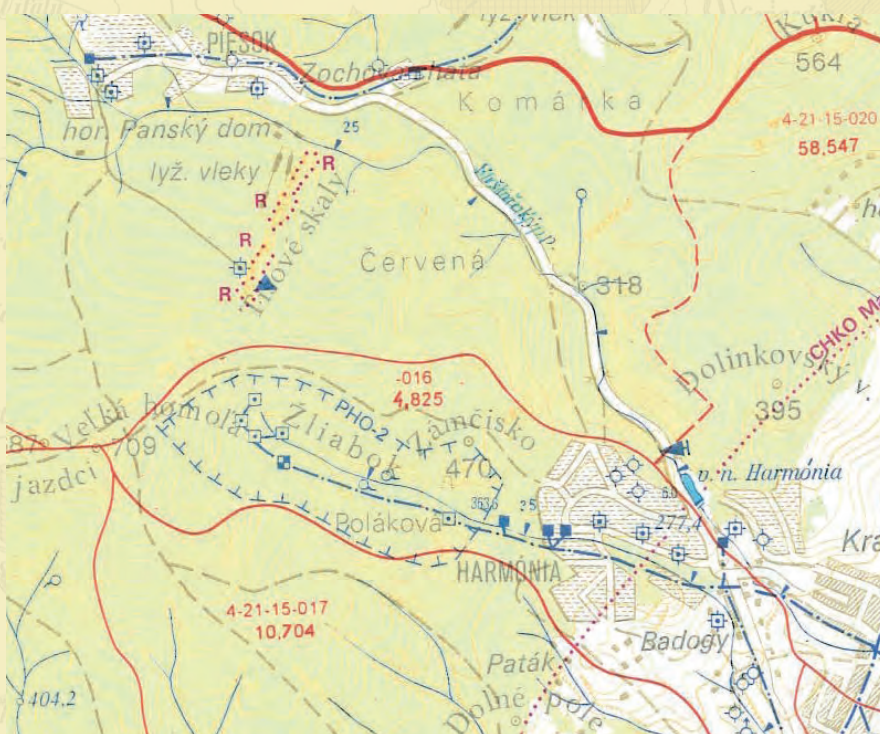

CATASTRUM

ÉVNEGYEDES KATAZTERTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

A TARTALOMBÓL

- Schmidt Anikó: Az „új” földadó kivetése előtt: az 1881–1884. évi országgyűlés
- Reisz T. Csaba: A felhőkergető, esőcsináló kataszteri mérnök. Vozáry Pál (1850–1918)
- Török Enikő: A Temesi Bánság és Erdély tartományterképei a dűlönkénti felmérés alapján
- Oross András: A kataszteri felmérésre vonatkozó források kutatási lehetőségei az Osztrák Állami Levéltárban
- Závoczki Adrienn: Kataszteri mérnökök szabadalmi – Pölhössy Géza
- Beláková Mária: A kataszteri térképek felhasználása a víznevek onomasztikai kutatásában

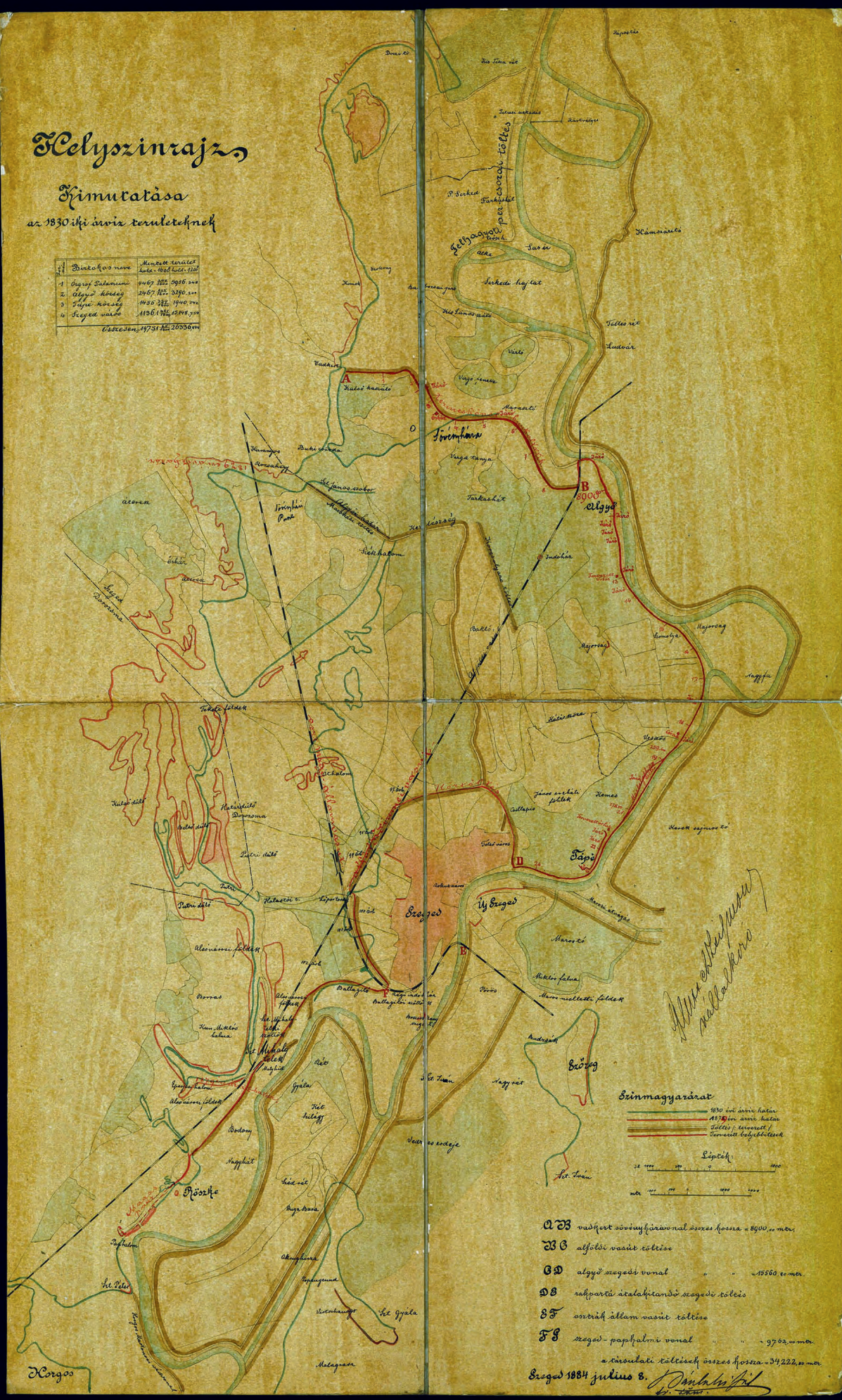
Tisza-inrajz

Ábrázolása

az 1830-iki árvíz területének

Árvíz mértéke	Mérték terület 1830-1831
1. Árvíz mértéke	1467, 282, 1998, 000
2. Árvíz mértéke	1467, 282, 1998, 000
3. Árvíz mértéke	1467, 282, 1998, 000
4. Árvíz mértéke	1467, 282, 1998, 000

Érték: 19751, 112, 20956m

Sínmagyarát

1830-iki árvíz határa
1875-ös árvíz határa
Tervezett védtöltés
Tervezett földváltás

Lépték:
1:10000

- A B** madártér vízvívjárásnal átvészelt vízszint = 8900,00 méter
 - B B** alföldi vasút töltése
 - C D** alsóvíz-vezető vonal = 85500,00 méter
 - D B** rakpartú átalakítandó szegedi töltés
 - E F** ártér állami vasút töltése
 - F B** szeged-pápfalvi vonal
a területi töltések összes hossza = 34222,00 méter
- Szeged 1884 július 8. *Bánlaky Pál*

■ Bánlaky Pál: A Tisza folyó Szeged Sövényháza környéki szakaszainak szabályozási térképe, különös tekintettel az árvíz területre, illetve a tervezett védtöltésre. 1884 (MNL OL S 118 No. 186.) – L. ehhez Schmidt Anikó cikkét.

■ ■ ■ ÉRIK A GYÜMÖLCS

Mégpedig a (kül)honi közgyűjtemények egyre bővülő együttműködésének köszönhetően.

Az Österreichisches Staatsarchiv (Osztrák Állami Levéltár) kataszteri iratanyagának feldolgozását is folytató új tanulmány mellett a gyűjtemény ismertetését is közreadhatjuk – célunk töretlenül az, hogy itthon és határon túl, a különféle gyűjteményekben őrzött kataszteri irat- és térképanyagot bemutassuk.

A kataszteri személyzet egyes tagjai saját szakterületükön (mint az előző számban Gánóczy Sándor) vagy máshol (Vozáry Pál, Pölhössy Géza, Kollányi Ágoston) is emlékeztet méltóan alkottak, így a mérnökkari életrajzok vagy életrajzi adalékok ismét bizonyítják e szolgálati ág munkatársainak sokszínűségét.

Ebben a számban is van helye a köszönetünknek, mert nemcsak a külső közgyűjtemények előzőkeny segítsége járul hozzá ahhoz, hogy a cikkek minél gazdagabb illusztrációs anyaggal jelenjenek meg. A *Catastrum* kiadásában képviselői útján közreműködő intézmények, a Magyar Nemzeti Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár és a Földmérési és Távérzékelési Intézet a gyűjteményekben található dokumentumok digitalizálásával és közlésének engedélyezésével is segítik a lap színvonalának megőrzését.

■ ■ ■ TARTALOM

- Schmidt Anikó: Az „új” földadó kivetése előtt: az 1881–1884. évi országgyűlés 3
- Reisz T. Csaba: A felhőkergető, esőcsináló kataszteri mérnök. Vozáry Pál (1850–1918) 17
- Török Enikő: A Temesi Bánság és Erdély tartománytérképei a dűlönkénti felmérés alapján 31
- Oross András: A kataszteri felmérésre vonatkozó források kutatási lehetőségei az Osztrák Állami Levéltárban 41
- Závocski Adrienn: Kataszteri mérnökök szabadalmi – Pölhössy Géza..... 50
- Beláková Mária: A kataszteri térképek felhasználása a víznevek onomasztikai kutatásában..... 56

CATASTRUM ■ Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat ■ III. évfolyam, 3. szám

A címlapon: Vízrajzi térkép helytelen átírással, 2003 – I. ehhez Beláková Mária cikkét a víznévtani kutatásokról.

Alapítva: 2013 ■ Megjelenés gyakorisága: negyedévente ■ Alapító: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

■ Kiadó: Herman Ottó Intézet (HOI) ■ Címe: 1223 Budapest Park u. 2. (info@agrarlapok.hu)

■ Felelős kiadó: Dr. Mezőszentgyörgyi Dávid főigazgató ■ Telefon: (06 1) 362-8100, honlap: www.agrarlapok.hu

Szerkesztőbizottság:

dr. Simon Attila István (Nemzeti Földalapkezelő Szervezet, Birtokpolitikai Tanács), Fekete Gábor (Földmérési és Távérzékelési Intézet, FÖMI), dr. Mezőszentgyörgyi Dávid (HOI), Kása Csaba (történész), Reisz T. Csaba (MNL)

Szerkesztőség:

Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. ■ E-mail: info@catastrum.hu ■ Honlap: www.catastrum.hu

 www.facebook.com/catastrum

Főszerkesztő: Reisz T. Csaba (MNL) ■ Felelős szerkesztő: dr. Török Enikő (MNL) ■ Szerkesztők: dr. Pásztai László (Országos Széchényi Könyvtár), Varga Felicián (FÖMI), Osskó András (FÖMI) ■ Kézirat-előkészítés: Borbola Viktória
A szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza.

A nyomdai munkálatokat végezte: Generál Nyomda Kft., 6728 Szeged, Kollégiumi út 11/H

Előfizetés: a kiadónál ■ Előfizetés egy évre 2800 Ft, számonként 750 Ft.

Támogató: Földművelésügyi Minisztérium

ISSN 2064-5805

SUMMARY

SCHMIDT Anikó: Just Before Issuing the 'New' Land Tax: Parliament Sessions between 1881 and 1884

schmidt.aniko@mnl.gov.hu

Agreement about the procedure of complaints and its codification in the Act XII of 1884 were the most important legal results regarding cadastre in the cycle of the Parliament between 1881 and 1884. Moreover, cadastre played an important role in such matters as the regulation of the waterways (Act XIV of 1884) and served as a consideration point creating other taxes, such as the regulation of the extra income tax (Act XLVI of 1883).

REISZ T. Csaba: The Cloud Chaser, Rain Maker Cadastral Engineer. Pál Vozáry (1850–1918)

reisz.t.csaba@mnl.gov.hu

Vozáry worked for the cadastral land survey office between 1873 and 1909, approaching on the career ladder starting as a survey trainee becoming a deputy cadastral inspector. He gained nationwide reputation with his weather forecasts published from the 1890s. Between 1909 and 1916 he worked for the Technical Office of the Ministry of Agriculture. He completed several experiments about the effects of electricity on the development of plants as well as the weather, but the official scientific world did not prove his results, therefore he was made redundant.

TÖRÖK Enikő: The Province Maps of Temes Banat and Transylvania Based on the Survey by Concretual Survey

torok.eniko@mnl.gov.hu

1:144,000 rate province maps were created by the croquis of the settlements in Temes Banat and Transylvania after the concretual survey necessary for the definition of the temporary land tax. Reliable maps of most of the settlements already existed due to the earlier work of the Cartography Office in Temes Banat, thus only a few settlements had to be surveyed, and Josef Lokarner senior engineer, and Ignác Hátsek survey assistant finished the map by 1855. However, in Transylvania no existing maps were present, thus almost all the settlements had to be surveyed, hence the engineers managed by András Mersich senior engineer finished the map of Transylvania by 1861.

OROSS András: The Possibilities for Source Research Regarding Cadastre In the Austrian National Archives

ung.archdel@gmail.com

The documents of the highest institutes of the Habsburg Monarchy (Austrian Empire, Austro-Hungarian Empire) between the 16th and the 20th centuries are kept in the Austrian National Archives. Hence the documents regarding the supervisions of the cadastral surveys by the central authorities and the ministries in the 19th and 20th centuries can also be found there. Mainly the cadastral management between 1849 and 1867 is interesting regarding Hungary, however, the documents created before 1849 or after 1867 can supply us with valuable information as well.

ZÁVOCZKI Adrienn: Patents of Cadastral Engineers. Géza Pöhlössy

zavoczki.adrienn@mnl.gov.hu

New measuring devices and calculating methods became necessary by the progression of the cadastral survey to facilitate and make calculations more accurate. During the 20th century several new inventions were born, Géza Pöhlössy's so called 'general bows' was such invention that was introduced at the Patent Authorities in 1912. The institute was founded 120 years ago (1896) based on the first independent patent act.

BELÁKOVÁ Mária: The usage of cadastral maps in the onomastical research of hydronyms

maria.belakova@truni.sk

In the last decade in Slovakia (in slovak linguistics), we follow the rapid development of the science concerned with proper nouns. The highest attention is given to discipline dealing with the names of watercourse, their origin and evidence – hydronyms. For the research, this discipline use multiple methods, one of these is also study and excerption of maps. The researchers very often use the cadastral maps from different periods. The cadstral maps are often the only source of information, which the researcher have got. Maps are thus an integral part of heuristic hydronomastic research.

SCHMIDT ANIKÓ

Az „új” földadó kivetése előtt: az 1881–1884. évi országgyűlés*

A kataszteri felmérések megítélése

A ciklus első felének legnagyobb eredménye kétségtelenül az volt, hogy 1882-re a kataszteri munkálatok már annyira előrehaladtak, hogy az általuk végzett számítások más ügyek tárgyalásánál is hivatkozási alapul szolgálhattak.¹ Így történt ez például a nagykikindai kerület határában lévő, Überlandnak nevezett kincstári földek eladásával kapcsolatos törvényjavaslat megvitatásakor is.² Az államkincstár 4,5 millió (hátralékokkal együtt 5,15 millió) forintért kívánt megszabadulni a rendezetlen birtokviszonyokkal terhelt területtől, ahonnan komoly gondot jelentett a haszonbérleti díjak beszedése is, ám ezt az összeget többen kevesellték. Dániel Pál (Tórontál vármegye, Zichyfalva), miután megjegyezte, hogy a nevezett területen a már elhangzott nehézségek mellett belvízproblémák is vannak, így érvelt a kormány álláspontja mellett: „Az igaz, vannak ott ma már földek, amelyeknek holdja 200 forintot is megér. Azon-

ban vannak olyanok is, melyekért 20 forintot nem lehet kapni. Aki erről meg akar győződni, tessék megnézni a ’81-ben készített új kataszteri munkálatot, amely szerint találatnak földek 40 korona tiszta jövedelemmel.”³

■ Prónay Dezső (1848–1940) politikus, evangélikus egyházi vezető⁴

* A kutatásokat 2013–2015-ben az OTKA K 105 886 projekt támogatásával végeztem.

- 1 Az 1880-as évek elejére a Magyar Királyságnak megközelítőleg a felét mérték fel. A kataszteri felmérés folyamatáról I. TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. *Catastrum*, 2. (2015) 1:11–18. A felméréseket szabályozó utasításokat összefoglalta: REISZ T. CSABA: A kataszteri felmérési utasítások. *Catastrum*, 2 (2015) 1:3–10. A korábbi országgyűlési ciklusok idején a kataszteri kérdéseket illető eseményeket l. eddigi cikkeimben: A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt (1865–1868). *Catastrum*, 2. (2015) 1:19–24.; A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt: az első törvényjavaslatok (1869–1872). *Catastrum*, 2. (2015) 2:9–21.; A kataszteri felmérés az országgyűlés előtt. Élénkítő tárgyalások, erősödő földbirtokos lobbi. *Catastrum*, 2. (2015) 3:46–59.; A kataszter a logikát a feje tetejére állította. Az 1878–1881. évi országgyűlés tanulságai. *Catastrum*, 3. (2016) 13–25.; A kataszteri ankét. *Catastrum*, 3. (2016) 2:21–28.
- 2 A nagykikindai helyzetről bővebben I. MITROVIĆ, MIRKO: A nagykikindai koronaterület, mint a szerb nép privilégiumának egyik formája 1774–1814. *Vármegyék és szabad kerületek I–II*. Szerk.: RADICS KÁLMÁN. Debrecen, 2001. 319–332. (<http://hbml.archivportal.hu/data/files/144807098.pdf>) A cikkben szereplő politikusok életrajzi adataira l. *Országgyűlési almanach 1886. Képviselőház*. Szerk.: HALÁSZ SÁNDOR. Bp., 1886. A kiadvány online is elérhető az Országgyűlési Könyvtár Digitalizált Tudástárban (OGYK DTT, dt.ogyk.hu). A korabeli szövegrészeket a mai helyesírásnak megfelelően, a nyelvi sajátosságokat megtartva adom közre.
- 3 114. országos ülés (1882. június 2.). *Az 1881. évi szeptember 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. I–XVII. Bp., 1882–1884. (= KN) VI:134–144. A javaslatot végül elfogadták, és az 1882:XXVIII. törvénycikként jogerőre emelkedett.
- 4 Ernusz Kelemenről, Fenyvessy Ferencről a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár biztosította a felvételeket, segítségüket ezúton is köszönöm. Szederkényi Nándorról, Prónay Dezsőről, Pauler Tivadarról, Rohonczy Gedeonról, Tisza Lajosról, Szilágyi Dezsőről, Helfy Ignácról a *Vasárnapi Újság*, Thaly Kálmánról és Láng Lajosról a Wikipédián található képeket közöljük.

A kataszteri munkálatokról elismerően nyilatkozott báró Prónay Dezső (Heves vármegye, Gyöngyöspata), kiemelve, hogy a kataszter kiigazításánál és az új kataszter készítésénél tekintetbe vették az összes olyan tényezőt, amely a földbirtok jövedelmezőségét kedvezően befolyásolta, így például a vasútépítéseket.⁵

A gyors előrehaladás azonban jelentős többletköltséggel is járt: 1884. március 12-én a Lovas László előadó által felolvasott 527. számú zárszámadási bizottsági jelentés arról tájékoztatta az országgyűlést, hogy a földadó-szabályozásra kiutalt hitelt a Pénzügyminisztérium túllépte.⁶

A pénzügyminiszter a túlköltekezést azal indokolta, hogy a földadó-szabályozásban olyan munkálatok váltak szükségessé, amelyet az 1883. évi költségvetésnél még nem lehetett előre látni. Kiderült ugyanis, hogy az 1875:VII. törvénycikk alapján elkészített kataszteri telekönyvekben és birtokívekben szereplő adatok a folytonos változások miatt a tényleges állapotoktól eltérnek, így annak alapján nem lehet kivetni a földadót. A jogos panaszok megelőzésére az adatokat összevetették a valós állapotokkal és a különbséget jegyzékbe vették, ezzel azonban túllépték a tervezett költségeket. A túlköltekezés másik okát abban jelölte meg, hogy a tiszta jövedelem „birtokrészletenkénti”, azaz

telkenkénti kimutatása és a kataszteri munkálatokon való keresztülvezetése is lezajlott. Habár ez egy tervezett munkafolyamat volt, azonban nem 1883-ra: nem gondolták ugyanis, hogy a felmérések olyan gyorsan fognak haladni, hogy erre már ebben az évben sor kerülhet. A kerületi bizottságok és az országos bizottság által elrendelt reambulációk (térképi és kapcsolódó adatrendszerek harmonizációja) és helyszínelések ugyancsak sok pénzbe kerültek. Összesen 739 000 forinttal lépték túl az erre kijelölt keretet, de mivel megtakarításaik is voltak, ez az összeg 1883-ra 400 000 forintra csökkent. A bizottság azt javasolta, hogy a jelentést az adott évre vonatkozó zárszámadással együtt tárgyalják, amit a képviselőház elfogadott.⁸

Noha a kataszteri munkálatok szükségességét mindenki elismerte, a felmérés során kiszámolt értékeket már többen vitatták. Krisztinkovich Ede (Győr vármegye, győr-szigeti kerület) úgy vélte, hogy a kataszteri munkálatoknál, amelyek 1875–1883 között körülbelül 20 millió forintba kerültek, a tiszta jövedelmi fokozat és az osztálybasorozás eredményét látva, a munkálatoknak minden adata, általánosságban és részleteiben egyaránt csupán fikció, csakúgy, mint az eddigi adóztatás. *„Húszmillió forintért tehát a nemzet nemzetgazdaságilag legföljebb abban lett tapasztaltabb, hogy néhány végzett gazdának*

A kataszterre vonatkozó éves költségvetés (Ft) az 1881–1884. évi országgyűlési ciklusban.⁷

Év	Állandó kataszter			Földadó-szabályozás		
	Terv	Kiutalt	Kiadás	Terv	Kiutalt	Kiadás
1881	404 830	369 531	371 175	2 300 000	2 339 189	2 353 848
1882	404 830	364 489	359 207	2 600 000	2 862 208	2 841 563
1883	404 830	373 335	376 635	2 350 000	2 754 442	2 754 442
1884	404 830	370 522	369 824	2 000 000	2 516 163	2 516 163

5 278. országos ülés (1883. december 4.). KN, XIII:378.

6 Az 1880:3755. számú határozat értelmében, miszerint ha törvényileg megállapított hitelkereten túlmenően újabb költség merült fel, ezt vagy előre, vagy ha ez nem lehetséges, utólag, de mindenképpen az adott év zárszámadási tárgyalás előtt kellett bejelenteni a képviselőháznak. Ennek a kötelezettségének a pénzügyminiszter az 501. számú beadvány benyújtásával eleget tett. 326. országos ülés (1884. március 12.) KN, XV:348–349.

7 Az állandó kataszterre és a földadó-szabályozásra megállapított éves költségvetési, kiutalt és ténylegesen felhasznált (kiadott) összegeket az Állami zárszámadás 1881–1884. évi kötetéből vettem, amelyek elérhetőek a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon (www.hungaricana.hu).

8 326. országos ülés (1884. március 12.). KN, XV:349–350. és 774. szám. A zárszámadási bizottság jelentése a földadósabályozás címén az 1883. évre engedélyezett hitel túllépése tárgyában. *Az 1881. évi szeptember hó 24-re hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai.* I–XXII. Bp., 1881–1884. (= KI) XX:75.

*asylumul szolgált néhány évig ez a katasztercsinálás.*⁹ Mások inkább csak részleges kritikákat mondtak, így például Becker János (Csanád vármegye, nagylaki kerület), Csanády Sándor (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, kiskunfélegyházi kerület) és a kormány képviselőjében Hegedűs Sándor között az erdőtarifa kapcsán alakult ki kisebb vita, miután előbbieket úgy vélték, az erdők utáni jövedelem túl alacsonyan lett megállapítva a nagybirtokosok iránti kedvezésből, hiszen a legtöbb erdőterület az ő birtokukban van. Hegedűs Sándor ezt cáfolta, mondván, „a kataszter alapja nem az egyes birtoktest vagy a birtok nagysága, hanem egyszerűen a művelési ág és a holdszám” márpedig „az erdő saját természetű talaj és művelési ág, arra tehát oly alapon vetni ki az adót, mint a minden évben termő búzaföldre vagy a minden évben kaszálható legelőre, tökéletes abszurdum”, hiszen az erdő 25-30, sőt 40 évben egyszer hoz jövedelmet. Igyekezett meggyőzni a képviselőket, hogy a kis területű erdőkre a kedvezmény ugyanúgy érvényes, tehát nemcsak a nagy-, hanem a kisbirtokosok is részesülnek belőle. Ennek ellenére többen úgy vélték, hogy az ebből származó előnyökkel elsősorban a nagybirtokosok tudnak élni.¹⁰

Ennél súlyosabb problémát jelentett egy egész térség, nevezetesen Szilágy vármegye felhalmozott adóhátralékainak az ügye. A vármegye éves adója 683 ezer forint volt, amelyből 1882-re már 1 070 000 forintnyi adóhátralékot halmozott fel. A vármegye ezért kérvényben kérte a földadókulcs leszállítását, mivel úgy vélték, hogy a problémák abból adódtak, hogy amikor visszacsatolták őket mint partiumi területet Magyarországhoz, az addig Erdéllyel együtt rájuk is érvényes 10%-os földadókulcs 16%-ra emelkedett. Véleményük szerint a korábbi földadókulcs volt a méltányos, mivel az erdélyi részeknél a kataszteri tiszta jövedelem megállapításakor a terményárakat a reálisnál magasabbra becsülték, így a földadókulcs leszállítását szán-

ták kompenzációnak. Mivel Szilágy vármegye ezt a lehetőséget az 1862. évi visszacsatolásával elvesztette, így lakossága elszegényedett és tetemes adóhátralék halmozódott fel. A kérvényt benyújtók azt kérték a pénzügyminisztertől, hogy állítsa vissza a korábbi, 10%-os földadókulcsot, a többletet pedig, amit kilenc éve fizetnek, térítsék vissza a vármegyének, amely ebből mezőgazdasági beruházásokat fog végrehajtani. Szapáry Gyula egyik kérést sem tartotta elfogadhatónak, azt azonban elismerte, hogy a vármegye adóhátralékai valóban aggasztóak, és miután a követelések egy részét nem is látta behajthatónak, azt javasolta, ezeket töröljék, a megmaradókra pedig hosszabb fizetési határidőt tegyenek lehetővé. Kilátásba helyezte még, hogy vizsgálatot indít, hogy a földadó kiigazításakor nem történtek-e hibák vagy mulasztások, és ennek függvényében csökkentsék az adótöbbletet. A végleges megoldást a földadó-szabályozási munkálatok befejezésében látta.¹¹

Ugyancsak kritikai éllel merült fel a kataszteri hivatalnokok kinevezése, valamint az adófelügyelők magas létszáma, amellyel kapcsolatban Tisza Kálmán miniszterelnök azzal védekezett, hogy a kataszteri törvényt már hivatalba lépése előtt megalkották, így azért elmarasztalni őt, mert biztosítani igyekszik a mindenki által szükségesnek tartott földadó-revíziót, méltánytalan.¹² Az ellenzék erre azt válaszolta, hogy senki sem a kataszteri hivatalnokok kinevezésének szükségességét vitatja, csupán azt, hogy vajon valóban a megfelelő embereket választották-e ki a tisztségekre.¹³

A kataszterrel kapcsolatos további jogalkotásban a legfontosabb eredménynek a felszólalások ügymenetének rendezését és ennek törvényerőre emelését tekinthetjük. Emellett azonban a kataszter fontos szerepet kapott két másik terület, a folyószabályozás és árvízmentesítés, valamint a jövedelmi pótdadóval kapcsolatos törvények megfogalmazásakor.

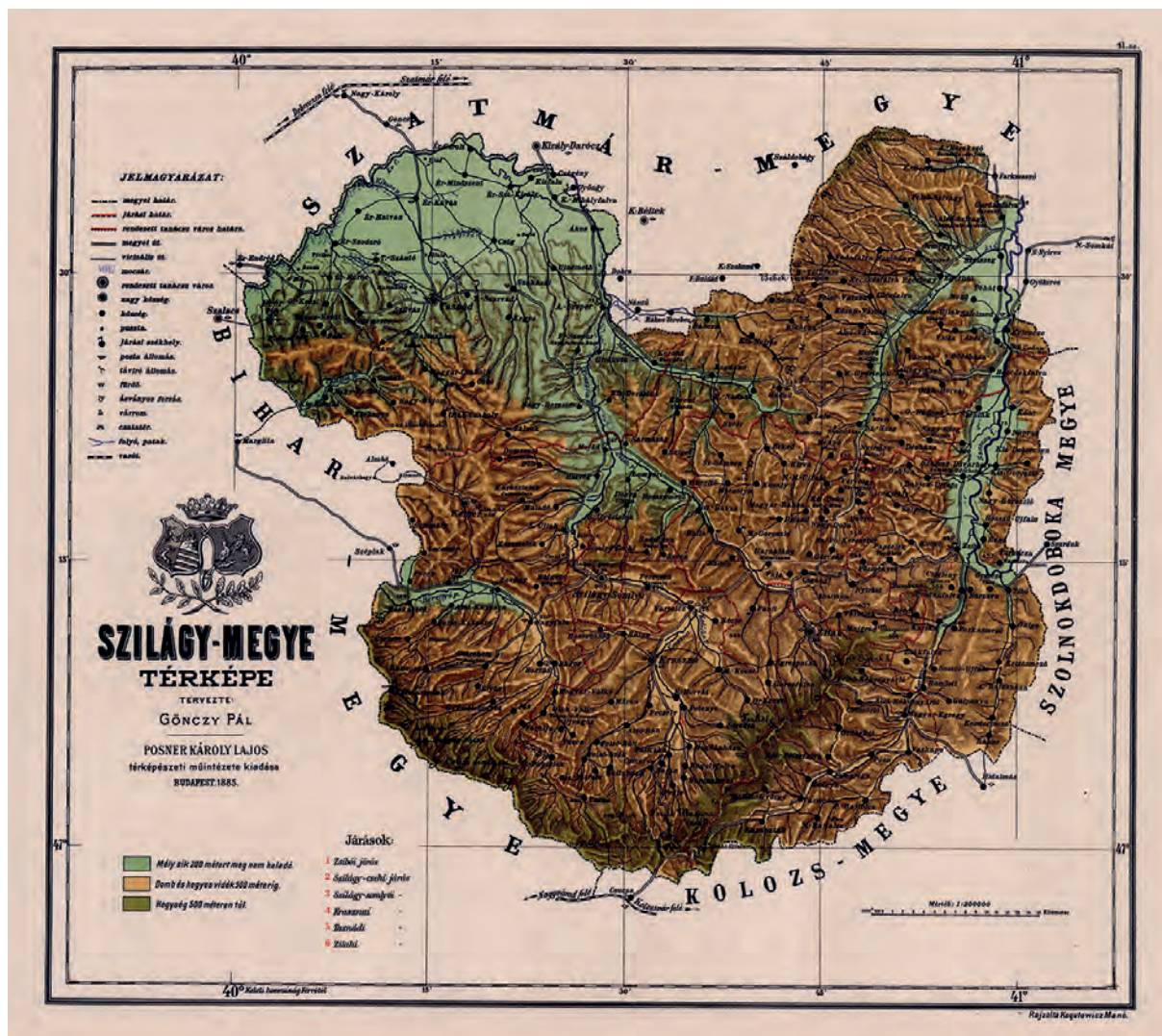
9 141. országos ülés (1882. november 28.). KN, VI:307.

10 306. országos ülés (1884. február 8.). KN, XV:40–41.

11 102. országos ülés (1882. május 13.). KN, V:210–211. Az erdélyi kataszteri felmérésekre vonatkozóan I. BALATON PETRA: A székelyföldi birtokrendezések. *Catastrum*, 3. (2016) 1:3–12.

12 40. országos ülés (1882. január 18.). KN, II:118.

13 Steinacker Ödön felszólalása. 43. országos ülés (1882. január 21.). KN, II:167.

■ Gönczy Pál: Szilágymegye térképe, 1885 (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Térképtár B IX a 2145)

Törvényjavaslat a kataszteri munkálatokkal kapcsolatos felszólalásokról

Miután a földadó-kaszteri munkák már annyira előrehaladtak, hogy sor kerülhetett az adóki- vetésre is, ennek megtétele előtt sürgetőnek lát- szott a munkálatokkal kapcsolatos felszólalások ügyének rendezése. Felszólalással olyan, a felméréssel kapcsolatos sérelmek során lehetett élni, mint például ha egy adómentes területet mégis megadóztattak, vagy ha a terület helytelenül vették fel, esetleg a művelési ágak megállapításá- nál vagy osztálybasorozásnál tévedés történt.¹⁴

A képviselőházban március 21-én kezd- ték meg „Az új földadó-kaszteri munkálatok

eredményei ellen érvényesíthető felszólalások elintézésének módjáról” szóló törvényjavaslat tárgyalását. Először a pénzügyi bizottság ezzel kapcsolatos, 508. számú jelentése került napi- rendre, amelynek kapcsán a bizottság előadója, Hegedűs Sándor úgy vélte, hogy noha a felszó- lalások ügymenetében az 1881:XL. törvény- cikk már számos könnyebbséget tett lehetővé az 1875:VII. törvénycikkhez képest – példá- ul megalkotta a felszólalási küldöttséget vagy lehetővé tette a felszólalások szóbeli megtételét –, még mindig maradt néhány hátráltató ténye- ző. Ezek közé sorolta, hogy a járási és kerületi küldöttségek végzéseit írásban ki kellett kézbe- síteni, amely mintegy 30-40 ezer levél kiküldé-

14 A felszólalásokkal kapcsolatban I. SCHMIDT ANIKÓ: A panasztétel joga: a felszólalási jegyzékek. *Catastrum*, 1. (2014) 4:29–35.

sét jelentette, amely nagy munkát és sok kése- delmet eredményezett anélkül, hogy közben érdemi biztosítékot nyújtana a magánérdek vé- delmére. Ezért szükségesnek tartotta kiemelni, hogy az új törvényjavaslat az ügymenet további rövidítésére az írásbeli kézbesítést eltörölte, és a felszólalásokat ezentúl már kivétel nélkül, hiva- talból átküldi a különböző tárgyalási fórumok- ra egészen az országos bizottságig. Ugyancsak a gyorsabb ügymenetet szolgálta az az intéz- kedés, miszerint a kerületi bizottságoknak már nem kellett megvárniuk, hogy az összes járási bizottság elvégezze a munkát ahhoz, hogy ösz- szeülhessenek, hanem lehetőség volt kétszeri összehívásban felülvizsgálni a járási bizottságok munkáit, az országos bizottságnál pedig már az ülések számát sem határozták meg: annyis- zor hívták össze őket, ahányszor jónak látták. Ez mindenképpen nagy előrelépés volt, hiszen most már egy-egy késlekedő eljárás miatt nem akadt meg az egész munkafolyamat, valamint a gyakoribb összehívásokkal a felszólalások ügy- intézésén is gyorsítottak. A törvényjavaslatot a képviselők különösebb vita nélkül el is fogad- ták a tárgyalás alapjául, hozzászólásaik sokkal inkább a kataszteri felmérésekkel kapcsolatos sérelmekre, semmint magára a törvényjavaslat- ra irányultak. Különösen nagy hangsúlyt kapott a Sopron vármegyében a korábbi kataszterhez képest roppant magas, helyenként 100%-kal is nagyobb tiszta jövedelem megállapítása, amely természetesen komoly adóemelést is maga után vont. Az ezzel kapcsolatos sérelmeket Nagy István (Sopron vármegye, lövői kerület) felszó- lalása vezette be: „A becslőbiztosok egyes járá- sokban és kerületekben igen magasán, másokban ellenben felette alacsonyan, vagyis a valóságnál kétszer-háromszor alacsonyabban becsültek. A tiszta jövedelem kiszámításánál elkövetett sé- relmeknél azonban nem csekélyebb azon sérelem, mely az osztályba sorozásnál követetett el, hol a becslőbiztos egyéni felfogásának, igen gyakran pedig önkénykedésének legtágabb tere nyílt; minek azután az lett sajnos következménye, hogy az első és második osztályba sorozott földek szá- ma az egyik járásban 10, a másikban 1%-tőli lett. Tudja azt mindenki, tudom én is, hogy a jó földek száma az egyik járásban több, a másikban

kevesebb; de hogy a földadó-szabályozási törvény célja az lett volna, hogy az egyik vidékről ok nél- küül levegye, a másikra pedig indokolatlanul, tehát igazságtalanul a terhet reá rója, ezt már el nem hihetem”. Az újfajta tisztajövedelem-megállá- pítás mellett a 25%-nyi adót is sokallta: hiába volt a régi kataszternél az adó a tiszta jövedelem 30%-a, ha maga a jövedelem a tényleges érték- nél annyival alacsonyabbra volt megállapítva, a földbirtokosoknak nem esett nehezükre a kifize- tése. Így azonban, hogy a tiszta jövedelem meg- állapítása közelít a valós állapothoz, a 25%-nyi adót irreálisan magasnak érezte, megemlítve, hogy Sopron vármegye soproni és csepregi já- rásaiban például a korábbi földadó kétszeresét vetették ki. A felszólalásokkal kapcsolatban el- mondta, hogy a tiszta jövedelem megállapítá- sánál és az osztálybesorozásnál ugyan lehetett reklamációval élni, ám az 1875:VII. tc. 46. §-a kimondja, hogy mindenki csak a maga járásán belül tehet kifogást földjeinek osztálybesorozása ellen; pedig az aránytalanságok sokkal szembe- tűnőbbek lennének, ha lehetőség volna az egyik járás földjeit más járásbeli földekhez viszonyíta- ni, és ez alapon kérelmezhetné mindenki tiszta jövedelmének és adójának leszállítását, valamint az igazságnak megfelelőbb osztálybesorozást is. Ernuszt Kelemen (Vas vármegye, felsőőri kerület) szerint is túlzott adóemelés követte- zett be a Dunántúlon: „nálunk a Dunántúl az új kataszterből bekövetkező adóemelés folytán nagy az elkeseredettség. Ez pedig fokozódik azon vidékeken, amelyek Ausztria határával közeli szomszédságban vannak. Megyénkben az adó- emelés legalább is 30%-al feljebb rúg a tiszta jö- vedelem emelése következtében; a legtöbb helyen 100%-el, sőt némely helyen 120%-on felül történt a tiszta jövedelmi emelés, mint például Német- Szent-Mihály [Großpetersdorf] községben. [...] az ország többi részei a jó közlekedési eszközök következtében, az európai piaccal érintkezve, lényegesen emelkedtek, a föld minősége jobb le- vén, mint a mi vidékünkön és jobb beruházások által viszonyaik határozottan jobbakká lettek, mint a mieink”. A dunántúli rossz életszínvonal bizonyítására megemlítette, hogy a dunántúli munkások és mesteremberek inkább Ausztri- ában vállalnak munkát, míg mások a magyar

vármegyékbe mennek aratni. Habár szorgalmas emberek laknak ott, de a gazdálkodást a hegyes vidék és a záporosó egyaránt nehezíti. Emellett a felmérés során szerinte a mintateret is rosszul jelölték ki, nem arra törekedtek ugyanis, hogy minden kerületben a kritériumoknak leginkább megfelelő első osztályú földet jelöljék ki mintaternek, hanem olyan területeket választottak, amely kellően nagy kiterjedésű volt: így ha reklamálhat is egy birtokos, a helyszíni szemlén csak azt lehet megállapítani, hogy a reklamáló földje és a mintater azonos minőségű, így felszólalását elutasítják. „*De a baj onnan van, hogy túlságos szigorral alkalmazták az első osztályt oly földminőségre, amely nem első osztályú, hanem másodrendű*”. Noha a felszólalások hivatalból való továbbküldését ő is helyeselte, azt szorgalmazta, hogy az érintettek azért kapjanak némi tájékoztatást az illető községi ható-

ságoktól ügyükről, hogy elejét vegyék a nyugtalankodásnak.

Hegedűs Károly (Veszprém vármegye, Somlóvásárhely) is csatlakozott az előtte felszólalókhoz, és kijelentette, hogy Veszprém vármegye pápai és devecseri járásában az új kataszter alapján kivetett adó a régit 140–150%-kal felülmúlja. Emiatt határozati javaslatot tett, miszerint amíg nem történik meg az új – és minden bizonnyal hibás – kataszteri munkálatok felülvizsgálata, ebben a két kerületben a régi kataszter szerint fizessék az adót.

Szapáry Gyula válaszában megjegyezte, hogy az új kataszter célja az arányosítás volt: a most jóval magasabb adósávba kerülők elégedetlensége csak azt mutatja, hogy eddig mennyire keveset fizettek, míg másokra aránytalanul magas terhek hárultak: véleménye szerint, legalább ugyanannyi elégedett embert is fog eredményezni az új kataszter, mint ahány panaszost. A dunántúli felszólalókra reagálva megállapította, hogy minden infrastrukturális fejlesztés ellenére Kelet-Magyarország még mindig le van szakadva Nyugat-Magyarországról, így a nyugaton fizetendő magasabb adót jogosnak tekintette. Hegedűs Károly határozati javaslatát sem tartotta elfogadhatónak, hiszen nem lehetséges az, hogy az ország egyik részében a régi, a másik részében pedig az új kataszter szerint történjen az adókivetés. A képviselőház vele értett egyet és a határozati javaslatot elutasította, a törvényjavaslatot pedig tárgyalás alá vette, és azt minimális módosításokkal elfogadták 1884. március 22-én.¹⁵ Miután a főrendiház is jóváhagyta a képviselőház által javasolt módosításokat, a törvényjavaslatot 1884. április 1-jén megküldték az uralkodóhoz szentesítésre, ami április 24-én meg is történt, majd pedig 1884:XII. törvénycikkelyként jogerőre emelkedett.¹⁶

A devecseri járás ügye még többször előkerült a képviselőházban, Fenyvessy Ferenc (Veszprém vármegye, Ugod) szerint „*azon tiszta jövedelmeket, melyeket a pápa-devecseri első osztályú vidéknél a szántóföldre felállítottak, csak a legkivételesebb esetben lehet elérni. Ezt tudta és meghajolt ezen érv előtt a kerületi*

■ Ernuszt Kelemen (1832–1917) főispán, 1897-től főrendiházi tag, 1900-tól annak alelnöke

15 331. országos ülés (1884. március 21.). KN, XVI:66–78. és 332. országos ülés (1884. március 22.) KN, XVI:83.

16 338. országos ülés (1884. április 1.) KN, XVI:197. és 352. országos ülés (1884. május 1.). KN, XVII:75. A törvénycikk teljes szövegét l. 1000 év törvényei (<http://www.1000ev.hu>)

bizottság is; hanem az országos bizottság, mely ezen vidéket sohasem látta, soha be nem utazta, visszaállította ezen horribilis tételeket és soha nem létező adatokból kiindulva állapított meg oly fokokat, melyek alatt a közbirtokosság – mint ezt maga érzi és feljajdulva vallja – kénytelen leroskadni”. Véleménye szerint az adókiivetés nagyon aránytalan lett: Pápán felszólalása időpontjában (1884. április 5.) még ki sem merték osztani az adókat, oly mértékben emelték fel azokat. Felemlegeti Csót községet, amely a tavalyi 521 forint helyett 1236 forinttal lett megadóztatva (137%-os emelés), Jenőt, ahol tavaly egy birtokosnak 61 forintnyi adót, mostantól 252 forintot kellene fizetnie (296%-os emelés). Mindezek miatt interpellációt intézett a pénzügyminiszterhez, amelyben felhívta a figyelmét, hogy Veszprém vármegye és a Bakony nyugati völgyének adóemelése 100-120%, sőt egyes vidékeken 140% felett van, szemben Szapáry 1883. november 30-án mondott országgyűlési beszédével, miszerint az adóemelés egyesekre nézve maximum 20-30% lehet. Felszólalásában sürgette egy ezzel kapcsolatos megoldási javaslat kidolgozását. A szokatlanul éles hangú vitában még Láng Lajossal (Veszprém vármegye, Pápa) is összeszólkkozott, akit arra intett, hogy a nevezett vidék képviselőjeként ő is működjön közre a kataszteri adóterhek leszállításában. Láng zokon vette Fenyvessy szavait, és kijelentette, hogy munkavégzésével kapcsolatban nem szorul képviselőtársa kioktatására. Fenyvessy úgy vélte, kollégájának a kioktatásra igenis szüksége volt: a vitának végül az ülés berekesztése vetett véget.¹⁷

A dunántúli túlfizetés ügye 1884. május 9-én ismét napirendre került, amikor a képviselőházban megvitatták Sopron vármegye és a Sopron Megyei Gazdasági Egylet kérvényeit, amelyekben a csepregi kataszteri eljárás sérelmeinek orvoslását kérték. Nagy István elsősorban a gazdasági egylet kérelmére hívta fel a figyelmet, hangsúlyozva, hogy a beadványban tárgyilagosan és pontos adatokkal alátámasztva gyűjtötték össze a problémákat. Elmondta

■ Fenyvessy Ferenc (1855–1903) újságíró, jogász, főispán

ugyanakkor, hogy a két benyújtott kérvény tulajdonképpen megegyezik, csak abban van közöttük különbség, hogy a kialakult helyzetért kit látnak felelősnek: a vármegye az önkényesen eljáró kormányközegeket, a gazdasági egylet pedig a kerületi bizottsággal szemben erélytelenül viselkedő járási bizottságot hibáztatta. Nagy ebből a szempontból a vármegyei indítvány véleményét osztotta és hozzátette: Kiscenken is hasonló problémák vannak, csak ott még nem gyűjtötték össze ilyen részletesen az adatokat. Miehle Jakab (Sopron vármegye, Nagymarton) mindehhez hozzáfűzte, hogy az ő kerületében is száz, sőt olykor még több százalékkal emelték a földadót, amelyet néhány konkrét példával is illusztrált. Szapáry Gyula mindezt azt mondta, hogy miután a földadóösszeg állandó,

¹⁷ 342. országos ülés (1884. április 4.). KN, XVI:288–290.

■ *Láng Lajos (1849–1918) közigazdász, statisztikus, politikus, miniszter, valóságos belső titkos tanácsos, jogi doktor, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja*

az államkincstárnak nincs érdekében, hogy a tiszta jövedelem akár egyes községekben, akár egész vidékeken vagy az országban magasabban állapítassék meg, mint ezelőtt. Ha tehát valahol hiba történt, amennyiben azt a miniszteri hatáskör megengedi – ám ebbe a törvény kevés beleszólást enged, hiszen a megfelelő jogkörrel a járási, kerületi és országos bizottságokat ruházta fel –, szívesen közreműködik a kiigazításban. Egyebekben elismételte a már korábban mondottakat: nem járulhat hozzá, hogy az adót egyes vidékeken a régi, máshol az új kataszter szerint fizessék, és nem fogadhatja el hivatkozási alapnak azt, hogy korábban mennyivel kevesebb adó terhelt bizonyos területeket, mert számára ez csak a korábbi felmérés rosszul elvégzett számításait bizonyít-

ja. Ugyanakkor ígéretet tett rá, hogy utasítja a kataszteri közegeket, hogy a hibák kijavítását ne akadályozzák és ne véljék államkincstári érdekeknek azt, hogy egyes területen túl magasra állapítják meg a tiszta jövedelmet. Ugyancsak kilátásba helyezte, hogy figyelemzteni az országos bizottságot, hogy utazóküldöttségeik révén igyekezzenek a helyszínen is alaposan kivizsgálni a beérkezett sérelmeket. Vizsolyi Gusztáv (Tolna vármegye, Kölesd) még felhívta a pécsi kataszteri kerületben történt igazságtalan adóemelésre a figyelmet, ugyanakkor úgy nyilatkozott, hogy őt megnyugtatta Szapáry beszéde, és reméli, tényleg szakszerűen kivizsgálják majd a sérelmeket.¹⁸ Május 14-én Szapáry ugyancsak hasonló szellemben válaszolta meg Fenyvessy interpellációját a pápai és devecseri járásokban történt hibás osztálybasorozás és a túl magas tisztajövedelem megállapításáról, és Éles Henrik (Jász-Nagykun-Szolnok vármegye, Jászság) Jászságra vonatkozó hasonló témájú indítványát.¹⁹

Vízszabályozási kérdések

Rohonczy Gedeon (Torontál vármegye, Törökbecse) a mezőgazdaság rossz helyzetét abban látta, hogy a terület három minisztériumhoz tartozik, és közülük a dolgokba a legkevesebb beleszólása éppen a földművelésügyinek van, nagyobb súllyal esik latba a csupán az adók behajtásával és kataszteri ügyekkel foglalkozó, elsősorban finansziális szempontokat érvényesítő Pénzügyminisztérium, és a folyószabályozások révén szintén jelentős szerephez jutó Közlekedésügyi Minisztérium. Utóbbival kapcsolatban példaként említette meg a Tisza-szabályozást, amelynél elsősorban hajózási szempontokat vettek figyelembe: ennek talán meg is felelt, ám egyúttal ennek a minisztériumnak lenne a feladata az árvíz elleni védekezés és a töltések építése, sőt a belvizek szabályozása is, amelyhez azonban olyan szakszerűtlenül fogtak hozzá, hogy eredményeként tönkretették vele az Alföldet.²⁰

18 358. országos ülés (1884. május 8.). *KN*, XVII:185–189.

19 361. országos ülés (1884. május 14.). *KN*, XVII:234–237.

20 37. országos ülés (1882. január 14.). *KN*, II:43.

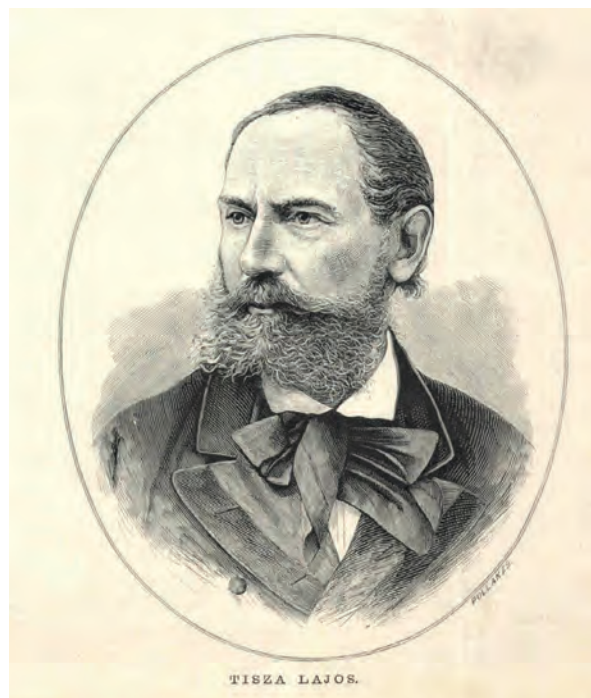
A belvizekkel kapcsolatban elhangzott még Tisza Lajostól (Kis-Küküllő vármegye, Dicsőszentmárton), hogy vannak olyan társulatok, akiknél a föld fenntartási költsége nem vonható ki a kataszteri tiszta jövedelemből, hanem a kataszteri tiszta jövedelmet lehet levonni az éves teherből, ami a szabályozott földek fenntartásából ered. Véleménye szerint ez oda vezet, hogy csak az értékes földeket igyekeznek megvédeni az árviztől, ez pedig nem megoldás, hiszen ha az egyébként értéktelen földek víz alá kerülnek, az elárasztás a mögötte lévő, már hasznot hozó földeket is sújtja. Miután a belvízkérdés megoldását rendkívül fontosnak tartotta, sürgette az erre vonatkozó megoldási javaslat kidolgozását.²¹

A felmerülő problémákat figyelembe véve, a Tiszavölgyi Társulat központi bizottsága határozati indítványt nyújtott be az 1881:XLII. törvénycikkely módosítása ügyében, miszerint a törvényben foglalt ármentesített területekre vonatkozó kedvezményeket már a folyó év (1882) első napjától lehessen érvényesíteni. A nevezett törvény 18. paragrafusára már biztosította a különleges költségek által termőké-

Rohonczy Gedeon.

■ Rohonczy Gedeon (1852–1929) földbirtokos, az országgyűlés vízügyi bizottságának tagja

TISZA LAJOS.

■ Tisza Lajos (1832–1898) Tisza Kálmán öccse, főispán, az árvíz után Szeged újjáépítésének királyi biztosa, közlekedési miniszter, a király személye körüli miniszter

pességben tartható területeknek ezen költségek gazdasági költségként való elszámolását, egyúttal az extrém kiadások figyelembevételét a kataszteri tiszta jövedelem megállapításánál. Ugyanakkor a törvényben foglaltakat csupán a kisebb területeket védő védművek esetében lehetett érvényesíteni, a Duna és Tisza, valamint ezek mellékfolyóinál alakult, több birtokost és földbirtokot összefogó társulatok védműveinek esetében a felmerülő nehézségek miatt az ármentesített területeiknél ezt a kedvezményt nem lehetett érvényesíteni. A törvény a kedvezmények érvényesítését eredetileg csupán az új földadókulcs életbe léptetésétől engedte igénybe venni, azonban aggodalomra adott okot, hogy ez visszavetné az ármentesítési munkálatokat. Az indítványt és a törvényjavaslat még a ciklusban történő napirendre vételét elfogadták.²² Szapáry Gyula pénzügyminiszter az 1881:XLII. törvénycikk pótlásáról szóló törvényjavaslat indoklásában kifejtette, hogy a különös gazdasági költségek megtérítését az ármentesített területekre nézve 1884. január 1-jétől kezdve semmi-

21 68. országos ülés (1882. március 1.). KN, III:347.

22 80. országos ülés (1882. március 18.). KN, IV:224–225. Az 1881:XLII. törvénycikk teljes szövegét l. 1000 év törvényei (<http://www.1000ev.hu>)

képpen sem tudja biztosítani, utána viszont akkor is, ha a földadókivetés még nem következne be, mivel reményei szerint a kataszteri munkálatok addigra már eléggé előrehaladnak ahhoz, hogy rövid időn belül az adókivetés is megtörténhessen.²³ A tárgyalásokon a képviselők elérték, hogy a határidőt egy évvel előbbre hozzák, és ezzel a szövegezéssel emelkedett törvényerőre 1882:XXIX. törvénycikkelyként.²⁴

Ezt követően sor került egy törvényjavaslat kidolgozására az ártereket illetően, amelynek ismertetését 1884. március 13-án kezdte meg a közlekedési bizottság előadója, Darányi Ignác. A közlekedési bizottság a törvényjavaslatához egy jelentést is csatolt, amelyben igyekeztek közérthetőbbé tenni a tervezetben foglaltakat.²⁵ Ebben kifejtették: az ármentesítést nem kívánják államosítani, mivel az érdekeltek öntevékenysége nagyobb eredményességet hajt. A törvényjavaslat értelmében a társulatokat kötelezni lehetett a munkálatok elvégzésére, ugyanakkor a tervezet 23. §-a kimondta, hogy ha „a közérdekű társulatoknál az 1881:XLII. tc. elvei szerint kiszámítandó befektetett alaptőke meghaladja azon összeget, amit a társulati alakulás alapjául felvett vízszín alatti ártér új kataszteri tiszta jövedelme hússzorosának 60%-a, és azon társulatnál, melyhez magasabban fekvő ártér is vonatott be – ennek új kataszteri tiszta jövedelme hússzorosának 20%-a együttvéve kitesz – akkor ezen többletet vagy az azután befektetendő alaptőkét az állam viseli”.²⁶

Egyes képviselők a kompenzációt kevésnek érezték és felhívták a kormány figyelmét, hogy máshol az állam tizedével, negyedével, sőt felével is hozzájárul a vízszabályozási költségekhez.²⁷ Mások azonban amiatt aggódtak, hogy az állam így is túlságosan nagy költségekbe

veri magát a vízszabályozás során: Fekete Lajos (Somogy vármegye, Tab), aki a Dráva és Sió között lakva maga is gyakran szembesült az árvezek problémájával, rendkívül fontosnak tekintette a Tisza szabályozását, és így vélekedett az állami beavatkozás mértékéről: „Igaz ugyan, hogy egynémelyek, s ha jól tudom, különösen gr. Tisza Lajos képviselőtársam akként nyilatkozott, hogy ezen kötelezettség kevés vagy éppen semmi lesz, én azonban ennek ellenkezőjétől tartok. Ugyanis midőn a kataszter először készült, kedvező számítással a föld holdankénti tiszta jövedelme kevésre vétetett és ezen kevésre vett összeg is későbbben bizonyos okokból a kormány által leszállított. Nyilvánvaló tehát, hogy a földnek holdankénti tiszta jövedelme a valósághoz képest csekélynek mondható. Mármost ha a Tisza árterében lévő legelőterületeken, tekintetbe sem véve a művelés alatt lévő földnek jövedelmét, osztályozás szerint pl. 2 forintban állapított meg holdanként, ennek hússzorososa 40 forint; miből a 60%-os kulcs szerint 22 forintban állapított meg a föld értéke, ennek kamata 1 forint. Kérdés, vajon nem fog-e gyakran előfordulni az az eset, hogy így az állam pénztára igen nagymértékben fog igénybe vétetni, részint mert a kötelezettséget előre kiszámítani alig lehet.”²⁸ Március 21-én a törvényjavaslatot bizonyos módosításokkal, de a képviselőház megszavazta, és felterjesztette a főrendiháznak.²⁹ A tervezetet végül az országgyűlés elfogadta, és az uralkodói szentesítést követően 1884:XIV. törvénycikként emelkedett törvényerőre.³⁰

A jövedelmi pótdadó

1882 végére ugyancsak felerősödtek azok a hangok, amelyek a Pénzügyminisztérium fő

23 272. szám. Törvényjavaslat, az 1881. évi XLII. t.-cikk pótlásáról; Indokolás „az 1881. évi XLII. t.-cikk pótlásáról” szóló törvényjavaslatához. *KI*, VIII:260–263.

24 Az 1882:XXIX. törvénycikkre l. 1000 év törvényei (<http://www.1000ev.hu>)

25 775. szám. A képviselőház közlekedési bizottságának jelentése, „a Tiszának és mellékfolyóinak szabályozásáról, ezen folyók völgyeinek ármentesítéséről, úgyszintén a vízszabályozó és ármentesítő társulatok igazgatási szervezéséről” szóló törvényjavaslat tárgyában. *KI*, XX:76–84.

26 Törvényjavaslat a Tiszának és mellékfolyóinak szabályozásáról, ezen folyók völgyeinek ármentesítéséről, úgyszintén a vízszabályozó és ármentesítő társulatok igazgatási szervezéséről. *KI*, XX: 84–94., különösen 90.

27 Károlyi Sándor felszólalása, 328. országos ülés (1884. március 14.). *KN*, XVI:13.

28 330. országos ülés (1884. március 18.). *KN*, XVI:51.

29 331. országos ülés (1884. március 21.). *KN*, XVI:66.

30 A törvénycikk teljes szövegét l. 1000 év törvényei (<http://www.1000ev.hu>)

politikai irányvonalának a folyamatos adóemelését, illetve új adók behozását tekintették. Nagy vihart kavart a jövedelmi pótdadó szabályozásának újbóli napirendre kerülése, amelyben a képviselők egy része további terhek kirovását látta. A jövedelmi pótdadó – amelynek célja az egyéb adóztatásban lévő egyenlőtlenségek megszüntetése volt – az 1875:XLVII. törvény-cikkellyel emelkedett törvényerőre. Eszerint jövedelmi pótdadót kellett fizetni a földbirtok, házbirtok, ipari és kereskedelmi üzemek, egyletek és vállalatok után. Az arányosítás úgy történt, hogy több kategóriát állapítottak meg, amelyeknél eltérő adósávot alkalmaztak. A befizetett összeg a földadó és a föld-tehermentesítési járulék bizonyos –adósávonként eltérő – hányadát jelentette.

Szapáry Gyula pénzügyminiszter az 1884. évi költségvetési előirányzat benyújtásakor a jövedelmi pótdadóval kapcsolatos törvényjavaslat elfogadását is igyekezett elősegíteni. A pótdadóval kapcsolatos törvényjavaslat lényege az volt, hogy bár annak összege emelkedik, az ennek megfelelő összeget levonják az alapadókból, így például a földadóból. A 29 milliós árplafonban meghatározott földadó így 26 millióra csökkent volna, miközben a jövedelmi pótdadóból további 3 millió forintnyi bevételt reméltek. Emellett igazságosabbá tették volna a pótdadó elosztását: a jobban eladósodott földbirtokot kisebb adóemeléssel sújtották volna, mint a jobban terhelhető földeket. Az érvelést – valamint a törvényjavaslat egészét – Thaly Kálmán (Hajdú-Bihar vármegye, Debrecen, I. kerület) végtelenül igazságtalannak érezte, azzal vádolva a kormányt, hogy rablógazdálkodást folytat, hiszen onnan vesz el, ahonnan lehet, és nem onnan, ahonnan jogos. Úgy vélte, a jól – és így betáblázott adósággal nem rendelkező – gazdálkodókat nagyobb adóemeléssel büntetni helytelen. „Utalok [...] a szombat-helyi kataszteri kerületre, hol az általam tegnap megtekintett adatok alapján átlag az új kataszter szerint 25-30-50%-ig fog felemeltetni az adó [...], ráadásul még 4,5% pótdadóval terhelni, nem igazságtalanság-e és közgazdaságilag ma-

gát nem megbosszuló káros elv-e?”³¹

Nyílt adóemelésként tekintette a törvényjavaslatot Szilágyi Dezső (Budapest, józsefvárosi kerület) és Szederkényi Nándor (Heves vármegye, Eger) is: „Nézzük már most a jövedelmi pótdadót. Ezt 2 600 000 frt-tal szándékolják emelni; nem vizsgálom most, helyes-e vagy nem helyes, de azt kérdem, mit jelent itt az emelés tulajdonképpen? Ez jelenti azon adók emelését, melyekhez ezen jövedelmi pótdadó hozzá van adva, ti. a föld-, a ház- és kereseti adó és a tőkekamatadó emelését; pedig mikor azt a katasztert alkottuk, hát nem azzal bíztatták-e a házat, hogy kontingentálva lesz a földadó és nem fog emeltetni; most egyszerre felemelik a jövedelmi pótdadót, vele füstbe megy ama szép szándék és

■ Thaly Kálmán (1839–1909) költő, író, tiszteletbeli bölcsész-doktor, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, Jókai Mór másod-unokatestvére (Ellinger Ede felvétele)

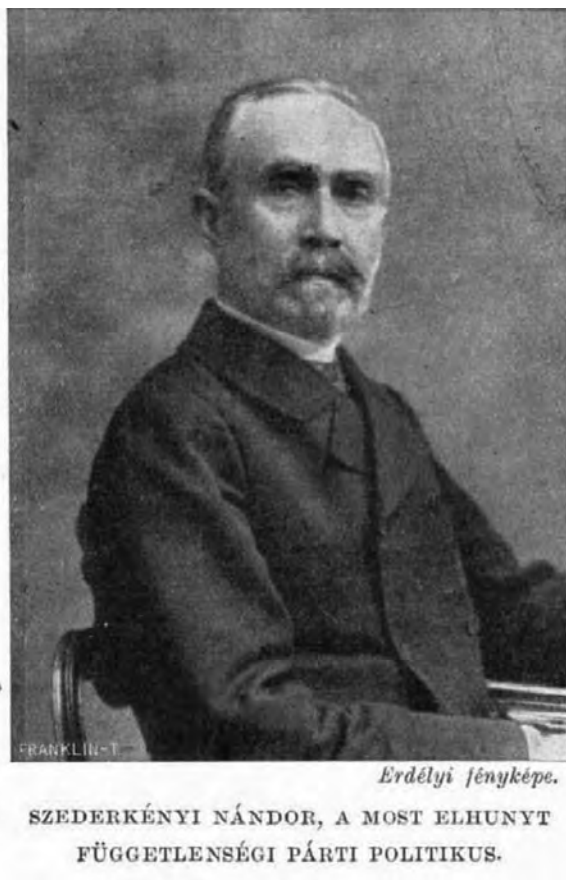
remény [...]. Látják önök, hogy milyen furcsa körben forog a pénzügyminiszter és látják, mint forognak önök is, szaladnak utána körben. Egyszer önökkel azt mondatja, hogy a direkt adókat nem lehet fejleszteni tovább, és íme két év múlva halomra löki az egészséget és szeretné a nemzet előtt hallgatva eltemetni.”³²

A felháborodás olyan nagy volt, hogy a kormány részéről Hegedűs Sándor újra szükségesnek érezte elmondani a földadó kontingentálásának a lényegét, miszerint az összegét egy maximalizált állandó tételben (korábban 29, most 26 millióban) állapítják meg, azonban ezt az összeget nem kivetni szeretnék, hanem csupán az adó egy százalékának kiszámítására szolgál. Hozzátette még, hogy a jövedelmi pótdadó természetesen az összes adóterhet nem tudja arányosítani, ám azt a hárommilliót, amelyet most levesznek a földadó „eszmei”

összegéből és jövedelmi pótdóként szedik be, szándékuk szerint a korábbinál igenis arányosabban lesz kivetve. Nem sikerült mindenkit meggyőznie: a törvényjavaslat ellen még indítványt is beadó Helfy Ignác (Győr vármegye, Győr) így gúnyolódott az elhangzott érveken: „jellemző a kormánynak egész felfogására, mert ez mutatja azt, hogy ő tulajdonképpen az államot nem tekinti, mint a polgárok összeségét, hanem különálló valaminek a polgárokkal szemben, s azt mondja: én állam költök 2 millió forintot kataszteri munkálatokra, de ez nekem gyümölcsöző beruházás, mert e címen a polgárom zsebéből ki fogom szedni az adót. (Úgy van! a szélső balon.) Csodálkozom, hogy e címen a t. pénzügyminiszter úr nem iktatta be a gyümölcsöző beruházások rovatába a jelen törvényjavaslatot, (Derültség) hisz ez neki 3 milliót fog jövedelmezni.”³³

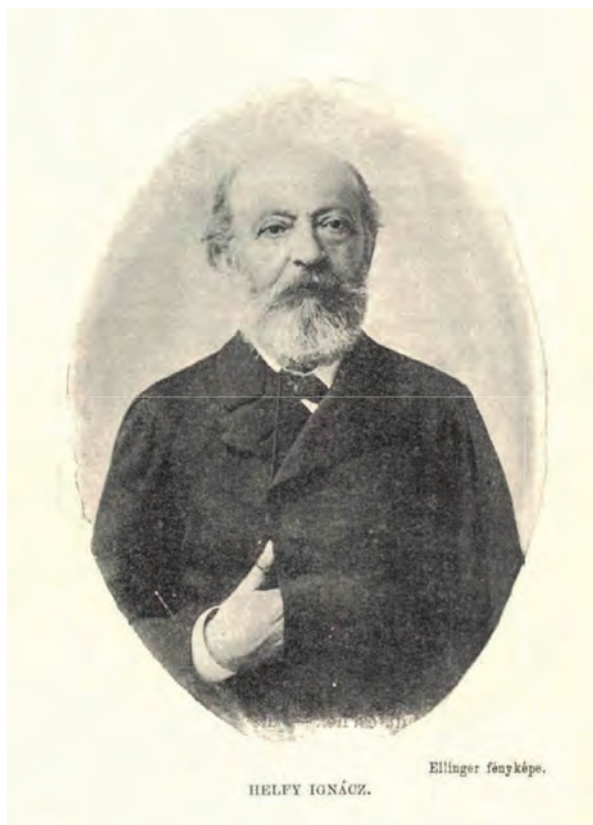
■ Szilágyi Dezső (1840–1901) jogász, igazságügy-miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia tagja 1889-ben

■ Szederkényi Nándor (1838–1916) újságíró, helytörténész, főispán

32 Szilágyi Dezső felszólalása. 143. országos ülés (1882. december 1.). KN, VII:366. és Szederkényi Nándor felszólalása. 146. országos ülés (1882. december 5.). KN, VIII:36. A szöveget az utóbbiból idéztem.

33 279. országos ülés (1883. december 5.). KN, XIII:401–402., 405.

■ Helfy Ignác (1830–1897) politikus, író, aki a jövedelmi pótadó ellen indítványt adott be az országgyűlésen (Ellinger Ede felvétele, 1897)

Szapáry azt javasolta, hogy a törvényjavaslat 1884. január elsején lépjen életbe, ugyanis ekkorra várható az új kataszter alapján megállapított földadó összegének parcellánként történő kivetése és beszédese. A törvényjavaslatok összehangolását az egyszerűbb ügymenet és követhetőbb adóösszegek kivetése miatt egyaránt kívánatosnak tekintette. *„Méltóztatik tudni, hogy az országos bizottság e részbeni munkáját befejezte, fennmaradván tisztán az egyéni reklamációk, a törvény által reám ruházott kötelességnél fogva nekem feladatom 1884-től fogva a földadót már az újonnan megállapított tiszta jövedelem alapján kivetni. Méltóztassék már most azon nagy munkát figyelembe venni, mely jár azzal, hogy 44 millió*

*parcellára vettessék ki a földadó először 29 millió összegben és ismét néhány hónap múlva, ha a törvényhozás ezen törvényjavaslatot elfogadná, vetessék ki ismét az összes 44 millió parcellákra a 26 milliónyi adó. Ez mindenesetre oly munka, mely igen nagy költséggel járna, de igen sok alkalmatlansággal is, s az adófizetők annyira zavarba jutnának, hogy sok esetben alig tudnák magukat tájékozni a minduntalan változó adóösszeg iránt.”*³⁴ A képviselők többsége végül egyetértett a jövedelmi pótadó kivetése részletesebb szabályozásának szükségességével, és a tárgyalások végeztével a javaslat az 1883:XLVI. törvénycikkkel törvényerőre emelkedett. Az elfogadott törvény értelmében a földadó kivetésénél már 1884. január 1-jétől az új, 26 millióban kontingentált összeg alapján kellett kiszámolni az adószázalékot.³⁵

Telekkönyvi rendtartás

A kataszteri munkálatok során felmerült az igény, hogy az aktuális birtokállapot a telekkönyvekben rögzített – gyakran elavult vagy hiányosan szereplő – adatokkal összhangba kerüljön.³⁶ Pauler Tivadar igazságügy-miniszter úgy vélte, a telekkönyvi rendtartás megváltoztatásával ezt a célt hatékonyan meg tudják valósítani, és a kataszteri felmérések eredményei felhasználhatóak a telekkönyvek kiigazítására.³⁷

Lázár Ádám ((Maros-Torda vármegye, Marosvásárhely, II. kerület) felszólalásában a készülő törvényjavaslat rendkívüli fontosságára hívta fel a figyelmet, hangsúlyozva azt, hogy *„ezen ügyben minden elvesztett óra kipótthatatlan mulasztás”*. A törvényjavaslatot éppen tárgyaló szakbizottságnak azt javasolta, hogy ha a kataszteri felmérések helyrajzi számai olyan biztosak, akkor ezeket minden újabb helyszíni vizsgálat nélkül vegyék fel a telekkönyvekbe is. A tényleges birtokállapot és a

34 263. országos ülés (1883. október 13.). KN, XIII:128–129.

35 A törvénycikk teljes szövegét I.1000 év törvényei (<http://www.1000ev.hu>)

36 Ebben az időben Magyarországon két nyilvántartást vezettek az ingatlanokról, a kataszterit és a telekkönyvit. Míg a kataszteri telekkönyv elsősorban adóztatási céllal jött létre, addig a telekkönyvi nyilvántartásnak fő szempontja a tulajdonjog rögzítése volt. A két nyilvántartási rendszer közti eltérésekről I. CSILLAG GYULA: Telekkönyv és kataszter. *Nemzetgazdasági Szemle*, VIII. (1884) III:194–213.

37 296. országos ülés (1884. január 25.). KN, XIV:220.

■ Pauler Tivadar (1816–1886) jogász, egyetemi tanár, miniszter, a Magyar Jogász Egylet első elnöke

hiteltartozások pontos vezetése mellett így érvelt: „tudvalevő dolog, hogy a birtokváltások, valamint a teherátvitelnek kitörölése számosak által többnyire költségkímélés tekintetéből nem kéretik, úgyhogy vannak birtokok 3., 4-dik kézen, melyeken a terhek nincsenek kitörölve, és csak akkor töröltetnek, hogyha bíróság útján rendes vételárfelosztás történik. Ha már most ily telekkönyvek alapján statisztikai adatok gyűjtetnek annak kiderítésére, hogy Magyarországon ingatlanai mennyire vannak terhelve, az bizonyára igen helytelenül fogná az állapotot

előtüntetni. [...] a telekkönyvi átalakítás keresztülvitelénél, amennyiben lehetséges, a régi helyrajzi számok a kataszteri számokkal kiegészítve jelenjenek meg, mert ha nem így fognak megjelenni, ez által a zálog- és tulajdonjogi bizonytalanság véghetetlenül káros következményeket fog maga után vonni”. Noha ő szükségesnek látta volna a törvényjavaslatnak már ezen ciklusban történő tárgyalását, a tervezet végül nem készült el időben, így a telekkönyvek rendezésével kapcsolatos törvény egészen 1886-ig várattott magára.³⁸

Összegzés

Az 1881–1884. évi országgyűlési ciklus fontos eredményeket hozott a kataszteri ügyekben. Miután a felmérések már „rendkívül” előrehaladtak, a munkálatok eredményeit az egyes képviselők már hivatkozási alapként használhatták különféle ügyekben. A kataszter szerepet kapott olyan fontos kérdésekben is, mint a vízszabályozás (1884:XIV. tc.), és igazodtak hozzá az újabb adókievetések, ahogyan azt a jövedelmi pótdadónál (1883:XLVI. tc.) láthattuk. A kataszteri felmérések az ország valamivel több mint felén már befejeződtek, így az új számítások alapján történő földadó kivetése küszöbön állt. Felkészülve arra, hogy az adókievetés rengeteg panaszt fog maga után vonni, az országgyűlés szabályozta és jelentősen egyszerűsítette az ezzel kapcsolatos ügymenetet, a javaslat az 1884:XII. törvénycikkelyként jogerőre is emelkedett.

³⁸ 1886:XXIX. törvénycikk a telekkönyvi betétek szerkesztéséről. A törvény úgy rendelkezett, hogy a telekkönyvi betétekben fel kell tüntetni a kataszteri felmérés által megállapított helyrajzi számokat és területi adatokat (A betétlap), a tulajdoni viszonyokat (B betétlap) és az esetleges hiteltartozásokat, illetve egyéb terheket (C betétlap). 1000 év törvényei (<http://www.1000ev.hu>).

REISZ T. CSABA

A felhőkergető, esőcsináló kataszteri mérnök

*Vozáry Pál (1850–1918)**

A *Catastrum* előző számában az állami tisztviselők illetményének egységes rendezésére alkotott törvény kapcsán ismertettük a kataszteri felmérési tisztviselők magasabb rangosztályba sorolásukra vonatkozó, az országgyűléshez címzett kérvényét.¹ A dokumentum egyik aláírója Vozáry Pál mérnök volt, akinek színes életútja a kataszteri személyzet sokoldalú tagjainak számát gyarapítja, ezért annak legalább részleges felvillantására törekszem.²

Családja, tanulmányai

A rimaszombati evangélikus gyülekezethez tartozó Vozáry Pál polgári szabómester és felesége, Planka Anna három gyermeke ismert a helyi anyakönyvekből: a „hártvás torokcsíkban” elhunyt Emília Matilda (1847. január 11./*13. – 1848. január 26.), Pál Móríc (1850. november 20./*22.), valamint az „aszkorbán” elhunyt Emília Anna (1856. április 13./*17. – december 15.).

A gyermekek keresztszülei Paczek Móríc orvosdoktor és felesége, Rigó Emília voltak.³

Az ifjú Pál alapfokú tanulmányait helyben, középfokú tanulmányait ugyanott és Iglón végezte. 6. osztályos korában a rimaszombati egyesült protestáns főgimnáziumban 1867. június 23-án tartott Kazinczy-ünnepélyre két művet is készített: *Csak egyszer él az ember* (próza) és *Múltam és jövőm* (vers).⁴ A következő évben átkerült az iglói evangélikus főgimnáziumba, ahol 1869-ben leérettségizett.⁵

Kataszteri felmérési szolgálati törzslapja szerint Pál a budai műegyetemen három évet tanult, az első kettőt (1869/1870, 1870/1871) rendes, a következőt rendkívüli hallgatóként. Mindhárom évről bemutatta bizonyítványát a kataszteri szolgálatba lépése alkalmával.⁶

1882. november 25-én Kecskeméten feleségül vette a református Katona Emmát (Borosjenő, 1856. október 4. – Budapest, 1939. január 9.), házasságukban négy gyermek

* A kutatásokat 2013–2015-ben az OTKA K 105 886 projekt támogatásával végeztem.

- REISZ T. CSABA: A felmérési tisztviselők kérvénye magasabb rangosztályba sorolásukról (1892). *Catastrum*, 3. (2016) 2:35–46.
- A tisztviselői kar bérezésének érdekében később is hallatta hangját (1895), amikor a budapesti mérnökök kérvényéhez a szegediek külvéleménnyel csatlakoztak. *Kataszteri Közlöny* (= KK), 4. (1895) 4:10–11.
- Rimaszombat evangélikus gyülekezetének anyakönyvei a FamilySearch (www.familysearch.org) oldalán érhetők el. A születési dátumot *-gal jelöltem a keresztesítés időpontja követi. Idősebb Vozáry Pál kézműves 1858. június 25-én tüdőszorvadásban hunyt el, az anyakönyvi bejegyzés szerint 48 éves korában, születési helye Liptómagyarfalva. A „hártvás torokcsík” bizonyára a hártvás torokgyík (diftéria), az „aszkor” legyengüléssel, sorvadással járó betegség, általában tüdőkór.
- BODOR ISTVÁN: *A rimaszombati egyesült protestáns főgimnázium története*. Rimaszombat, 1899. 224.
- PÁKH KÁROLY: *Az Iglói Ág. H. Ev. Főgymnasium története*. Igló, 1896. Az iglói főgymnasiumban (1866–1895) érettségi vizsgát tett tanulók névsora. Kérésre az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Pedagógiai Könyvtár és Múzeum munkatársa, Borostyániné Rákóczi Mária átnézte a gyűjteményünkben megtalálható rimaszombati és iglói iskolai értesítőket. Vozáry a rimaszombati gimnázium V. osztályos tanulójaként szerepel az 1865/66. tanévben, de a következő évi értesítőben már nem. Az iglói gimnáziumban 1867–1869 között szerepel VII–VIII. osztályos tanulóként. A kollégánál előzőleg segített ezúton is köszönöm.
- Kiss Márton, a Budapesti Műszaki Egyetem levéltárosa tájékoztatása szerint „az építőmérnök hallgatók törzskönyvi nyilvántartásának 1. kötete az 1882/83. tanévvel kezdődik. A végzett hallgatók törzskönyvei korábbiak, ezekben a Műegyetem 1871-es átalakítása után oklevelet szerezettek szerepelnek; az 1. számú oklevél 1873-ban kelt. Az 1873 után oklevelet szerezettek névjegyzékét az Egyetem meg is jelentette. Ebben a kötetben a műegyetemi szakosztályokban oklevelet nyertek mellett azoknak a névjegyzéke is megtalálható, akik a Műegyetemtől úrbéri földmérő oklevelet kaptak, de egyik jegyzékben sem szerepel Vozáry Pál neve”, ahogy a korabeli műegyetemi levéltári iratokban sem. A kollegiális segítséget ezúton is köszönöm.

■ Vozáry Pálné Katona Emma 1888 előtt (Doctor Albert pesti fényképész felvétele, MNL BKML)⁹

született, akik mindegyike azonos nemű szülőjük vallását követte.⁷ Emma édesapja Katona Zsigmond (1828–1902) gyógyszerész volt, aki 1854-től Borosjenőn, majd 1867-től Kecskeméten volt patikus.⁸

Vozáry Mária Madlaine Anna Gabriella (Cegléd, 1884. március 23. – Kaposvár, 1975.

január 8.) Fóris Richárd Keresztély (*1876–†1941 előtt) cs. és kir. kapitányhoz, báró Appel szarajevói hadtestparancsnok parancsörtsztjéhez ment feleségül Budapesten 1912. július 1-jén, a Szilágyi Dezső téri református templomban, bár az ifjú férj római katolikus vallású volt.¹⁰ E házasságból született Viktor, majd vitéz Fóris Miklós m. kir. főhadnagy (Budapest, 1918. március 4.), aki 1942. augusztus 8-án Székesfehérváron vette feleségül Pallay Gizellát, Pallay István és Halmosi Gizella lányát, esküvői tanúja Werth Henrik volt.¹¹ A házaspár harmadik gyermeke Anna, aki Józán András felesége lett, gyermekeik András, Anna és Gábor.

Vozáry Pál (Kecskemét, 1887. augusztus 22. – Budapest, 1967. május 23.) okleveles gépészmérnök, 1911–1912-ben Korneuburgban önkéntesként szolgált a cs. és kir. vasútezenél. 1914 júliusában az 5. tábori vasúthoz vonult be és az olasz fronton harcolt. Az év végén kórházba került, majd Kistapolcsányra, József főherceg birtokára. 1915-től a Hadügyminisztérium elektromos referense, majd a felállított elektrozászlóalj parancsnoka. 1916 májusában ismét az olasz frontra, 1917 decemberében pedig kórházba került. 1918-ban Villachban szolgált, majd századparancsnokként a pöcksteini arzénbányába vezényelték.¹² A két világháború között műszaki irodát vezetett, felvonójavítással és karbantartással, villanszereléssel foglalkozott, majd villamossági és vízvezeték-berendezési vállalatot vitt. A világháború végén elhagyta Magyarországot, mert a gyászjelentése szerint az „aranydiplomás mérnök 22 évi dél-amerikai távollétéből hazatért meghalni”.¹³

7 Katona Emma haláláról: Halálozás. *Budapesti Hírlap* (= BH), 59. (1939) 9:8.

8 Katona Emma családjáról – Vozáry Pálra és a családjára vonatkozó adatokkal is – alapos összefoglalást nyújt: *Katona Józsefvisszaemlékezése*. Szerk., jegyz. és bev. tan.: MAGOS GERGELY. Bp., 2015. (= MAGOS, 2015) A kötetből vettem a családi adatokat, de több esetben pontosítom azokat.

9 A Vozáry család fényképeinek lelőhelye: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Bács-Kiskun Megyei Levéltára (BKML), XIII.6.a. A Katona család iratai, Képek, fényképek. 21. doboz. Ebben önálló boríték (tétel) Katona Emma Vozáry Pálné és családja. A levéltárban a Vozáry család tagjainak a Katona család több tagjához intézett leveleit is őrzik (XIII.6.b. A Katona család iratai, Katona családtagok). Az MNL BKML a cikkhez digitalizálta a fényképeket és annak közzétételéhez hozzájárult, munkájukat ezúton is köszönöm.

10 Házasság. BH, 32. (1912) 153:13.

11 A családi adatokra l. a Magyar Családtörténet-kutatók Egyesülete (www.macse.hu) adatai között megtalálható anyakönyvi adatbázist.

12 JACOBI ÁGOST: *Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban*. Bp., 1938. (= JACOBI, 1938) 332., 536–537.

13 A gyászjelentést l. www.rakovszky.net.

▪ Ifj. Vozáry Pál az I. világháborúban (JACOBI, 1938)

Vozáry Emma Kornélia (Szeged, 1890. június 25. – Budapest, 1968. október 15.) 1927. június 21-én Budapesten feleségül ment az akkor már elvált Zolnay Jenő Imre Szilárd (†Budapest, 1930. július 14.) evangélikus nyugalmazott miniszteri tanácsoshoz, Zolnay Jenő és Grum Mária gyermekéhez. Az egyik házassági tanúja testvére, Vozáry Pál volt.

Vozáry József (? , 1895. március 12. – Doberdó, 1915. december 4.) igen fiatalon, az első világháborúban, az olasz fronton esett el. „*Vincentiniben temették el, sírja fölé Mussolini, mint galambosi Kiss József marsalai hős honvéd főhadnagy, török lovas őrnagy és olasz királyi alezredes unokaöccsének, gyönyörű szép síremléket állíttatott és azt virággal borított, melyről a családot az olasz hadügyminisztérium útján értesítette, minden tagjának egy fényképet küldve.*”¹⁴

▪ Vozáry Madlaine, Pál és Emma 1893 körül (Fanto és Kluge felvétele, MNL BKML)

A kataszter szolgálatában

Vozáry Pál előmeneteléről elsősorban a kataszteri felmérésnél felvett szolgálati törzslapja nyújt adatokat, amelyet jól kiegészít a Magyarország tiszti cím- és névtára, valamint a hivatalos előléptetéseket közlétező *Budapesti Közlöny*, *Kataszteri Közlöny*, *Budapesti Hírlap*, *Pénzügyi Közlöny*, *Pesti Napló*.¹⁵

Vozáry az iskolai tanulmányait követően azonnal állami szolgálatba lépett. Magyarul

¹⁴ JACOBI, 1938. 537. MAGOS, 2015. 6.

¹⁵ Életrajzi adatai és a kataszteri felmérésnél eltöltött szolgálati viszonyai: MNL Országos Levéltára (= OL), S 92 Az Országos Földméréstan Intézet vegyes iratai, No. 25/8. Régi szolgálati és minősítési táblázatok, T, U, V, W, Z nevéek. fol. 268–271. Az egyes beosztásoknál ezt külön nem jelölöm. A hivatalos közlönyök és hírlapok a kinevezésekről és előléptetésekről általában a Személyi hírek, Kinevezések, Előléptetések címek alatt tudósítanak, ezeket a címeket az alábbiakban külön nem jelölöm.

■ Vozáry József (MNL BKML)

tökéletesen, németül elég jól beszélt és írt, franciául elég jól beszélt. A katonai szolgálatra alkalmatlan lehetett, mert 1882. december 31-én véglegesen törölték a honvédségi nyilvántartásból.

1873. december 25-én végleges felmérési növendékként esküt tett és belépett a kataszteri felmérés állományába. A temesvári 5. felmérési felügyelőségénél kezdett el dolgozni, 400 forint segélyt és 240 forint munkaátalányt kapott, majd 1877. március 1-jétől mérnöksegéd (500 forint fizetéssel és 300 forint munkaátalánnyal).¹⁶

1881. május 1-jétől segédmérnök lett és áthelyezték a 8. felmérési felügyelőséghez (Vác, majd Nagyvárad), fizetése 500 forint, munka-

■ Vozáry Pál 1889 előtt, Nagyváradon (Fekete Sándor nagyváradai fényképész felvétele, MNL BKML)

átalánya 400 forint, majd 1884. április 1-jétől III. osztályú mérnöké léptették elő (fizetése 600 Ft, munkaátalánya 500 Ft).¹⁷

1889. május 1-jétől áthelyezték a 6. felmérési felügyelőséghez Gyöngyösre II. osztályú mérnökként (800 Ft fizetés, 500 Ft munkaátalány).¹⁸

A tisztí címtár szerint 1891-től, szolgálati törzslapja szerint 1893. április 1-jétől a szegedi 2. (helyszínelési) felmérési felügyelőséghez került mérnökként (800 Ft fizetés, 330 Ft lakpénz, 500 Ft munkaátalány), majd 1895. október 1-jétől a szegedi 10. felmérési felügyelőségénél dolgozott hasonló beosztásban, az új bértáblázat szerint 900 Ft fizetéssel, 245 Ft

¹⁶ 1873–1881 között Temesváron az 5. felmérési felügyelőség (= ff.) állományában. *Magyarország tisztí czim- és névtára* (= MTCN), Bp., 2. (1875) 106. felmérési növendék; 3. (1879) 121. mérnöksegéd. Mérnöksegéddé kinevezése: *Budapesti Közlöny* (= BK), 11. (1877) 40:1325.; *Pénzügyi Közlöny* (= PK), 4. (1877) 8:101.

¹⁷ 1881–1889 között (segéd)mérnök a 8. ff.-nél: MTCN, Bp., 4. (1884) 158. Vác; 5. (1886) 193. Nagyvárad; 6. (1887) 193. Nagyvárad. Harmadosztályú mérnökké kinevezése: BK, 18. (1884) 82:3.; PK, 11. (1884) 15:281.

¹⁸ 1889–1891 között Gyöngyösön mérnök a 6. ff.-nél MTCN, Bp., 7. (1888) 238.; 8. (1889) 239.; 9. (1890) 206. Másodosztályú mérnök: PK, 16. (1889) 12:496.

■ Vozáry Pál szegedi működése idején (Keglovich Emil felvétele, MNL BKML)

laktáncsal és 320 Ft munkaátalánnyal. 1896. december 16-tól főmérnök (1100/280/400 Ft), 1899. július 1-jétől magasabb fizetéssel (1200/280/400 Ft), amely ismét emelkedett 1901. április 1-jétől (2400/560/1000 korona).¹⁹

1903. január 1-jétől a Szombathelyen újonnan felállított 15. felmérési felügyelőséghez ke-

rült főmérnökként (2400/560/1000 K és további 500 K pótlékkal).²⁰ A felügyelőség Győr és Moson vármegyék területén végezte a részletes felmérést és a mérnöki helyszínelést, ennek helyettes vezetője lett Vozáry Pál.²¹ Mint szombathelyi felmérési felügyelő 1906. december 12-én Pápán Móricz Vince pénzügyminiszteri osztálytanácsos kíséretében a város polgármesterével, Mészáros Károllyal a kataszteri hivatal elhelyezéséről tanácskozott.²²

1905 kora ő szén Budapestre helyezték ugyancsak főmérnökként a 9. felmérési felügyelőségre (Fő utca 34.), itt dolgozott mindaddig, amíg a Földművelésügyi Minisztérium át nem vette.²³ Vozáry Budapestre kerülésének egyik fő oka az volt, hogy primitív eszközökkel végzett megfigyelései ellenére jóslásai annyira megbízhatóak voltak, hogy munkáját a földművelésügyi miniszter is támogatta. „A magyar állam talán annyit megtehet, el is bír, hogy egy az időjóslás ily gyakorlati eredményeit felmutató egyénnek, mint Vozáry, adja meg az időt és anyagi eszközöket arra, hogy rendszerét tökéletesítse s a köz érdekében hasznosítsa.”²⁴

Vozáry Pál 1906-ban Szombathelyről Budapestre költözött, és először a II. kerület, Donáti u. 8. szám alatt lakott, majd 1907 őszén a Donáti u. 2-ben, 1913 augusztusától pedig az I. kerületi Átlós u. 26-ban.²⁵

1903 és 1908 között öt alkalommal (1903. ápr. 21., 1904. ápr. 23., 1905. okt. 6., 1907. jan. 30., 1908. márc. 2.) minősítették előjárói, a felmérési felügyelők. Ezek szerint felfogása mindig

19 1891/1893–1903 között Szegeden (fő)mérnök a II. helyszínelési felmérési felügyelőségnél: *MTCN*, Bp., 10. (1891) 220.; 11. (1892) 226.; 12. (1893) 226.; 13. (1894) 232.; 14. (1895) 232., majd főmérnök a 10. ff-nél: 15. (1896) 250.; 16. (1897) 297.; 17. (1898) 319.; 18. (1899) 339.; 19. (1900) 321.; 20. (1901) 325.; 21. (1902) 335.; 22. (1903) 331. A *KK* szerint 1893-ban bízták meg Vozáryt a mérnöki nyilvántartással: *KK*, 2. (1893) 3:15. (Előléptetése a X. fizetési osztály 2. fokozatába: *KK*, 4. (1895) 9:11.; *PK*, 22. (1895) 24:476.. Főmérnökké kinevezése a IX. fizetési osztály 3. fokozatába: *KK*, 6. (1897) 1:22.; *BK*, 31. (1897) 4:1.; *BH*, 17. (1897) 7:8.; *PK*, 24. (1897) 1:5.; *Pesti Napló* (=PN), 48. (1897) 7:10.; ugyanazon fizetési osztály 2. fokozatába: *PK*, 26. (1899) 22:1492.

20 1903–1905 között Szombathelyen főmérnök a 15. ff-nél: *PK*, 30. (1903) 1:11. ; *MTCN*, Bp., 23. (1904) 173.; 24. (1905) 184. 21 *BH*, 23. (1903) 1:16.

22 Személyi hír. *Pápai Hírlap*, 3. (1906) 50:5.; Személyi hírek. *Pápai Közlöny*, 16. (1906) 50:4.

23 1905–1909 között Budapestén főmérnök a 9. ff-nél: *PK*, 32. (1905) 24:552. ; *MTCN*, Bp., 25. (1906) 195.; 26. (1907) 196.; 27. (1908) 196.; 28. (1909) 207. *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék* (= *BCL*). Bp., 18. (1906–1907) 24.; 19. (1907–1908) 376.; 20. (1908) 392.; 21. (1909) 404. *KK*, 14. (1909) 9:221.

24 A „Meteor” válsága. *Köztelek*, 17. (1907) 49:1331.

25 *BCL*, Bp., 18. (1906–1907) 24.; 19. (1907–1908) 376.; 20. (1908) 392., 1924.; 21. (1909) 404., 2007.; 22. (1910) 315., 1986.; 23. (1911) 330., 939., 2119.; 24. (1912) 347., 1000., 2252.; 25. (1913) 356., 2269.; 26. (1914) 363., 2435.; 27. (1916) 370., 2514. Vegyesek. Lakcímváltozások. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 47. (1913) 34:580. 1907. november 1-jétől a Donáti u. 2. lett a *Meteor* szerkesztőségének címe, ekkor költözhetett át Vozáry az új lakásába.

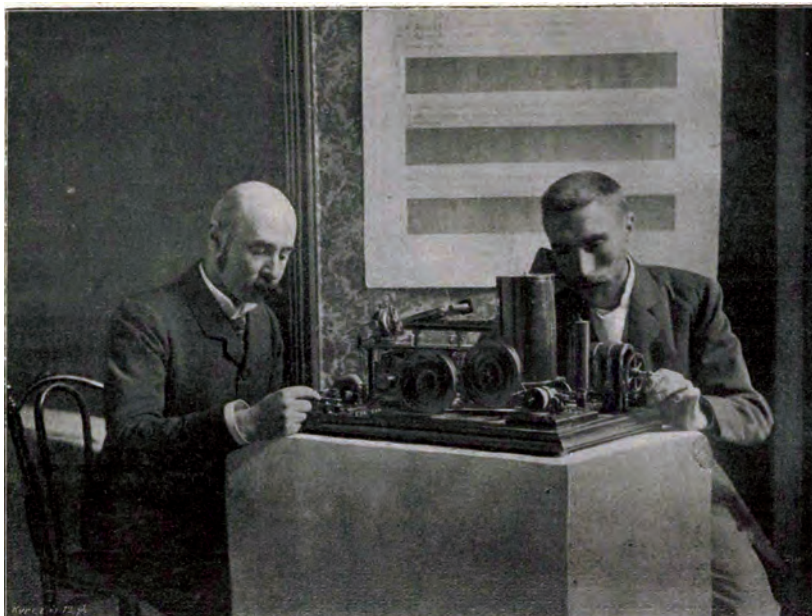
gyors (II, legjobb: I), ítélőképessége helyes (II), szorgalma kellő (III), előadása szóban és írásban is értelmes (II), szakképzettsége ha nem is alapos és terjedelmes (I), de kiterjedt (II) a mérnöki nyilvántartásnál, illetve felmérésnél. Magaviselete kifogástalan (II), majd 1905-től példás (I), 1908-ban megjegyezték róla, hogy türelmetlen, nincsen kitartása.

Az MNL OL Kataszteri gyűjteményében több dokumentum is őrzi Vozáry mérnöki munkájának keze nyomát. Sőregpuszta (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) magasságmérési kézikönyve, birtokrészleti jegyzőkönyve, talajhasználati kimutatása, számolati jegyzőkönyve és felvételi előrajza (1882–1883), Algyő (Csongrád vm.) birtokrészleti (1882–1883) és számolati jegyzőkönyve (1886), Mindszent (Csongrád vm.) birtokrészleti jegyzőkönyve (1882–1883), Kunmadaras (Jász-Nagykun-Szolnok vm.) birtokrészleti, számolati jegyzőkönyve és felvételi előrajzai (1884), Kunágota (Csanád vm.) számolati, bemérési, birtokrészleti jegyzőkönyve és felvételi előrajza (1896), Szentés város be-

mérési jegyzőkönyve (1897, 1902), birtokváltás-jegyzéke (1896–1898), Battonya (Csanád vm.) birtokváltás-jegyzéke (1898), Bácsalmás (Bács-Bodrog vm.) számolati és birtokrészleti jegyzőkönyve (1899–1901), Csátalja (Bács-Bodrog vm.) számolati jegyzőkönyve (1891–1893) őrzi munkássága emlékét. Az MNL Heves Megyei Levéltárában őrzött térképek közül Pély (1881) és Bükkszentkereszt (1888) kataszteri térképét készítette ő.²⁶

A gyorstávíró támogatója

Vozáry Pál nagy érdeklődést tanúsított az elektromossághoz kapcsolódó technikai fejlesztések iránt. Ezek között is kiemelkedően sokat foglalkozott Pollák Antal (Szentés, 1865 – Budapest, 1943) és Virág József (Földvár, 1870 – Budapest, 1903) találmányával, a gyorstávíróval.²⁷ Szegedi kataszteri szolgálata idején a *Szegedi Napló* munkatársa is volt, és ebbéli kapcsolatait felhasználva arra biztatta a Szentésen megismert Pollákot,

■ Pollák Antal és Virág József a találmányukkal (*Új Idők*, 1899. 42:360.)

26 MNL OL, S 79 No. 1/2., No. 1/4., No. 289/2., No. 295/1., No. 295/4., No. 295/7., No. 295/9., No. 301/1., No. 301/6., No. 305/1., No. 309/3., No. 309/14., No. 309/16., No. 517/1., No. 517/9., No. 517/11., No. 613/1–3., No. 613/5–6.; B. HUSZÁR ÉVA: *A Heves Megyei Levéltár térképeinek katalógusa*. Eger, 2001. 238., 281.

27 Az 1898. és 1899. évi szabadalmak leírását l. az idén 120 éves szabadalmi hivatal (ma: Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala) honlapján elérhető szabadalmi adatbázisban (<http://epub.hpo.hu/e-kutatas>).

28 A táviratozás csodája. *Új Idők*, 5. (1899) 41:338. Az új gyorstávírató gép. *Új Idők*, 5. (1899) 42:359–360.; Gyors sürgönyzés. *PH*, 21. (1899) 108:7.

hogy a lap hasábjain lépjen a nyilvánosság elé autotelegráfjával.²⁸

Vozáry maga is többször ismertette a találmányt és tudósított annak sorsáról. Az 1903-ban útjára indított *Meteor* című időjárás-előrejelző lapjának első évfolyamában több alkalommal beszámolt a találmányról és annak külföldi elismeréséről, így pl. a német császár Polláknál tett látogatásáról.²⁹ 1906-ban a Vasárnapi Újságban a gyorstávíró franciaországi sikeréről írt.³⁰ 1910-ben arról tudósított, hogy a francia elnök engedélyezte a közmunkaügyi és a pénzügyminiszternek a gyorstávíró nyilvános üzembevételét, egyelőre a párizsi és a vidéki sajtó részére. A hír kapcsán sajnálkozva jegyezte meg: „Vajon milyen turáni átok súlya az, hogy a magyar zsenialitás édes gyümölcse itthon sohasem érhetik meg, a nemzet fiai mint teljesen hazai termést sohasem élvezhetik közvetlenül, hanem mindig csak a külföld közvetítése útján, amely aztán nagy közvetítési díjakat fizettet meg velünk. Tehát fizetiünk akkor is a külföldnek, amidőn attól kaphatnánk hasonló szép nagyösszegeket. Sajnos, ez az átok már rajtunk van, vajon mely kor szabadít meg tőle? [...] Mennyire ránk férne mind a kettő, úgy az erkölcsi elismerés, mint az anyagi haszon. Nyugat-Európa elismerése megvédené minket ellenségeink minden rágaljától, az anyagi haszon pedig gazdagságot hozna nekünk, ami, azt hiszem, mindannyiunk véleménye szerint, nagyon ránk férne. Akkor azonban, mikor kezünkben volt a madár, nem kellett, eleresztettük. Ma már messze van tőlünk, megfognunk többé nem lehet, még ha akarnók sem. Vajon hány madarat fogunk még ezután is elbocsátani?”³¹

Tananyag-fejlesztés

Vozáry a kataszteri tevékenységtől messze eső tevékenységgel, taneszközök fejlesztésével is foglalkozott.

1897-ben az írás és szépírás elsajátításához hat, illetve tíz füzetből álló tankönyvet szerkesztett magyar és német nyelven, amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1898-ban engedélyezett a népiskolák III–VI. osztálya és a polgári iskolák számára.³² A tankönyvet gimnáziumokban is használták a szépírás oktatására, így pl. a bajai ciszterci gimnázium I. és II. osztályában 1900–1903 között a magyar, majd a német szépírás órán.³³ A könyveket még 1907-ben is forgalmazta a Tisza Testvérek budapesti könyvkereskedése, és azt részletesen ismertette az *Evangélikus Népiskola: a tankönyv „módszere segélyével a legegyszerűbb és legtermészetesebb módon tanul meg minden gyermek könnyedén nemcsak írni, hanem egyszersmind szépen is írni. E füzetek azonban nemcsak a tanulóra, hanem a tanítóra nézve is előnyösek, amennyiben felmentik ez utóbbit a táblára való írástól, sőt szakembernek sem kell lennie annak, ki e füzetekből tanít – miután ezek még öntanításra is igen alkalmasak, azért nevük is automatikus –, mégis általuk a legkönnyebb módon, a leggyorsabb eredmény érhető el úgy, hogy azon gyermekek közt, kik e füzetekből tanulták a szépírást, nincs egyetlenegy sem, akinek írása ne volna legalább tetszetős és könnyedén olvasható, valódi szépírókká pedig igen számosan lettek közülök. Az írni tanuló kezdő gyermek ezen módszer segélyével megtanul írni, mielőtt a betűket névleg még csak ösmerné is”*.³⁴

Vozáry a tankönyvkiadási vállalkozását olyanra komolyan gondolta, hogy szegedi ipara, vagyis a szépírási füzetekre alkalmazandó védjegyét lajstromba vetette és a füzetek címlapjára azt helyeztette.³⁵

Vozáry 1907-ben falitérképet készített a Naprendszeréről, amelynek iskolai használatát a vallás- és közoktatási miniszter engedélyezte. A térképről Kövesligeti Radó (1862–1934) csillagász készített bírálatot, eszerint a mű „egyla-

29 *Meteor*, 1. (1903) 1:1–3., 7:1., 8:1., 15:1., 22:2–3.

30 VOZÁRY PÁL: Egy magyar találmány sikere külföldön. *Vasárnapi Újság (=VU)*, 53. (1906) 29:471–472.

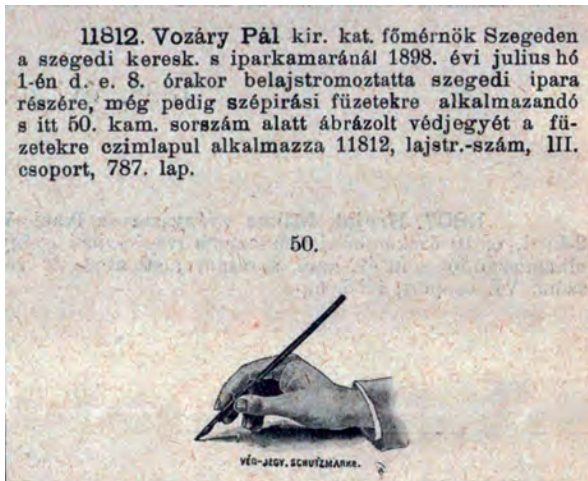
31 VOZÁRY PÁL: Az otthonról való táviratozás. Magyar találmány külföldön. *BH*, 30. (1910) 141:10.

32 VOZÁRY PÁL: Automatikus módszerű gyakorlatok az írás és szépírás megtanulására. Kiadja Sehulhof Károly könyv- és papirkereskedése Szegeden, 1898. *Hivatalos Közlöny*, 6. (1898) 5:97.; *Uo.* 7. (1899) 8:150. *Corvina*, 21. (1898) 7:38.

33 *Ciszterci rendi katolikus gimnázium*. Baja, 1899. 25.

34 *Evangélikus Népiskola*, 19. (1907) 10:296.

35 11812. lajstromszám, III. csoport, 787. lap. *Központi Értesítő*, 23. (1898) 93:1600.

■ Vozáry Pál védjegye szépírási füzetek számára, 1898

pos fali tabló. A bolygók helyzete a Nap körül, és láthatóságuk az égen 1923-ig bármely időpontra meghatározható. Bíráló a befogadását tanszerként ajánlja.³⁶ A térképet az *Evangelikus Népiszkola* mint itthon és külföldön egyedülálló taneszközt részletesen ismertette: „Ezen térkép heliocentrikusan és egységesen ábrázolja a 7 nagyobb bolygónak és földünknek napköri pályáját a síkban és pedig 1:5000 000 000 mérték arányban. E pályák valódi alakjukban és pontos méreteikben vannak rajzolatilag feltüntetve s azok körületein a bolygóknak évi, havi, sőt naponkénti útjuk megadva, úgyhogy a tanuló e térkép útján egy tekintettel nemcsak a bolygóknak a Nap és egymáshoz távolságainak arányairól, hanem egyszersmind a pályák alakja, a bolygók mozgássebessége és azoknak naponkénti pontos helyzetéről és még sok más e keretbe tartozó dologról nyer tiszta fogalmat”.³⁷

Bár ezt a térképet jelenleg nem ismerjük, az iskolai gyűjtemények alapos átnézésével van remény arra, hogy valahol megmaradt, mert a kultusztárca ajándékként számos iskolába eljutott (így pl.: besztercebányai evangélikus gimnázium, debreceni református főgimnázium és állami főreáliskola, egri állami gimnázium,

eperjesi evangélikus egyházkerületi kollégium, esztergomi bencés gimnázium és városi reáliskola, győri bencés gimnázium, gyulafehérvári katolikus főgimnázium, kolozsvári református kollégium, marosvásárhelyi katolikus gimnázium, továbbá Miskolc, Nagykanizsa, Nagykároly, Pozsony, Sepsiszentgyörgy, Székely Mikó Kollégium, Sopron, Székesfehérvár tanintézetek).³⁸

Időjósítás és a Meteor

Vozáry az 1890-es évek végétől „Meteor” néven rendszeresen készített hosszabb távú – egy hónapra vonatkozó –, többé-kevésbé beváló időjárás-előrejelzéseket, amelyek a *Szegedi Napló* hasábjain láttak napvilágot.

1903-ban önálló lapot alapított *Meteor* címmel, amelynek első évfolyama Szegeden

■ Vozáry Pál „Meteor” (MNL BKML)

36 Az Országos Paedagogiai Könyvtár és Tanszermúzeum Hivatalos Értesítője, 1. (1907) 4:50. Idézi: *A csillagászat magyar nyelvű bibliográfiája*. Szerk.: SRAGNER MÁRTA (<http://mek.oszk.hu/06400/06440>), hozzátéve, hogy „Bartha Lajos 2013-as megjegyzése: »Magát a Vozáry-féle tablót egyetlen gyűjteményben sem találtam, csak a bírálat ismert«”.

37 Vegyesek. A Naprendszer térképe. *Evangelikus Népiszkola*, 18. (1907) 10:295–296.

38 A *Naprendszer* című térkép iskolai gyűjteményekben előfordulásáról l. a Hungaricana Magyar Közgyűjteményi Portál adatbázisát (www.hungaricana.hu)

39 A *Meteor* indulásáról tudósít: Az időjósítás lapja. *VU*, 50. (1903) 1:28. (jan. 4.); A *Meteor*. *BH*, 23. (1903) 8:7.; *Meteor*. *KK*, 12. (1903) 1:19–20.

jelent meg.³⁵ Az első (mutatvány)szám alcíme szerint a lap „*időjárást jósoló heti közlöny, melyet meteorológiai, csillagászati, erőműtani vagyis dynamofizikai alapon*” szerkesztett Vozáry, de a 2. számtól már „*természettudományi és időjárást jósoló heti közlöny*”-ként határozta meg magát a kiadvány. Az első évfolyamban még jelentek meg cikkek (a gyorstávíróról, az időjárásról, Vozáry időjósolási módszeréről, az alkoholoról és a nikotinról, a légkémcső használatáról, Rudolf Falb osztrák meteorológus haláláról). 1903. október 2-án már Szombathelyen, 1904-től pedig csak többnyire egylapos „*időjelző levél*” formában jelent meg a *Meteor*, amelyben időjelzés, szerkesztői üzenetek és ritkán reklámok kaptak helyet. Az újságnak több mint 420 előfizetője volt. 1907-től Budapesten jelent meg a lap,

amely ritkán cikket is közreadott (*A mai általános és az én mechanikai meteorológiai rendszeremnek az összehasonlítása*, 1907–1908).

Vozáry időjárás-előrejelzéseit a szakemberek közül többen kétkedéssel fogadták. Dr. Anderkó Aurélt, a meteorológiai intézet adjunktusát Az Újság 1907 decemberében meginterjúvolta, aki lekicsinylően szövegezte Vozáry módszeréről. Erre Vozáry a *Meteorban* azt felelte, hogy maga Anderkó kereste fel a lapot, hogy nyilatkozzék, az adjunktus e nyilatkozat miatt annyira dühbe jött, hogy szóval inzultálta a mérnököt és szemtelenségnek nevezte az állítást. Vozáry rágalmozásért és becsületsértésért beperelte Anderkót, aki azonban a bíróság előtt sajnálkozását fejezte ki, így a panaszos visszavonta feljelentését és az eljárást megszüntették.⁴⁰

Vozáry a *Meteor* hasábjain tette közzé javaslatát egy obszervatórium felállítására és az ahhoz szükséges 300 000 korona összegyűjtésére.⁴¹ Célja az volt, hogy a 80%-ban helytálló előrejelzéseinek pontosságát tovább növelje, de ehhez egy obszervatórium felállítására lett volna szükség. A felhívást jó szívet ajánlotta az erdélyi gazdáknak báró Bánffy Ferenc, mondván, hogy „*nekünk gazdáknak lévén a legfőbb érdekünk, hogy pontos és megbízható időjelzéseink legyenek, miért is nem helyeselhetem eléggé a főmérnök úr azon lépését, hogy az obszervatórium felállításához a magyar gazdák közreműködését kéri, és a magam részéről is bátor vagyok ajánlani, hogy minél többen jegyezzünk viszonyainknak megfelelő számú egy vagy több részvényt, melyek ügyis visszafizetésre kerülvén, inkább csak kamatnélküli kölcsön jellegét viselik*”. A közleménynek helyt adó Köztelek a hirdetményt a szerző felelősségére tette közzé, megjegyezve, hogy „*habár egy szóval sem vonjuk kétségbe Vozáry főmérnök úr működésének sikereit, a magunk részéről nem érezhetünk hivatást az ő meteorológiai rendszerének elbírálására. Tény az, hogy úgy a magunk tapasztalása, valamint számos gyakorlati gazda jelentése szerint, időjósolásai igen sok esetben*

■ Vozáry szépirási tankönyvének és találmányának, a légkémcsőnek a reklámja a *Meteorban*, 1903 (OSZK)

40 A megsértett Meteor. *BH*, 28. (1908) 43:16.
 41 Felhívás a gazdaközséghez. *Meteor*, 5. (1907) 17. sz.

beváltak és a gyakorlat megerősíteni látszik az ő elméletét”.⁴² Az Amerikai Egyesült Államok igen irigylésre méltó időjárás-előrejelző rendszerét ismertette a *Köztelek* megjegyezte: „Mindezek az adatok persze amerikai arányokról és amerikai gazdagságról tanúskodnak, s a mi szerény viszonyaink között nem kívánhatunk többet, mint hogy egyben-másban példát vegyünk a kiválóan gyakorlatias érzékű amerikaiaktól s legalább ama tanulságokat értékesítsük a magunk hasznára, amelyeknek megvalósítása nem jár nagyobb áldozatokkal. Meteorológiai intézetünk kisebb arányban és szerény keretek között is eredményes és hasznos munkásságot mutathat fel, ennek a működésnek további fejlesztése és mind fokozottabb mértékben a mezőgazdaság szolgálatába való állítása mindenestre nemcsak kívánatos, hanem jelenlegi államháztartási viszonyaink között is megvalósítható. Főleg arra a Vozári Pál által felvetett eszmére utalunk, hogy állami segéllyel vagy társadalmi úton egy jól felszerelt obszervatórium állíttassék fel a nagy Alföldön, s hogy a vidéki jelzőállomások megfelelően fejlesztessenek arra a fokra, amelyen hasznos szolgálatot tehetnek egyrészt a meteorológia fejlesztésére, másrészt hazai mezőgazdaságunk pontos és megbízható informálására.”⁴³

A „Meteor” időjelző és elektrokulturái levelei utolsó száma Vozáry halála előtt nem sokkal, 1918. május 21-én jelent meg (16. évfolyam 10. szám).

Vozáry haláláról megemlékezve a *Pesti Hírlap* a tőzsdei hírek között is felelevenítette a mérnök időjárás-előrejelző tevékenységét:

„A »Meteor« című meteorológiai lapot – a határ-idős üzlet idejében – nagy érdeklődéssel olvasták a gabonatőzsdén. Időjósításai sokszor döntő hatással voltak a tendenciára. Szerkesztője: Vozáry Pál, tegnap Budapesten elhunyt. Körülbelül húsz évvel ezelőtt egy szegedi napilapba írta tudományos alappal bíró proféciáit és a P. H. gabonatőzsdéi rovata úgyszólván fölfedezte a derék törekvésű tudóst, aki aztán évek során át nekiünk avizálta a bekövetkező »csomópontokat«, míg végül megindította kis lapját, amely a gazdák körében bizonyos tekintélynek örvendett.”⁴⁴

Vozáry előrejelzéseit, illetve a *Meteor* előfizetési lehetőségeit számos lap közreadta annak megjelenése idején, alkalmanként megjegyezve, hogy „évről évre szaporodtak elismerői és ma már a földművelési miniszter is elismerte jelentőségét. Az időjelzés előnyeit leginkább a gazdaközönség használhatja ki”.⁴⁵

Előadások

Vozáry számos alkalommal ismertette tevékenységét az érdeklődő közönségnek. 1906. december 27-én a Földrajzi Társaság felolvasó ülésén előadást tartott a mechanikai meteorológiáról, előadását vetített képekkel kísérte.⁴⁶ 1907. április 6-án az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) közgazdasági szakosztály ülésén ugyancsak a mechanikai meteorológiáról tartott kísérletekkel egybekötött kétórás előadást a *Köztelek* című mezőgazdasági szaklap tanácsstermében.⁴⁷

Az OMGE igazgatóválasztmányának 1907. december 19-én tartott ülésén is beszámolhatott

42 Felhívás a gazdákhöz. *Köztelek*, 17. (1907) 46:1245.

43 Időjárásjelző állomások az északamerikai Egyesült-Államokban. *Köztelek*, 17. (1907) 92:2342.

44 A „Meteor”. *Pesti Hírlap (= PH)*, 40. (1918) 147:9.

45 *VU*, 50. (1903) 32:1.; *Magyar Földművelő*, 7. (1904) (jan. 24., nov. 6., nov. 20). *Köztelek*, 16. (1906) 37:837., *Vegyesek*. Uo. 19. (1909) 100:2846., Uo. 20. (1910) 6:165. *PH*, 28. (1906) 200:12. *PH*, 38. (1916) 89:10–11. „Néhány év óta ... a Meteor álnév alatt rejtőző Vozáry Pál főmérnök látja el időjósításaival a gazdaközönséget és a tőzsdét, s azóta e tekintetben teljesen ki vannak elégítve az igények, amennyiben Meteor az ő rendszerével, mondhatnók kivétel nélkül, mindig pontosan megjósolja a napfoltokból a várható időjárást. A tőzsdén szentírásnak veszik, amit a Meteor jósol, mert csak egyszer-egyszer történik meg, hogy a jóslat egy-egy nappal elkésik. Mióta a Meteor rózsaszínű jelentései a tőzsdére járnak, azóta nincsenek időjárásbeli meglepetések, mert mindig tájékozva van a börze, hogy mi következtethető a napfoltokból, milyen idő lesz ma, holnap, holnapután.” Gabonatőzsdék. *PN*, 57. (1906) 119:20.

46 Tudományos élet. *BH*, 26. (1906) 334:15., Tudományos élet. Uo. 354:14.

47 Szakelőadás a meteorológiáról. *BH*, 27. (1907) 84:34. Az OMGE közleményei. *Köztelek*, 17. (1907) 26:1. Közgazdasági szakosztály ülése. *Köztelek*, 17. (1907) 29:780. Az előadás ábrákkal kiegészített szövegét a Meteor előfizetőinek április végén megküldeni ígérte. *Meteor*, 5. (1907) 13. sz. Diksz: Időjelzés. *Magyar Földművelő*, 10. (1907) 25:195–196.

a tudományos vizsgálódásainak új eredményéről, valamint olyan praktikus eszközöket mutatott be, amelyek az időjárás változásainak mérésére szolgálnak.⁴⁸

1908. április 3-án az Országos Közegészségi Egyletben tartott felolvasást *A mechanikai meteorológia és a füstémésztés az elektromosság segítségével* címmel, mondandóját kísérletekkel illusztrálta. Az érdeklődő orvosi és műszaki szakemberek tetszéssel fogadták az előadást.⁴⁹

1909. október 22-én a Magyar Úrinők Egyesülete második felolvasóestjén szerepelt előadásával.⁵⁰

Vozáry 1909-től egyre többet foglalkozott az elektromosság növények növekedésére gyakorolt kedvező hatásával, több cikket is szentelt a kérdésnek, ismertette az addigi külföldi

■ Villamos árammal kezelt és nem kezelt búza szalmájának és káposzta fejlődésének különbsége (Eredeti illusztráció Vozáry Pál cikkéhez, *Köztelek*, 1912)

kísérleteket és saját vizsgálatainak eredményét. Munkásságát a témával foglalkozó más cikkek is átvették.⁵¹

1911. november 8-án a Természettudományi Társulat Növényteni Szakosztályának ülésén Vozáry Elektrokultúra címmel tartott előadást az elektromosság növényekre gyakorolt hatásáról, az e tárgyban mások és saját maga által végzett kísérletek tapasztalatairól, így például arról, hogy „a száraz eljárás helyett ajánlatosabb a nedves eljárás, amely eljárás abból áll, hogy a villamosságot nem a légkör, hanem az öntöző vízszugár útján kell a növényvel közölni”. Bár előadását érdeklődéssel hallgatták, annak tényleges hasznosságáról a hozzászólók nem voltak meggyőződve.⁵²

1911. július 8-án az Alföldön (Kecskeméten) földrengés volt, amelyet később kisebb utórengek követtek. Az eseményről számos előadást tartottak, Vozáry Pál a Mezőgazdasági Múzeumban 1911. július 13-án. Nem értett egyet a geológusok azon véleményével, hogy a földrengést a rétegiegyenlítődés okozta, szerinte „az elektromosság az az erő, amely mint közvetlen ható ok, a földrengést előidézi s amely mint energia jelen van a légkörben, a földben, a bolygókban, sőt magában a világűrben is”.⁵³

Egyéb tevékenységei

Vozáry szakmai aktivitásának széles spektrumát mutatja, hogy nemcsak kataszteri vagy időjárásra vonatkozó, hanem más kérdésekkel is foglalkozott. 1894-ben a kataszteri nyilvántartást végző mérnökökről tett közzé vitát generáló cikket, részt vett és hozzászólott a technikusok kongresszusán.⁵⁴

Új rendszerű, bár vitatott értékű gyorsírást, valamint levelezőlapon használható titkosírást

48 Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület. *BH*, 27. (1907) 301:18.

49 Egyletek és intézetek. *PH*, 30. (1908) 81:8. ; Egyesületek. *PN*, 59. (1908) 81:18.

50 Egyesületek *BH*, 29. (1909) 248:16.

51 VOZÁRY PÁL: Elektrokultúra. *Köztelek*, 19. (1909) 94:2666–2667. VOZÁRY PÁL: Elektrokulturális kísérletek. *Köztelek*, 20. (1910) 72:2238–2239. BEKE LÁSZLÓ: Termésfokozás villamossággal. *Köztelek*, 20. (1910). 99:3059–3060. VOZÁRY PÁL: A villamos növénytermesztés (Elektrokultúra). *Köztelek*, 22. (1912) 54:1965–1969. 7 képpel.

52 Szakosztályi ügyek. *Botanikai Közlemények*, 10. (1911) 5–6:197–198. Tudományos élet. *BH*, 31. (1911) 267:16.

53 Előadás a földrengésről. *BH*, 31. (1911) 165:6.

54 VOZÁRY PÁL: A kerületi nyilvántartó mérnökök kérdéséhez. *KK*, 3. (1894) 9:6–8., amelyre válasz: TANGENS: Még egyszer a munkaeredmény megítéléséről. *KK*, 3. (1894) 11:4–5.; Technikusok kongresszusa. *PH*, 18. (1896) 246:2.

fejlesztett ki 1899-ben.⁵⁵ 1902-ben beszámolt azon kísérletéről, amely szerint a búzát közvetlenül a vetés előtt 3-4 óráig trágyalébe áztatva feltűnően kedvező eredmények nyerhetők, bár ezt Mezei Gyula növénykórtani szakember (fitopatológus), szakíró, a mosonmagyaróvári gazdasági akadémiai tanára, a *Köztelek* rovatvezetője szerint „csak azok hihetik el, akik a növényélettanban kellő jártassággal nem bírnak”.⁵⁶

1903-ban cikket írt a léghullámról a *Szegedi Napló* jubileumi kötetébe.⁵⁷ 1905-ben jelent meg dolgozata a mechanikai meteorológiáról, amely 1907-ben ismét megjelent, és erről a témáról később számos ismeretterjesztő előadást is tartott.⁵⁸ 1906-ban az ujjlenyomatokról készített ismertetőt, egyúttal arra kérte az olvasókat, hogy minél többen küldjenek neki ujjlenyomatokat tanulmányozás céljára.⁵⁹

1907-ben szabadalmaztatta eljárását a füst elektromossággal történő megszüntetésére. 1910-ben a földbirtokok együttes kezeléséről (a földszövetkezetekről) készített röpiratot.⁶⁰

1911 elején a *Pesti Hírlap* sporttudósítója arról írt, hogy nagy szükség volna egy mesterséges jégpályára és sajnos még nem akadt senki, aki annak létesítésére vállalkozott volna. E cikkekre válaszul jelentkezett Vozáry Pál, és beszámolt arról, hogy már az előző évben benyújtotta egy jégpalota létesítésére vonatkozó javaslatát a Fővárosi Közmunkák Tanácsához, és egy pénzcsoport készen áll arra, hogy a létesítmény megvalósuljon. Keresik a megvalósítás helyszínét, ahol majd „a hölgyek akár kivágot ruhában s a férfiak frakkban üzhetik ezen egészséges, soha meg nem unható szép sportot

ott, ahol a zene egyre szól s a zenészeknek sem dermedt ujjakkal nem kell játszaniok, sem pedig ezek dermedtségét nem fog kelleni melegedőhelyen hajlékonyá tenni.” A tervről fél év múlva ismét cikk jelent meg az újság hasábjain.

Cikket írt a Batthyány-birtok novai komlótelepén történt villámcsapásról (1912) és megfigyeléseivel a búza rozsdabetegsége elleni új védekezési módszerhez is ötletet adott.⁶²

A Földművelésügyi Minisztériumban

Vozáry 1907-ben ideiglenesen átkerült a meteorológiai intézethez, amelyről a *Kataszteri Közlöny* is megemlékezett: „Vozáry Pál kataszteri főmérnököt a m. kir. földművelésügyi miniszter – tekintettel az időjárás terén eddig elért sikereire – rendszerének bővebb kifejlesztése céljából a m. kir. meteorológia és földmágnassági intézethez próbaszolgálatra átvette. Távozó kollégánknak őszintén kívánjuk, hogy tapasztalatokon felépült rendszere a legszigorúbb tudományos vizsgálatot is kiállja és minden tekintetben beváljék.”⁶³

1909-ben aztán véglegesen is kikerült a kataszteri szolgálatából, és kataszteri felügyelőként új munkahelyre, a Földművelésügyi Minisztérium fennhatósága alatt működő Gazdasági Műszaki Hivatal (Budapest, V. ker. Vécsey u. 3., 1913-tól Zoltán u. 6.) telepítési alosztályára került, amelynek ügykörébe tartoztak a „telepítési, felmérési és a mérnöki szakmába vágó műszaki ügyek, a vízügyek és a magas építkezési ügyek kivételével”. Vozáry a polgári állami tisztviselők bronz jubileumi emlékéremének tulajdonosa lett 1910-től.⁶⁴

55 Gyorsírás. *PH*, 21. (1899) 275:4. Titkos írás levelezőlapon. *PN*, 50. (1899) 107:13.

56 Levélszekrény. *Kérdések. Köztelek*, 12. (1902) 83:1638–1639.

57 VOZÁRY PÁL: A léghullám. *A Szegedi Napló huszonöt éve, 1878–1903. Jubiláris emlékmű*. Szeged, 1904. 221–223.

58 VOZÁRY PÁL: A mechanikai meteorológia alapelvei. Tekintettel az időjárás változatainak okaira és az emberi szervezetnek ezen okok iránti érzékenységére. *Borászati Lapok*, 37. (1905) 15:301.

59 VOZÁRY PÁL: A daktiloszkópia. *Esztergom*, 11. (1906) 30:3–4.

60 „44614. lajstromszám. Vozáry Pál kir. kat. főmérnök ügyis mint Paupié Sándor főmérnök budapesti lakos jogutódja. — Eljárás füstnek megszüntetésére. VIII/k. oszt. 1907. nov. 25.” Nem hivatalos rész. Megadott szabadalmak. *BK*, 43. (1909) 163:7. POSZVÉK NÁNDOR: Az új honfoglalás a földszövetkezetek után. *Gazdák Lapja*, 9. (1910) 16:1–2.

61 Korcsolyázás. Jégpalota Budapesten. *PH*, 33. (1911) 8:19. VOZÁRY PÁL: Jégpalota a Margitszigeten. *PH*, 33. (1911) 23:21. Jégpalota és parti fürdő. *PH*, 33. (1911) 151:15.

62 VOZÁRY PÁL: Egy villámcsapásról. *Köztelek*, 22. (1912) 58:2092. MARTON ANDOR: Egy remélt védekezési mód a rozsdá ellen. *Köztelek*, 23. (1913) 9:263–264.

63 Személyi hírek az országos kataszteri felmérés köréből. *KK*, 16. (1907) 9:208.

64 *MTCN*, Bp., 29. (1910) 352.; 30. (1911) 354.; 31. (1912) 359.; 32. (1913) 374.; 33. (1914) 383.; 34. (1915) 387.; 35. (1916) 387. Kataszteri felügyelővé kinevezése: *Földművelési Értesítő*, 20. (1909) 7:1.; *BK*, 43. (1909) 32:1.; *BH*, 29. (1909) 34:10.; Kinevezés. Uo. 35:19.

Nyugdíjazása

Vozáry 1895-ben olyan készüléket tervezett, amelynek segítségével az időjárás-változást lehetett megjósolni. A mérnökről a készüléket ismertető cikk megjegyezte, hogy „a Szegedi Napló rendszeren közli jóslatait, egyik napról a másikra. Szegeden nagyon bíznak jóslataiban”. Vozáry az ország minden részében szeretett volna megfigyelést tenni ezzel a kronográffal, ezért az érdeklődők jelentkezését várta Hódmezővásárhelyen.⁶⁵

Vozáry munkássága végén már nem csak az idő előrejelzését, de az időjárás befolyásolását is vallotta, amely céljára egy gépet talált ki. Azt állította, hogy „szerkezetével megváltoztathatja az időjárást, illetve azt szabályozhatja, mert elektromos hullámokkal el tudja oszlatni a felhőket”.⁶⁶

Vozáry az őt ért kritikák ellenére kitartóan és konokul végezte kutatómunkáját. Kísérleteit – amelyekkel azt a kérdést kívánta megoldani, „miként lehetne az időjárás alakulását villamos erőre berendezett telepen fejlesztett elektromos hullámok segítségével befolyásolni” – nyilvánosan is bemutatta az érdeklődőknek és a sajtó képviselőinek 1916. március 9–11-én. Vozáry eredményei szerint „állítólag közvetlenül sikerült befolyásolnia a légköri pára- és csapadék-képződést s amelyek nagyobb arányokban való folytathatásától az időjárás szeszélyes változásainak bizonyos, a termelés időnkénti szükségleteihez simuló korlátozását is reméli”.⁶⁷

Végül 1916. április 6-án a földművelésügyi miniszter Vozáry időgépeinek működését tanulmányozandó bizottságot hívott össze, amelynek tagjai voltak Eötvös Loránd egyetemi tanár, dr. Wittmann Ferenc műegyetemi tanár és dr. Róna Zsigmond, a meteorológiai intézet igazgatója. Eötvös kedvezőtlenül nyilatkozott a kísérletekről, a bizottságban „a jelek szerint az a vélemény alakult ki, hogy sem a szer-

kezetnek, sem az elméletnek, amelynek alapján a gép működik, nincs értéke”. Később Augustza főhercegnő is megtekintette az időgépet.⁶⁸

A bizottság kedvezőtlen véleménye egyúttal Vozáry karrierjének végét is jelentette, mert a miniszter úgy döntött, hogy nyugdíjazza az idős mérnököt. Az erről tudósító cikk szerint Vozáry még Konkoly Thege Miklós csillagász és meteorológus pártfogásával fejlesztette tudását a meteorológiai intézetben, és arra jutott, hogy a villamosságnak hatása van az időjárásra, ezért egy időjárás-szabályozó gépet szerkesztett. A mérnököt felszólították, hogy adja be nyugdíjazási kérelmét, így távoznia kellett kísérletei színhelyéről, a Növényélet- és Körtani Állomásról (II., Hermann Ottó-út 17.). „De mindez nem csüggeszti az öreg felhőkergetőt”.⁶⁹ A Meteorban „Mit tettem én?” címmel panaszkolta el Vozáry a rajta esett sérelmeket: „Mit tettem én olyat, ... amivel valakinek valami kárt vagy bajt okoztam volna akkor, amidőn már évtizedek előtt kísérleti úton rájöttem arra a tényre, hogy az elektromosság a levegőre vagy a levegőben levő párák részecskéire befolyást gyakorol.”⁷⁰

Vigaszul szolgált azonban számára, hogy időjárás-előrejelzéseire még később is odafigyeltek. 1916 nyarán „a bakfisrendezés legényes ötlete volt, hogy az ünnepség számára mindenáron jó időt akartak biztosítani. Ezért hát szombaton bakfisküldöttség kereste fel Vozáry Pál főmérnököt és nagyon szépen megkérték a »jó Vozáry bácsit«, hogy vasárnap délutánra csináljon jó időt. Ez a fáradozás úgy látszik, sikerrel járt, mert – mint emlékezzünk – szombaton este és éjszaka hatalmas viharban volt részünk, vasárnap délelőtt is még hideg északi szél kényszerítette ránk a felöltőt, vasárnap délutánra pedig kiderült az ég, és kellemes napfény ragyogta be a Margitsziget zöldlombos fáit.”⁷¹

IV. Károly koronázási ünnepségén is ő gondoskodott a megfelelő időjárásról, amely az

65 Kronográf. *BH*, 15. (1895) 135:7. Időjóslás. *BH*, 15. (1895) 172:8.

66 Az időgép. *BH*, 36. (1916) 99:8.

67 Meteor nyilvános kísérletei. *Köztelek*, 26. (1916) 10:311.

68 Tudós-bizottság Vozáry kísérleteinél. *PN*, 67. (1916) 99:9.

69 Nyugdíjazták az óbudai felhőkergetőt. *PN*, 67. (1916) 136:7.

70 Vozáry és találmánya. *Délmagyarország*, 5. (1916) 118:5.

71 Bakfisnap a Margitszigeten. *PN*, 67. (1916) 163:11.

arról tudósító hírlapot is megnyugtatta: „... nyilatkozik Vozáry Pál, aki Meteor álnéven igazgatja a felhők járását. Jóslatának egy pontja így hangzik: Jelenleg és a hónap legnagyobb részében Budapeستől távol lévén, így személyesen nem vezethettem Budapesten a szabályozást, ami így természetesen nem hozhat oly eredményeket, mintha azt magam személyesen vezetném, s ezért azon napfényes napok, melyek a novembert oly kellemessé tették, decemberben legnagyobb részét hiányoztak, de 21-ike körül hazatérek, amidőn a napfényes napok is újra jobban kialakulnak Budapesten és környékén s igyekezni fogok, hogy 30-ika is napfényes, kellemes időt hozzon a koronázásra. Ez a jó szándékú nyilatkozat nekünk teljes megnyugvással szolgál, mert bízunk benne, hogy időjósaink igyekezetén nem fog múlni a koronázás külső fénye.”⁷²

Megemlékezés halálakor

Vozáry Pál 68 éves korában, 1918. június 20-án hunyt el Budapesten.⁷³

A Pesti Hírlap megemlékezése szerint „megvolt a maga külön lelkes közönségköre, amely élénk figyelemmel kísérte az ő időjárás jósait. Legutóbb azzal tűnt föl, hogy egy időgépet konstruált, amellyel a felhők járását akarta szabályozni, de az első kísérletezéseken túl nem jutott vele.”⁷⁴ A Pesti Napló nekrológja úgy fogalmazott, „hogy kicsoda volt, nem sokat kell magyaroznunk a magyar olvasóközönségnek, minthogy az évek során fogalommá vált a neve, lassanként elmaradt mellőle keresztnév, ami mindig a híresség jele, s a vezetéknévét is majdnem kisbetűvel írtuk”, továbbá „a tudományos elmélet nem mondott ellent az elvének, de a gyakorlat csak kevés esetben igazolta és egyelőre csak mint kísérletezőt könyveli el a tudomány is, kinek munkáját talán majd mások folytatják”.⁷⁵

A Budapesti Hírlap megemlékezése szerint „Az elhunytat mint »esőcsinálót« néhány évvel ezelőtt sűrűn emlegették az újságok. Vozáry ugyanis azt hirdette, hogy ő elektromos sugárral a felhőket összebb tudja terelni és szét is tudja kergetni, tehát ha kell, esőt tud csinálni. Olyan következetességgel folytatta erre irányuló »kísérleteit« és annyi állhatatossággal hirdette igazát, hogy végre is komoly tudósok hozzáértő bizottsága vizsgálta meg a rendszerét, amelyről azután kitűnt, hogy semmit sem ér.”⁷⁶

A Köztelek, amelyben 1910–1916 között rendszeresen jelentek meg Vozáry Pál cikkei és időjárás-előrejelzései, úgy búcsúztatta a mérnököt: „nevét és működését a magyar gazdaközönség az általa szerkesztett »Meteor« című időjelző és elektrokulturális lap révén ismeri. A gazdatársadalom felkarolta Vozáry vállalkozását és időjelző módszerét nem csodának vette, hanem az általa szerkesztett csillagászati, forgatható térképpel a csillagok állását is bármikor meghatározhatta. ... Szerény tudós volt, akit a hivatalos tudomány lemosolygott, de aki eszméiben bízva, élete végső napjáig remélt a sikerben. ... Eszméinek tudományos értékét csak a jövő van hivatva eldönteni. Szerény, kedves tudósunk emlékét a nagyközönség humoros alakban, a magyar gazdaközönség illő tisztelettel őrzi meg.”⁷⁷

Vozáry emlékét még két évtized múlva is felelevenítették, amikor találmányához hasonló eszközt hírért adták közre: „Bizonyára sokan vannak, akik emlékeznek még a sokat gúnyolt Vozáry Pál találmányára, mely abból áll, hogy a feltaláló elektromos hullámok segítségével akarta befolyásolni a felhőképződést. Most egy ehhez hasonló találmány híre érkezik Hollandiából. Az új találmány az időjárást mesterségesen előállított elektromos töltésű részecskével akarja befolyásolni. Hogy milyen sikerrel, azt egyelőre még titokban tartják.”⁷⁸

72 A koronázás napján szép idő lesz. *BH*, 36. (1916) 354:11.

73 Halálozás. *KK*, 27. (1918) 5–6:93. Vegyesek. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 52. (1918) 27:232

74 *PH*, 40. (1918) 147:8.

75 *PN*, 69. (1918) 147:8.

76 Gyászrovat. *BH*, 38. (1918) 147:8.

77 Vegyesek. *Köztelek*, 28. (1918) 26:1075.

78 Az időcsináló gép. *Tolnai Világlapja*, 35. (1935) 2:40.

TÖRÖK ENIKŐ

*A Temesi Bánság és Erdély tartományterképei a dűlönkénti felmérés alapján**

Erdély, valamint a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság önálló koronaterományként különálló adóteromány volt az 1850-es években. Az ideiglenes földadó megállapításához kapcsolódó műszaki, felmérési munkálatok ezen két koronaterományban is 1850-ben kezdődtek, mint a magyarországi adókerületekben. Az 1850. július 24-én kelt Amtsinstruktion für Obergeometer az erdélyi és a bánsági főmérnökre, Mersich Andrásra és Josef Lokarnerre is vonatkozott, így a konkrét, azaz dűlönkénti felmérés végeztével a mérnökök által készített településkrokik (kataszteri térképvázlatok) alapján egy-egy tartományterképet (Übersichtskarte) kellett összeállítaniuk a rájuk bízott területekről.

A műszaki munkálatok során azonban csak azokat a településeket kellett konkrétan felmérni, amelyekről nem rendelkeztek korábbi, pontos térképekkel. Ebből a szempontból a Bánság nagyon jó helyzetben volt, a temesvári Térképészeti Igazgatóság munkájának köszönhetően a legtöbb községről voltak megbízható térképek. Erdélyben azonban nagyon kedvezőtlen volt a helyzet, ott minden települést fel kellett mérni. Így nem csoda, hogy a Bánság térképe már 1855-re elkészült, míg Erdélyé csak 1861-re.

A Szerb Vajdaság és Temesi Bánság térképe

A Temesi Bánságot az 1778. június 6-i rendelet értelmében a déli és keleti részein szervezett határőrvidékek kivételével visszacsatolták Magyarországhoz, területén kialakították Torontál, Temes és Krassó vármegyét. 1779-ben a Magyar Kamara igazgatása alá helyezték, létrehozzák a Magyar Kamarai Adminisztrációt. A Kamarai Adminisztráción belül működött 1780–1811 között a Térképészeti Igazgatóság (Mappirungs-Direktion), amely átvette a korábbi Mappirungs-Corps feladatkörét és térképanyagát. Az Igazgatóságot 1812-től 1859-ig Tervtárnak (Planarchiv) nevezték.

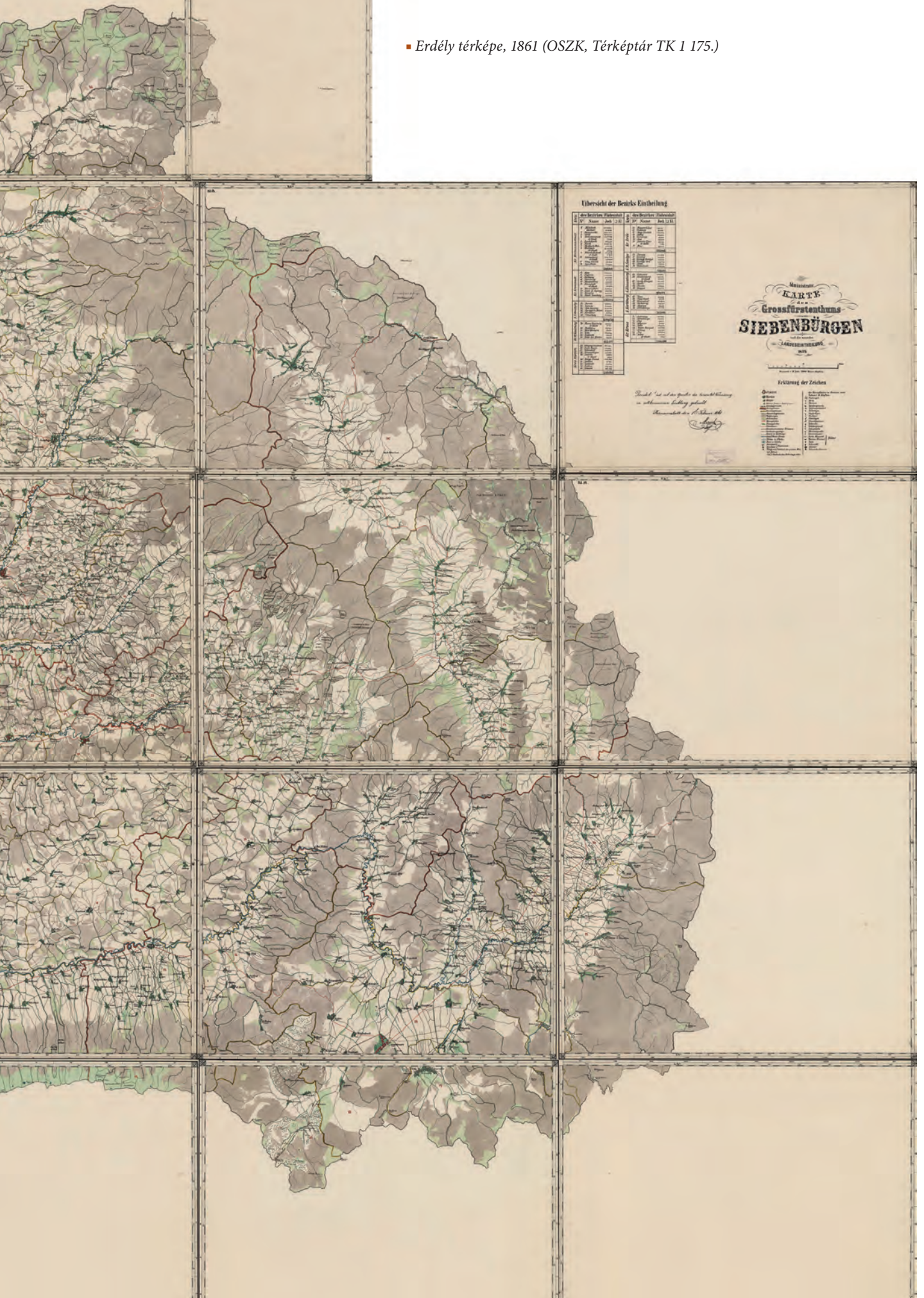
A Térképészeti Igazgatóság nagyon sokrétű feladatot látott el: úrbérrendezéshez kapcsoló térképezést (1780-ban az 1767. évi úrbérrendezés életbe lépett a Bánságban is); maradványföldek és ipari telkek (bérföldek) felmérését; telepítésekkel kapcsolatos munkálatokat; községszabályozásokat (vagyis a régi falvak szabályozását, szabályos geometriai alapon történő újjáépítését, pl. Csorda esetén); a birtokviszonyokban beállt változások vezetését, helyesbítéseket; településhatárok felmérését, határdombok megerősítését, határjelek felállítását; erdők és bányák felmérését; részletfelvételek alapján kisebb méretarányú

* A bécsi kutatásaimat (2015) a Klebelsberg Kunó-ösztöndíj támogatásával, katasztertörténeti kutatásaimat 2013–2015-ben az OTKA K 105886 projekt keretében végeztem. Ezúton is köszönöm Oross Andrásnak, a bécsi magyar levéltári delegátusnak a kutatásban nyújtott segítségét.

1 *Amts-Instruction für die zur Leitung der Vermessungs-Operationen bei Ausführung des Grundsteuer-Provisoriums aufgestellten Ober-Geometer.* Wien, 1850. 6–9. Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv (= FHKA) Neue Hofkammer und Finanzministerium (= NHK) Katasterabteilung (= Katasterabt.) Akten 296. 888/1850.; *Amts-Instruction für die Geometer bei Ausführung des Grundsteuer-Provisoriums.* Wien, 1850. 2. ÖStA, FHKA Sammlungen und Selekte Sammlung von Patenten, Instruktionen und Normalien des Finanzarchivs 18., ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 296. 888/1850.; *Utasítás a mérnöki munkálatok kivételére az 1850-ik évi martius hó 4-kén kelt legmagasb patens által rendelt földadóprovisoriumhoz.* [S. l.], 1850. 7., 21.; TÖRÖK ENIKŐ: Krokik, avagy kataszteri térképvázlatok. *Catastrum*, 1. (2014) 1:26–29.; TÖRÖK ENIKŐ: Az 1850-ben kinevezett kataszteri főmérnökök. *Catastrum*, 3. (2016) 1:26–34.; TÖRÖK ENIKŐ: Az adókerületek térképei (1855–1856, 1858). *Catastrum*, 3. (2016) 2:11–20.

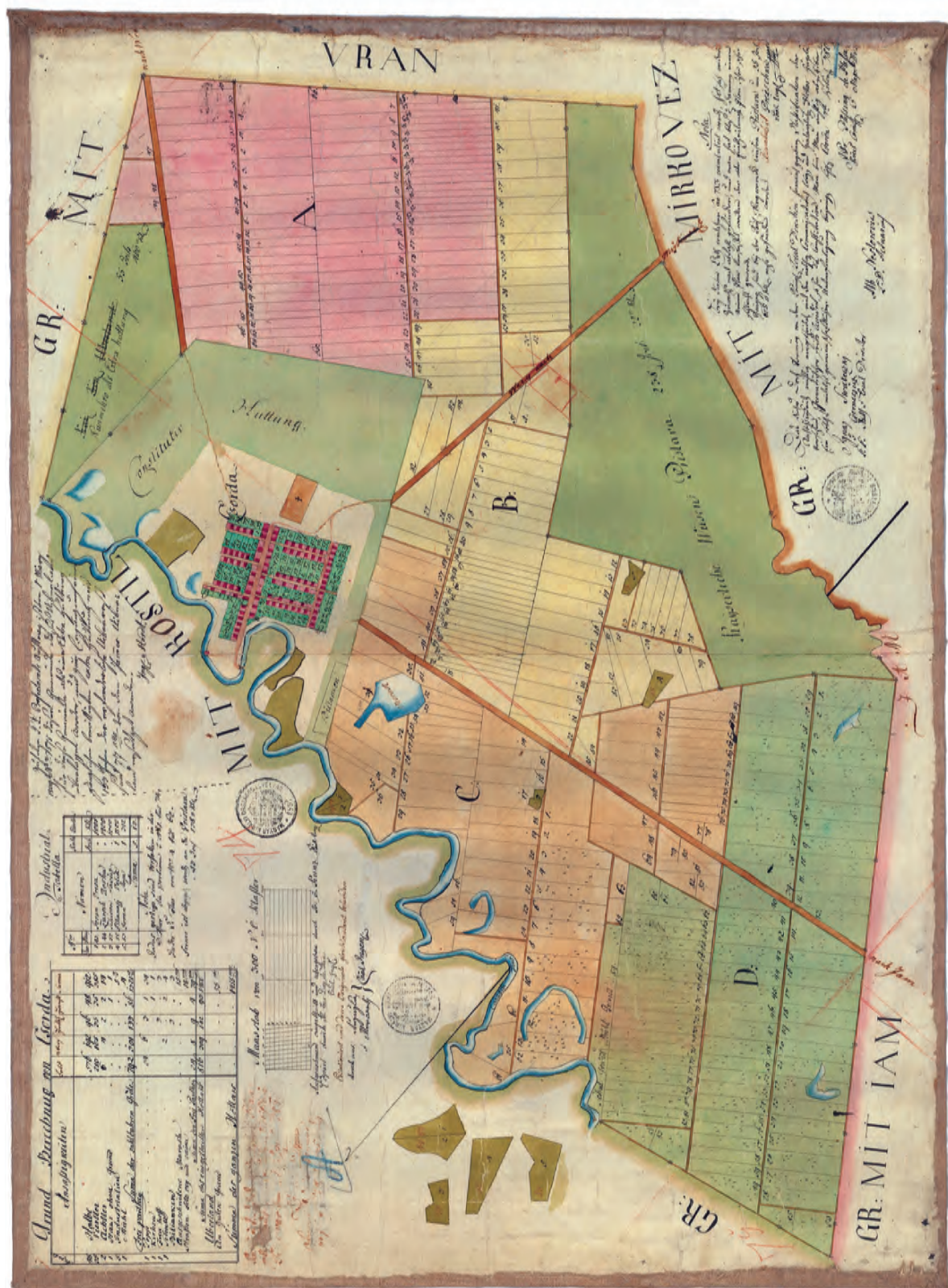

■ Erdély térképe, 1861 (OSZK, Térképtár TK 1 175.)

■ Csorda térképe a községszabályozás előtti, 1780 (MNL OL, S I No. 95/1.)

■ Gorda térképe a községabszabályozás szerint, 1780 (MNL OL, S 1 No. 95/2).

térképek készítését (pl. Krassó és Torontál vármegye térképei). 1854-ben Szubbotich József igazgató szerint 7346 térkép volt a Tervtár gyűjteményében a hozzájuk tartozó több mint 60 000 irattal együtt.²

Mocsonyi András, a temesvári földadó-rendező bizottmány elnöke is megállapította 1850-ben, hogy a kamarai adminisztráció két, név szerint a zombori és a temesvári levéltárában sok szép térképet őriznek, igazi kincseket („*einen wahren Schatz des hohen Aerars*”), amelyek nagy szolgálatára lesznek az ideiglenes földadókataszterhez kapcsolódó műszaki munkálatoknak. És hozzáfűzte, hogy mivel ezek nagyméretűek és nagyon értékesek, le kell őket másoltatni.³

Franz Hrubby felmérési felügyelő, aki 1851-ben ellenőrizte a felmérési munkákat a Temesi Bánságban, szintén megjegyezte, hogy itt a legjobb a helyzet a többi magyarországi adókerülethez és -tartományhoz képest. 823 adóközségből (4 966 300 négyszögöl) 495-ről voltak korábbi felmérések, 130 részben fel volt térképezve. További 138 községről is rendelkeztek korábbi magánfelmérésekkel, de azokat még meg kellett vizsgálni, hogy használhatók-e kataszteri célokra. 60 településről egyáltalán nem voltak térképek, ezekről kellett konkrétális felmérést készíteni a mérnököknek.⁴

A Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság térképét az ottani főmérnök, Josef Lokarner és Hátsek Ignác (1828–1902) felmérési segéd (Mappirungsadjunkt, Vermessungsadjunkt) állította össze. Lokarnert 1854 nyarán a kassai

adókerület főmérnökévé nevezték ki, de elutazása előtt még jelentést tett arról, hogy hol tart a térképraajzolás. A jelentéshez csatolt, *Uibersicht der in der Copirung begriffenen Karte der Serb. Wojwodschaft u. des Temeser Banats* című, Hátsek által rajzolt áttekintő térkép szerint ekkor a nyolcszelvényes térképből már négy szelvény (1–3. és a 7. szelvény) teljesen készen volt, valamint az 5. szelvény egy része is elkészült. A 4., 6. és 8. szelvény településkrokijait is másolták már, de az összeszerkesztés még nem kezdődött meg. Lokarner Hátsekre bízta a térkép befejezését.⁵

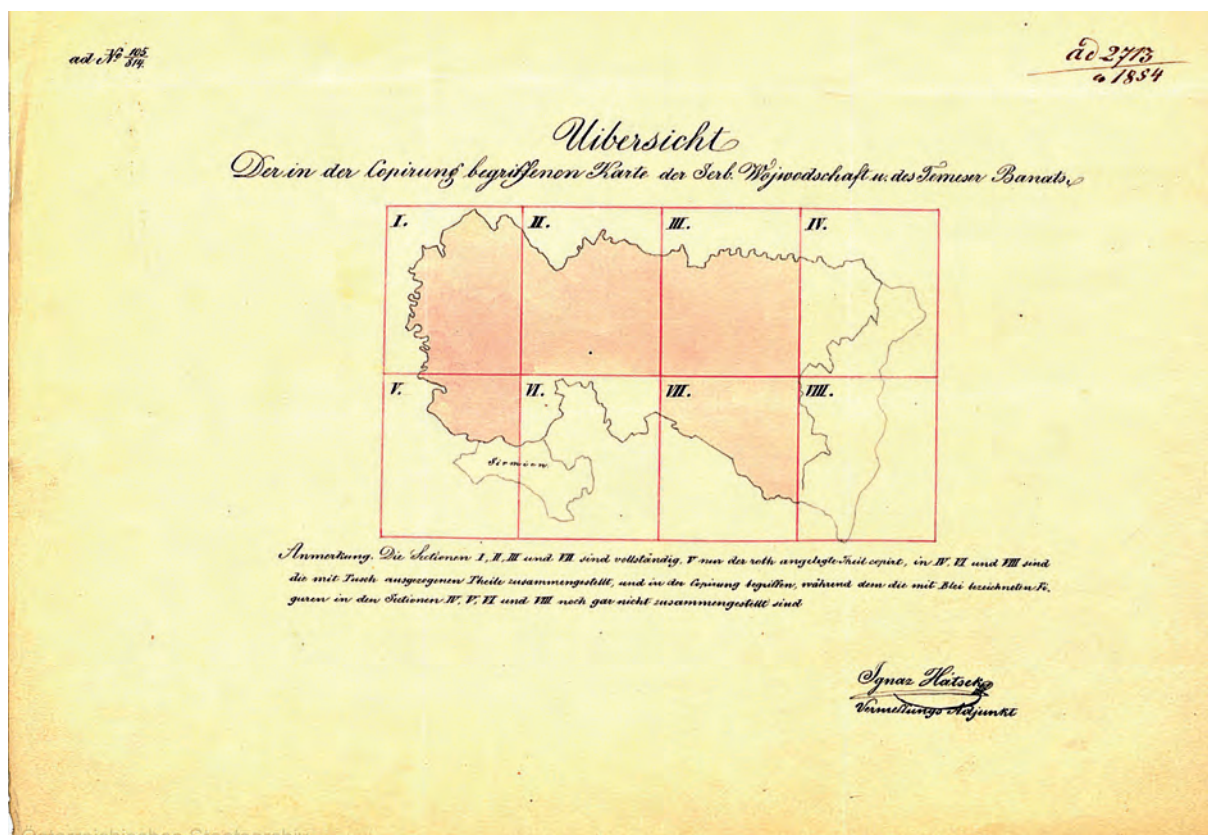
Hátsek Ignácot 1851. szeptember 4-től alkalmazták a kataszteri felmérésnél, felmérési segédként a műszaki és adminisztrációs munkákban segítette a főmérnököt. Előtte Kúlán dolgozott térképraajzolóként, térképmásolás volt a feladata.⁶

1855-re Hátsek befejezte a térképet, és felterjesztették a Kataszteri Főigazgatósághoz. Az 1:144 000 méretarányú, nyolcszelvényes kéziratos térkép címe *Uibersichts-Karte der Serbischen Wojwodschaft und des Temeser Banat's*, áttekintő térkép is tartozik hozzá: *Zusammenstellung der Blaetter von der Wojwodina*.⁷

Erdély térképe

Erdélyben nemcsak az jelentett problémát, hogy nem voltak korábbi használható térképek a földterületek nagyságának megállapításához, hanem sokkal nagyobb területről volt szó, mint

- 2 IRMÉDI-MOLNÁR LÁSZLÓ: A Magyar Kamara térképező munkálatai a Temesközben 1780-tól 1859-ig. *Térképtudományi Tanulmányok*. A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Térképtudományi Tanszékének évi beszámolója az 1956–58. évre. Bp., 1958. (= IRMÉDI-MOLNÁR, 1958) 5–88.
- 3 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 301. 2425/1850. Ezek a térképek 1859 után a Temesvári Pénzügyigazgatóság irattárába kerültek, ahonnan kölcsönadták a térképeket peres ügyekhez és egyéb munkálatokhoz és gyakran nem kapták vissza azokat. A Pénzügyminisztérium 1895-ben megszüntette a Temesvári M. Kir. Állami Jóságigazgatóságot, amelynek térképtárát átadták az Országos Levéltárnak. Irmédi-Molnár, 1958. 86. Jelenleg a térképeket (780 lap) az S 1 törzsszámon, Königliche kameralische Mappirungs-Direction Térképek címen őrizi a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), az S 10 Königliche kameralische Mappirungs-Direction Térképekkel kapcsolatos iratok címen pedig a térképekhez tartozó iratokat. MNL OL, Y 1 Magyar Országos Levéltár levéltára, Általános iratok 1895-I-100.
- 4 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 309. 2989/1851. Hrubby 1845-ben a bialai felügyelőség felmérési felügyelője volt. *Provinzial-Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien für das Jahr 1845*. Lemberg, 1845. 94.
- 5 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 345. 2123/1854., 347. 2713/1854.
- 6 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 311. 3664/1851. Hátsek Ignácról l. még PÁLYI ZSÓFIA KATA: A Magyar Királyi Telekzeti Könyvmda Budán. *Catastrum*, 1. (2014) 1:10.
- 7 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Bücher 132., Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), Térképtár TK 1 901.

■ Hátsek Ignác térképvezetése az adótartomány térképének szerkesztéséről, 1855 (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 347. 2713/1854.)

a Temesi Bánság esetében: közel 2700 községről (kb. 10 500 000 négyszögöl). Ezenfelül Erdély egy részét nehezen felmérhető hegyvidék alkotta, és nehezen találtak alkalmas mérnököket a 63 álláshely betöltésére. 1852-ben az előző évi teljesítmény alapján a bécsi Kataszteri Főigazgatóság és Hrubby is úgy ítélte meg, hogy a dűlönkénti felmérés tíz évig fog tartani.⁸

A Kataszteri Főigazgatóság 1851-ben elküldte az erdélyi adóbizottmánynak a katonai háromszögelés alapján a Triangulierungs- und Kalkülbüro által összeállított jegyzéket a háromszögelési pontokról, és tájékoztatta az adóbizottmányt arról, hogy Gabriel Blagowich nagyszebeni főerdész, aki a kincstári erdők felmérésével foglalkozott, kész megosztani háromszögelési eredményeit az adóbizottmánnyal.⁹

1855 júliusában a főigazgatóság az erdélyi adóbizottmányt is urasította, hogy negyedévenként készítsen jelentést a térképszerkesztés állásáról, amelyhez térképvezetést, kroit is mellékeljen. A kroit tüntessék fel az egész kerületet egy négyszögmérföld-hálózattal együtt, jelöljék a megyehatárokat, a szelvénybeosztást és piros színnel a szelvényszámokat. Mersich szeptemberben jelentette, hogy csak 1855 telén fognak hozzá a térkép összeállításához, és halasztást kért 1856. január 1-jére a munka állását feltüntető térképvezetést elkészítése ügyében. Egyúttal tájékoztatta a főigazgatóságot, hogy Gergely Sándor mérnök október végén fogja elkezdni a térkép szerkesztését.¹⁰

Az erdélyi származású Gergely Sándort 1852. november 14-étől alkalmazták az erdélyi kataszteri felmérésnél, előtte a bécsi

8 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 306. 1792/1851., 307. 1944/1851., 307. 2283/1851., 322. 2530/1852.

9 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 311. 3704/1851., 318. 1173/1852. Blagowich, a stájerországi mezőgazdasági társaság tagja 1839-ben települt át Hiflauból Nagyszebenbe. Veräderungen des Personalstandes der k.k. Landwirthschafts-Gesellschaft in Steiermark. *Verhandlungen und Aufsätze, Neue Folge* (1839) 9. Bd:417.

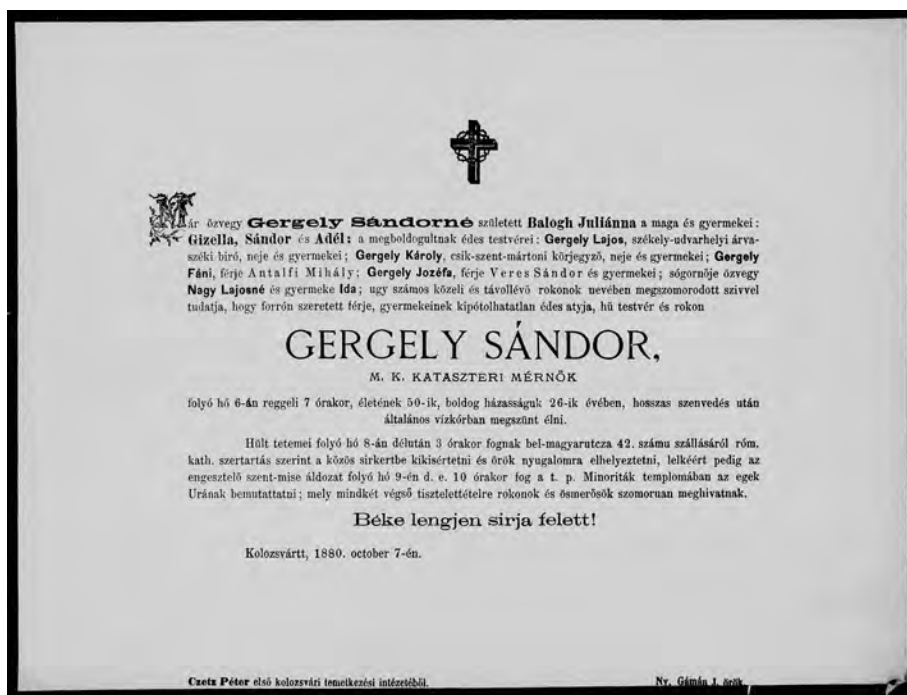
10 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 364. 3071/1855., 368. 4306/1855.

Militärgeographisches Institutban dolgozott. Az erdélyi ideiglenes felmérést követően csak 1879-ben találkozunk a nevével állami alkalmazottként, mikor Kolozsvárott napidíjas mérnökként foglalkoztatták a földadószabályozás kolozsvári kerületében. 1880. október 6-án hunyt el 50. életében.¹¹

1856-ban Lázár Farkast is Gergely Sándor mellé rendelték a tartományterkép elkészítése céljából. Lázárt 1851. április 11-én nevezték ki mérnöknek az erdélyi kataszteri felméréshez, a dévai becslőjárásba. A minősítési táblázat szerint Lázár 1851-ben erdélyi magyar származású, 25 éves hadnagy, aki német és román nyelvtudással is rendelkezett, és a felméréshez szükséges ismereteket az olmtüzi kadétkolomban sajátította el. 1851-ben Marosillyét mérte fel, 1852-ben Bácsfalva, Ullyes és Kulyes községekben dolgozott. 1858-ban kilépett az állami szolgálatból, utána megyei mérnökként tevékenykedett. 1908-ban nyugalmazott mér-

nökként birtokrendezési ügyekben szakértőként foglalkoztatták.¹²

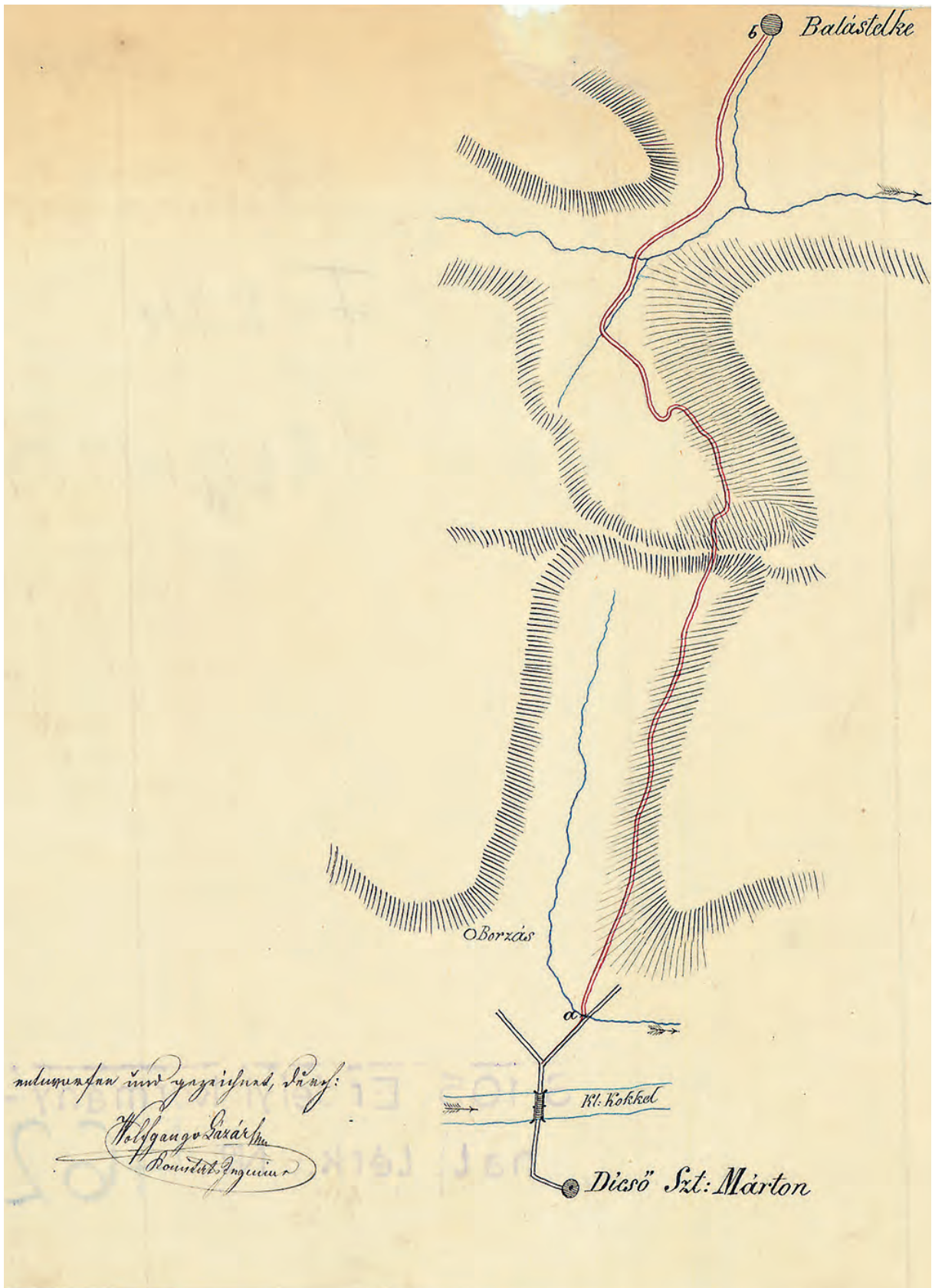
Mersich 1857-ben nagyon meg volt elégedve Gergely és Lázár munkájával, 250 forintos pótlékot kért számukra a főigazgatóságtól. Még ebben az évben elküldött a főigazgatóságnak két elkészült szelvényt is. Ezen szelvények alapján a főigazgatóság kérte, hogy erősebb színeket használjanak a művelési ágak jelölésére, különben elhalványulnak és nehezen értelmezhetőek lesznek, valamint az országutakat is erősebben húzzák ki, hogy egyértelműen elkülönüljenek az alsóbbrendű utaktól. Továbbá azt javasolta, hogy azt a névalakot használják a községeknél, amelyiket általában azon a vidéken használnak, és amit a közigazgatási szervek településjegyzékében felvettek. Ezt a névalakot nagyobb betűkkel tüntessék fel a térképen, a többi név változatot pedig kisebb betűkkel. Kiemelte a főigazgatóság, hogy nagy gondot fordítsanak a tartományhatárok ábrázolására, különösen

■ Gergely Sándor gyászjelentése (OSZK)

11 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 323. 3514/1852., 325. 4318/1852. *Magyarország tisztí cím- és névtára*. Bp., 1879:124.; Gyászjelentése (OSZK): <http://www.rakovszky.net/>.

12 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 304. 1021/1851., 306. 1678/1851., 322. 2530/1852., 400. 9284/1857., Bücher 138. MNL OL, S 105 Erdélyi kormányhatósági levéltárból kiemelt térképek No. 462. Árlejtési hirdetmény. *Budapesti Közlöny* (=BK), 4. (1870) 47:798. és 49:832., Hivatalos rész. BK, 42. (1908) 101:11.

■ Lázár Farkas térképe a Dicsőszentmárton és Balástelke közötti útszakaszról, 1866 (MNL OL, S 105 No. 462.)

■ Marosvásárhely és környéke az Erdély-térkép egyes példányain, 1861 (OSZK, Térképtár TK 1 131 és TK 1 175.; MNL OL, S 75 No. 82.; HIM, HT B IX a 719.)

Bukovina, valamint a kassai és a nagyváradi adókerület határait. Felhívta továbbá az adóbizottmány figyelmét, hogy az adóközségek névjegyzékét is csatolni kell a térképhez.¹³

1858-ban és 1859-ben további két-két elkészült szelvényt küldött az adóbizottmány Bécsbe, 1860-ban pedig a korábban felmentett Fischer mérnököt bízta meg a térkép befejezésével egy havi fizetés ellenében.¹⁴

1861-re készült el a 24 szelvényes, 1:144 000 méretarányú, kéziratos térkép az 1859. évi közigazgatási beosztás szerint, amelyet Mersich 1861. február 1-jén ellenőrzött: *Administrativ Karte des Grossfürstenthums Siebenbürgen nach der neuesten Landeseintheilung 1859*. A 6. szelvényen a címfeliraton kívül jelmagyarázat és a közigazgatási beosztást tartalmazó táblázat található. A térkép annyira jól sikerült, hogy a Generalquartiermeisterstab októberben kérte a főigazgatóságot, hogy a térképből egy példányt adjanak át a Militärgeographisches Institutnak, és engedélyezzék fényképezési eljárással történő sokszorosítását, mivel katonai célokra remekül tudják majd használni. A főigazgatóság engedélyezte a sokszorosítást és öt, esetleg hat példányt kért a sokszorosított térképből.¹⁵

A térkép négy példányát ismerjük. Két kéziratos példányt őriz az Országos Széchényi Könyvtár Térképtára, amelyek közül az egyik (TK 1 131) a térképtükör nagyobb méretű (kb. 52,5x42 cm), továbbá piros színnel ellenőrzések és javítások láthatók rajta, az utóbbiak elsősorban a településneveket érintik. A másik példány (TK 1 175) szelvényei kisebbek (kb. 51x41 cm). A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a Hadtörténeti Térképtár fényképezési eljárással sokszorosított változatot őriz, az utóbbi példányán a vonalakat, megírásokat kézzel megerősítették és színezték a művelési ágakat.

A Temesi Bánság és a sokszorosítás ellenére Erdély térképe sem került kereskedelmi forgalomba. Márki Sándor (1853–1925) történetíró 1902-ben a következőképp írt ezekről a kerület- és tartománytérképekről: „Hét ... kataszteri kerület volt; Pozsony, Sopron, Pest, Temesvár, Szatmár [Nagyvárad, Kassa] és Erdély; s minden ilyen kerületről készült egy-egy összefoglaló térkép 1:144,000 (vagyis 1" = 2000°) szerint. Ki volt jelölve valamennyi község határa a művelési ágakkal s a közlekedési vonalakkal együtt. Ezeket a térképeket azonban nem adták ki, hanem a pénzügyminiszeriumban őrizték meg, amiről a történetírók szívesen fognak értesülést szerezni.”¹⁶

13 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 400. 9284/1857., 400. 9286/1857.

14 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Bücher 138., 140., 142. További kutatásokat igényel annak megállapítása, hogy Fischer mérnök az 1851-től alkalmazott Franz Fischerrel vagy Josef Fischerrel azonos. ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 303. 660/1851., 304. 956/1851., 304. 1021/1851.

15 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 489. 55476/1861. MNL OL, S 75 Nyomatott térképek No. 82. OSZK, Térképtár TK 1 131, TK 1 175. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténeti Térképtár (= HIM, HT) B IX a 719. A térképről l. még JANKÓ ANNAMÁRIA: *Magyarország katonai felmérései 1763–1950*. Bp., 2007. 78.

16 MÁRKI SÁNDOR: Az új közigazgatási és földművelési térképek. *Földrajzi Közlemények*, 29. (1901) 1:309. *Kataszteri Közlöny*, 11. (1902) 1:11.

OROSS ANDRÁS

A kataszteri felmérésre vonatkozó források kutatási lehetőségei az Osztrák Állami Levéltárban

Az összeállítás célja a Habsburg Monarchia (Osztrák Császárság, Osztrák–Magyar Monarchia) területét lefedő kataszteri vonatkozású iratok rövid leírása, áttekintése. Az ismertetés során figyelemmel kell lenni arra, hogy magyar vonatkozásokat szinte kizárólag az 1849–1867. évek közötti időszakban találunk. Az 1849 előtt és 1867 utáni iratok az Osztrák Császárság azon tartományaira vonatkoznak, amelyek nem tartoztak a Magyar Királysághoz (tehát a „lajtántúli területekre”, mint Ausztria egyes tartományai, Csehország és Morvaország, Galícia, Bukovina, Dalmácia és Tengermellék).

Kataszteri iratok a Pénzügyi Levéltárban

A jelenleg az Osztrák Állami Levéltár (Österreichisches Staatsarchiv, ÖStA) Pénzügyi Levéltár (Finanz- und Hofkammerarchiv, FHKA) részlegében őrzött Katasterabteilung (VI. Abteilung) néven szereplő iratanyag több fondképző működése során keletkezett. Az 1810–1827 közötti évek az ún. Grundsteuer-Regulierungs-Hofkommission iratait fedik le (32–101. doboz, az 1–31. dobozokban a Tranksteuerre vonatkozó iratok voltak 1749–1815 évkörrel, ezeket visszahelyezték a 2006. évi rendezés során a kiemelési helyükre). Ebben a sorozatban egyszerű folyószámmal látták el az aktákat a bizottság 18 éves fennállása során (1–43 667. szám). Az iratok – amelyeknek magyar vonatkozásuk nincs – indexek és iktatókönyvek segítségével kutathatók.

A második sorozat tartalmazza az Osztrák Udvari Kancellária (ebben az időben Vereinigte Hofkanzlei) kataszteri vonatkozású iktatott iratait, valamint az ügykör szerves folytatójaként 1848 után a Pénzügyminisztérium II. osztályának (adó- és kataszter) iratait 1850-ig. Őriási szerencse, hogy a kancellária irattárá-

ból (levéltárából) a Pénzügyminisztériumba, illetve a Finanzarchivba kerültek át a kataszteri vonatkozású iratok, mert a Justizpalast 1927. évi leégése során a kancellária iratai gyakorlatilag megsemmisültek. Az 1827–1850. évkörű (még mindig magyar vonatkozás nélküli) iratok évente vannak letéve, az éveken belül az iktatószámok sorrendjében (102–292. doboz). Az iratok jól használhatók a rendelkezésre álló indexek és protokollumok segítségével.

Magyar szempontból kiemelkedőek a Földadó-kataszteri Főigazgatóság (General-direktion des Grundsteuerkatasters) 1850–1871. évkörű iratai (293–617. doboz). Az iratanyagban viszonylag nagymértékű selejtezést hajtottak végre, így sokszor csalódás érheti a kutatót, hogy a nagy mennyiségű információt tartalmazó indexekhez viszonylag csekély mennyiségű irat tartozik. Az indexek a hivatal fennállása alatt gyakorlatilag változatlan címszavakkal dolgoztak, így ha a kutató ráérez az indexek logikájára, akkor könnyen tud benne tájékozódni. Vannak nagyobb tárgykörök, mint pl. az Arbeitsrapport, amely alá az összes hivatal jelentései iktatószámát összegyűjtötték, de legcélszerűbb ügykörre (pl. Buchdruckerei, Competenten, Deputationen, Evidenzhaltung, Instruction, Karte, Mappen, Triangulierung, Vermessung stb.) vagy földrajzi, illetve személynévre kutatni. Az indexek négy-hatsoros tartalmi kivonatát adják az iratnak, így jól használhatók kiselejtezett iratok esetén. Magyar szempontból az indexekből érdemes a Magyar Királysághoz tartozó adókerületek székhelyei (Kassa – Kaschau, Nagyvárad – Grosswardein, Pest-Buda – Pest-Ofen, Pozsony – Pressburg, Sopron – Ödenburg, Erdély – Siebenbürgen, Horvátország és Szlavónia – Croatiën und Slavonien, Vajdaság – Woiwodina) alá írt bejegyzéseket mind kiírni. Az 1850–1851 és

Gegenstand.	Zahl der Eingabe.	Fascitel.
<p><u>Kaschau</u></p> <p>Der Oberrath von nach Oedenburg bestimmten Grund- stücken wird angezeigt. Vor- schlag zur Uebersetzung der nach 10 Quadrat.</p>	<p>1610. 1898. 1982. 2446.</p> <p>2051.</p> <p>Oberrathung d. d. Kaschau in der Grundsteuer der Oeden- burg Vermessung in der Ma- nual.</p>	<p>7030.</p> <p>Oberrathung.</p>
<p>Der Ort Oedenb. u. Ofner N. v. Com. In dem Ort sind Grund- stücke im Uebereignungsbuch N. 1. in dem Ort zu liegen sind.</p>	<p>889. 1475. 2034.</p>	<p>2986.</p>
<p>Verpflichtung über den Ort zur Uebersetzung der Grund- stücke nach dem Ergebnis der Uebersetzung. Uebersetzung der Grund- stücke. Diese Uebersetzungen sind möglichst zu Uebersetzen, damit ein Uebersetz- ungsbuch der Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung</p>	<p>1800.</p>	<p>Uebersetzung von Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung</p>
<p>Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung</p>	<p>1025. 1110. 2308.</p>	
<p>Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung</p>	<p>994. 2418.</p>	<p>Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung Uebersetzung der Uebersetzung der Uebersetzung</p>

A Földadó-kataszteri Főigazgatóság 1856. évi indexkötetének a kassai adókerület ügyeire vonatkozó egyik oldala, Generaldirektion des Grundsteuerkatasters Jahr 1856 Index A-M, (Bd. 138.)

1863–1871 között évi egy, 1852–1862-ből évi két kötet index maradt meg. Az indexekből kikeresett iktatószámokat a sorkönyvekben (166–197. kötet) is érdemes megnézni és megbizonyosodni a selejtezés vagy a megmaradás tényéről. Az ügyiratok általában magukban állnak, ritkán fordult elő azok összeszerelése. Az előadóíven az iktatószám, az irat tárgya, az előadó neve és az iratkezelési információk szerepelnek. Az iratok évek és iktatószámok rendjében fekszenek és a kataszteri igazgatás minden ágára kiterjedő információkat tartalmaznak, tekintélyes mennyiségű magyar vonatkozással. Az iratoknak mintegy 40-50%-a biztosan hungarika és a korszak kataszteri igazgatásának fő forrását képezik.

A Főigazgatóság irataihoz tartozó mellékletek tekintélyes mennyiségű sorozata (619–687. doboz) azonban csalódás, hiszen nem nagy horderejű ügyek találhatóak itt, amelyeket külön kezeltek, hanem nagy többségben az egyes kataszteri hivatalok részletes munkajelentései.

Az 1872–1874. évkörű kataszteri iratokat pedig közösen irattározták a Steuerabteilung (VII. Abteilung) által keletkeztetett iratokkal, így azokat ebben a fondcsoportban kell keresni. A két ügykör egyébként is összefügg, így egy általánosabb kutatási téma esetén a kutatónak is érdemes mindkét irategyüttest alaposabban megnézni.

A kataszteri és adózási ügykört 1875–1905 között összevonva a Pénzügyminisztérium vitte tovább. Az iratokat az ún. Registraturabteilung 3 (egyfajta kútfőrendszer) keretében irattárazták, immár ismételtelen elenyésző magyar vonatkozással.

A Finanzarchiv 1981-ben vett át a Szövetségi Hitelesítési és Földmérési Hivataltól (Bundesamt für Eich- und Vermessungswesen) újabb kataszteri iratokat. Ezek az iratok két sorozatban fekszenek. Az 1. sorozat egyszerű növekvő folyószámmal ellátott nyomtatványok és bekötött kéziratok gyűjteménye (Vermessungsinstruktionen, Schätzungsinstruktionen, Evidenzhaltung des Katasters – 1–71. doboz). Magyar vonatkozás természetesen csak elenyésző mértékben található benne: a 16–18. dobozokban például magyar-

országi háromszögelési leírások találhatóak („*Topographische Beschreibung der im Jahre 1855 von Ungarn*”). Az iratokhoz egyelőre nincs online elérhető raktári jegyzék, az csak a papíralapon meglévő darabszintű jegyzék segítségével ismerhető meg. Fontos információ, hogy az 1980-as évek második felében ebből a sorozatból az Osztrák Állami Levéltár sok iratot eredetiben kiadott Jugoszláviának. A 2. sorozatban az 1910-ben újjászervezett k.k. Generaldirektion des Grundsteuerkatasters iratai vannak (évkör: 1910–1921, terjedelem: 72–132. doboz).

A Katasterabteilung fondcsoportot a 751 vékony kötetből álló Katastralschätzungsübersichten zárja, amely az 1880–1897. évekből tartalmaz minden olyan tartományra vonatkozóan táblázatokat, amelyek nem a Magyar Királysághoz tartoztak.

A kataszteri vonatkozású pátensek gyűjteménye (Sammlung von Patenten, Instruktionen und Normalien des Finanzarchivs) egy külön sorozat a Pénzügyi Levéltár tekintélyes pátensgyűjteménye sorában. Az 8 dobozra rúgó iratanyag nyomtatott utasításokat, előírásokat, szabályrendeleteket tartalmaz tartományok szerint rendezve.

A kataszteri iratok mellett még a Steuerabteilung (VII. Abteilung) 1848–1874. évkörű dobozai tartogatnak magyar vonatkozásból érdekes adatokat: 147–150., 157–174.: erdélyi és magyarországi földadó, 205–207.: adómentességek Magyarországon, 253., 258–261.: erdélyi és magyarországi építkezési adó; 347., 353–354.: erdélyi és magyarországi örökösödési adó, 389., 393–396.: erdélyi és magyarországi adóelengedések, 436–437., 440–463.: erdélyi és magyarországi adóhátralékok és adóbehajtás, 605–606., 614–625.: erdélyi és magyarországi jövedelemadó, 723–728., 743–771.: erdélyi adóhivatalok, magyarországi adóhivatalok.

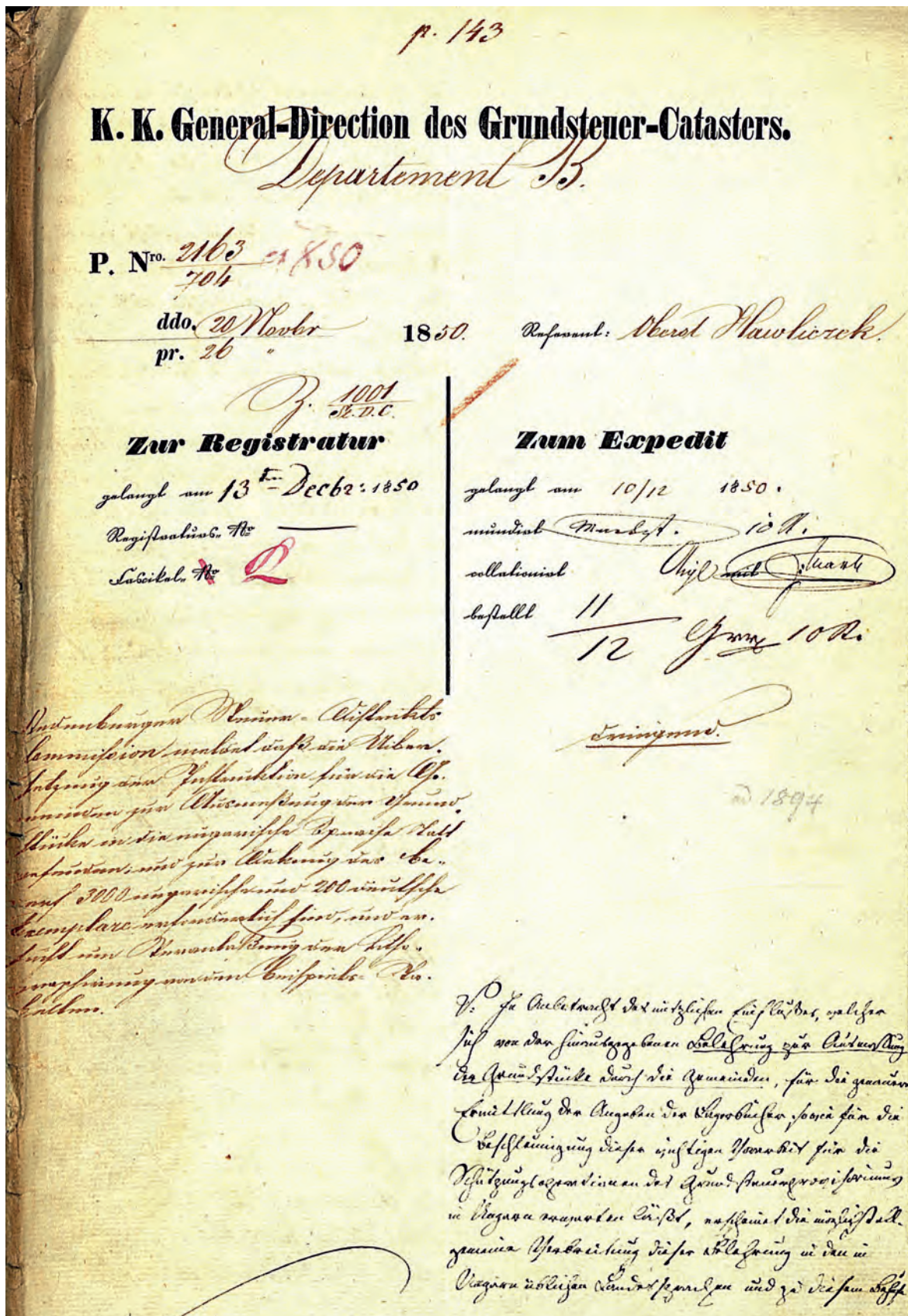
A kataszteri iratok levéltárba kerülése

Az 1871-ben megszűnt Földadó-kataszteri Főigazgatóság iratait az 1892-ben létrehozott Finanzarchiv vette át, amely a minisztérium épületében, Szavojai Eugén herceg egykori

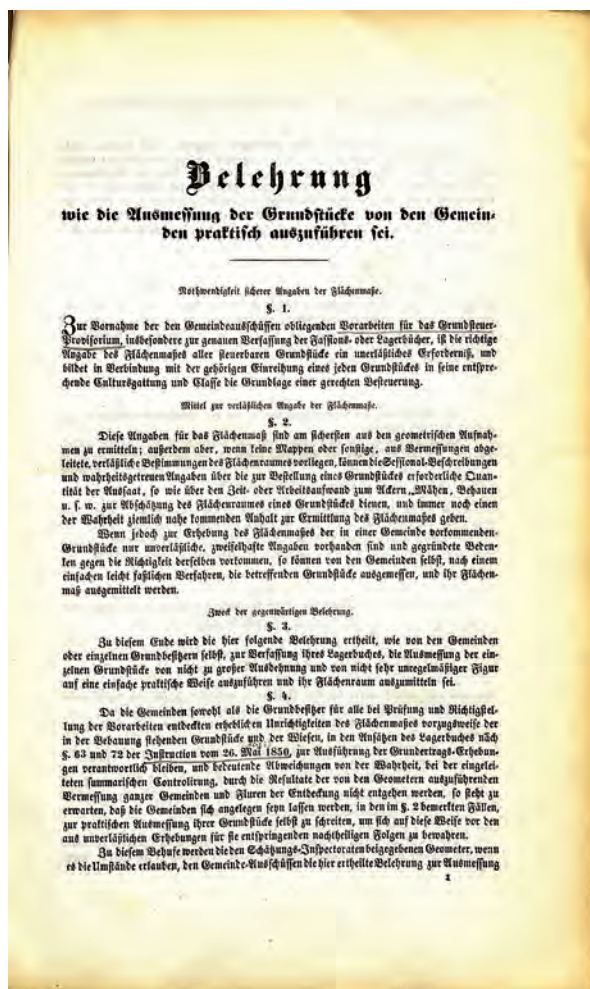
12101	2/6.858 p. 197/8	lytle, sogel Marzen 1811. 11. 15. 1858 Arnsdorf, 200 1/2	h	12126		
2	p. 207/8	St. Maria Kath. Pfarrei Arnsdorf, 1858	h	27		
3	1/4.858 p. 207/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858	h	28		
4	30/6.858 p. 197/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858	h	29		
5	19/6.858 p. 197/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858	h	30		
6	10/6.858 p. 214/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858	h	31		
7	25/6.858 p. 207/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858	h	32		
8	4/6.858 p. 329/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858	h	33	10/4.858 p. 153/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858
9	1/6.858 p. 125/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858	h	34	10/4.858 p. 153/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858
10	19/6.858 p. 129/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858	h	35	20/6.858 p. 132/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858
11	4/4.858 p. 147/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858	h	36	30/3 p. 858.	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858
12	22/6.858 p. 132/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858	h	37	4/4.858 p. 147/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858
13	1/6.858 p. 207/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858	h	38	1/6.858 p. 174/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858
14				39	14/6.858 p. 271/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858
15				40	20/6.858 p. 129/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858
16				41	10/6.858 p. 214/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858
17				42	2/6.858 p. 203/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858
18				43	19/6.858 p. 214/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858
19				44	17/6.858 p. 227/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858
20				45	1/6.858 p. 197/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858
21				46	1/6.858 p. 144/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858
22				47	27/4.858 p. 169/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858
23				48	8/6.858 p. 180/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858
24				49	27/4.858 p. 179/8	Arnsdorf, 1858 1858. 11. 15. 1858
12125				12150		

Dr. Nr. 46.

■ A Földadó-kataszteri Főigazgatóság 1858. évi sorkönyvének egy oldala, Generaldirektion des Grundsteuerkataszters, Protokoll, Jahr 1858, Zl. 1–30.000 (Bd. 175.)

■ A 2163/1850. iktatószámú előadót, amelynek előadója Alois Hawliczek vezérőrnagy, korábban a Militärgeographisches Institut háromszögelési osztályának vezetője, az 1850-es években a Főigazgatóság felmérési referense (ÖStA FHKa NHK Katasterabt. Akten Kt. 296. 2163/1850.)

■ Az Oktatás a községek által gyakorlatilag eszközölkendő földmérések iránt című előírás német nyelven, 1850 (ÖStA FHKA SUS Patente FA 15.)

téli palotájának (Winterpalais – Wien, Himmelpfortgasse 8.) különböző, félreeső helyiségekben működött. Az 1895. évi átadás-átvétel során bekerült a Hofkommission, a Vereinigte Hofkanzlei kataszteri vonatkozású és a Generaldirektion des Grundsteuerkatasters iratanyaga is, akkor még csomókban, fasciculusokban őrizve. A történeti iratokat őrző Hofkammerarchivval történő, többször szorgalmazott egyesítésre először az Anschlusst követően, a Reischarchiv Wien létrehozásakor került sor. Az Osztrák Állami Levéltárban 1947-ben olvadtak egybe, de megőrizték külön telephelyüket. A Finanzarchivban őrzött iratokat 1995–2000 között folyamatosan szállították át az erdbergi központi levéltárápületbe (Wien 3, Nottendorfergasse 2).

A Finanzarchiv 1911-ben megjelent inventáriumban már ugyanabban a struktúrában

szerepelnek a kataszteri vonatkozású iratok, ahogyan azt a mai napig is őrzik. Az anyag besztását gyakorlatilag nem változtatták meg, leszámítva a korábban csomókban fekvő iratanyag átdobozolását. A Finanzarchivban szokás volt, hogy a hiányzó alapszámkereteknek üresen hagynak egy raktári egységet, bízva abban, hogy a keresett köteg irat még előkerül. A dobozolás során nem változtattak az eljárásról, így mind a mai napig vannak üres dobozok az iratanyagban, amelyek arra várnak, hogy egyszer majd ezek az anyagok felbukkannak... Egy régebbi papíralapú jegyzéken szerepelnek az üres dobozok, de a raktári jegyzék scopeArchivba történő feltöltésekor ezt az információt nem közzölték. Csak az elmúlt évben került sor ennek korrekciójára: törölték a jegyzékből azon dobozszámokat, amelyek üresen álltak (168., 169., 194., 195., 232., 233., 268–271., 281–292., 372., 373., 376., 377., 493., 521., 522., 546., 547., 603.).

A közép- vagy alsósintű állami hivatalok, így a pénzügyigazgatóságok, adókerületi igazgatóságok, földmérő és kataszteri hivatalok iratainak őrzése problematikus volt nemcsak a Magyar Királyság, de az egész Habsburg Monarchia területén is. Az 1822-ben létrehozott és a kataszteri felmérés anyagát is őrző tartományi térképészeti levéltárak 1848 után közvetlenül a Pénzügyminisztérium fennhatósága alatt álltak. A minisztérium az előírások ellenére nem tudta megfelelően felügyelni az iratkezelést és a selejtezést, így előfordulhatott, hogy selejtezendő vagy levéltárba adandó adókataszterek is kereskedelmi forgalomba kerültek. 1932-ben feloszlatták a tartományi térképészeti levéltárakat, de iratanyaguknak csak egy része került be a tartományi levéltárakba. A központi kataszter-térképészeti levéltár (Zentralarchiv des Katasters, alapítva 1832/1833) egykori anyaga és gyűjteménye ma Bécsben a Szövetségi Hitelesítési és Földmérési Hivatal irattárában található (www.bev.gv.at).

Kataszteri iratok a Házi, Udvari és Állami Levéltárban

A kataszteri munkálatokra azonban nemcsak a kifejezetten az e feladatra létrehozott

hivatal(ok) iratanyagában lehetséges kutatni. A kataszteri felmérésekhez kapcsolódóan lehetnek olyan iratok is, amelyek megőrződnek más hivatalok fennmaradt irataiban is.

Érdemes most a talán legfontosabbat kiemelni, mégpedig az uralkodói döntést igénylő ügyekben az Osztrák Állami Levéltár Házi, Udvari és Állami Levéltár (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, HHStA) nevű részlegében őrzött Kabineti Iroda (Kabinettskanzlei) különböző levéltári egységeit. Első helyen az Államtanács (Staatsrat) fondja szerepel, amely az évente vezetett jegyzőkönyvek és indexek segítségével jól kutatható. Az indexekben a kataszteri vonatkozású bejegyzések a „C” betű alatt, a Contribution, Steuerwesen, Grundsteuerregulierung, Vermessung, Cataster címszónál keresendők, évente 1-3 oldalnyi bejegyzéssel. Az 1848-ig működött Staatsrat a kataszteri igazgatás témakörben értelemszerűen csak a nem magyar tartományokra vonatkozóan tárgyalt ügyeket. Az ügyiratok általában 2-5 fólió terjedelműek (az ügy összefoglalása mellett az államtanácsosok véleménye is szerepel az iratokban), de az elvi ügyek, a nagyobb összefoglaló akták akár a 20-30 fóliót is elérhetik. Példaként álljon itt néhány ügy leírása az 1841–1842. évből.

ÖStA HHStA Kabinettsarchiv Staatsrat 1841: 2672. Studienhofkommission előterjesztése a kataszteri intézet litográfusa, Karl Neuwirth özvegye nyugdíj iránti kérelméről.

ÖStA HHStA Kabinettsarchiv Staatsrat 1841: 3585. Vereinigte Hofkanzlei – Az adózás módja az állandó kataster befejezését követően Alsó-Ausztria, Tengermellék, Stájerország, Karintia, Krajna és Felső-Ausztria tartományokban.

ÖStA HHStA Kabinettsarchiv Staatsrat 1841: 4017. Vereinigte Hofkanzlei – Összefoglaló jelentés a kataszteri felmérés haladásáról 1840-ben.

ÖStA HHStA Kabinettsarchiv Staatsrat 1842: 1198. Oberste Justizstelle – Alsó-Ausztriában a telekkönyvek és az új adókataszter összeegyeztetése tárgyában folytatott tárgyalások eredménye.

ÖStA HHStA Kabinettsarchiv Staatsrat 1842: 5286. Vereinigte Hofkanzlei – Állandó szolgáló személyzet alkalmazása a Tartományi

Térképészeti Levéltárnál, továbbá az Alsó-Ausztriai Kataszteri Levéltárnál alkalmazott Joseph Enzfelder esetében az életkor túllépésétől való eltekintés.

Szintén a Haus-, Hof- und Staatsarchiv részlegben őrzik az 1849-ben létrehozott és több magyarországi kataszteri vonatkozású iratot is tartalmazó Reichsrat iratanyagát, amely indexek segítségével kutatható. Az 1861-ig terjedő kötetekben a „C” betű alatt lévő Cataster címszó és a „B” betű alatti Behörden – Steuer- und Catasterbehörden címszó alatt kell keresni. A kevés kataszteri vonatkozású irat között azért akad pár igazán izgalmas ügyirat is:

ÖStA HHStA Kabinettsarchiv Reichsrat Gremialakten 1857: 1383. Soproni kataszteri térképarchívum felállítása.

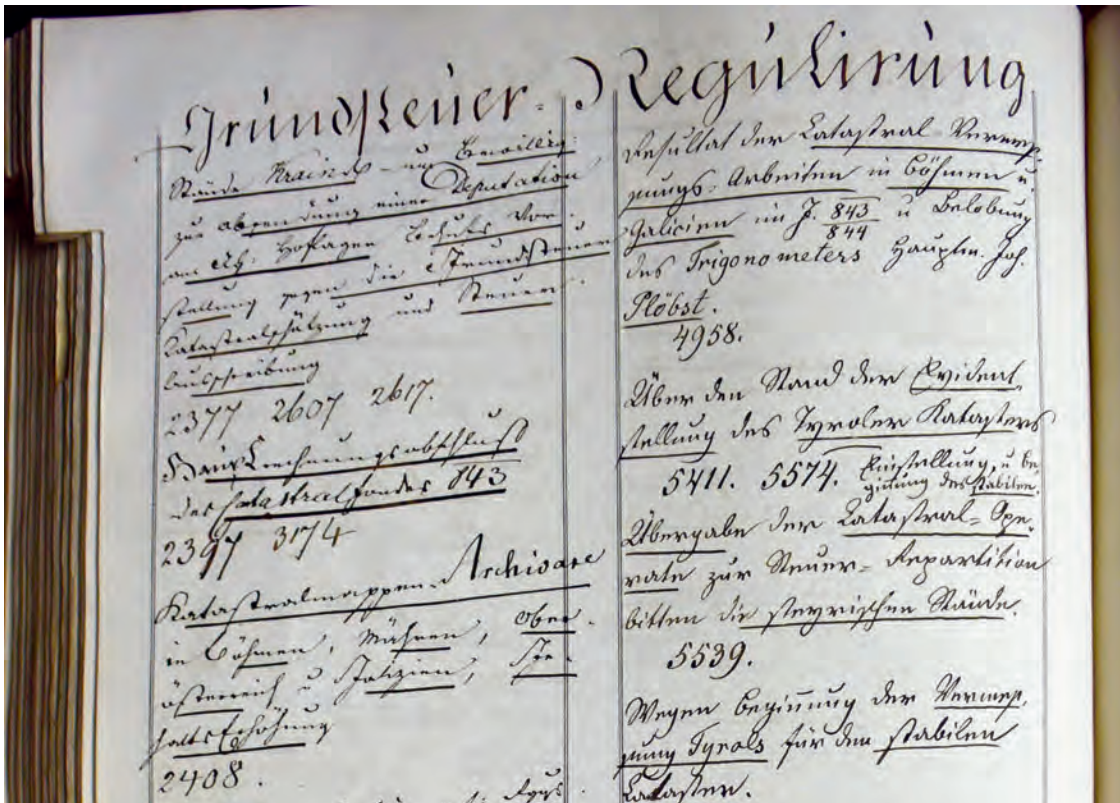
ÖStA HHStA Kabinettsarchiv Reichsrat Gremialakten 1859: 810, 1859: 844. Közvetlen adók kiírása 1860-ra. Közvetlen adók kivetése Erdélyben a kataszteri becslések szerint.

Szintén hasznos a Kabineti Iroda által 1849 után az uralkodó elé terjesztett ügyek sorozata (Kabinettskanzlei Vorträge). Ebben az állagban leginkább egyedi esetek, személyi ügyek és összefoglaló jelentések találhatók, amiket a pénzügyminiszter vitt a császár és király elé. A részletes indexekkel ellátott anyagban az „S” betű alatt lévő Steuersachen, Cataster (Ämter und Personale) címszó alatt kell keresni a kataszteri ügyeket.

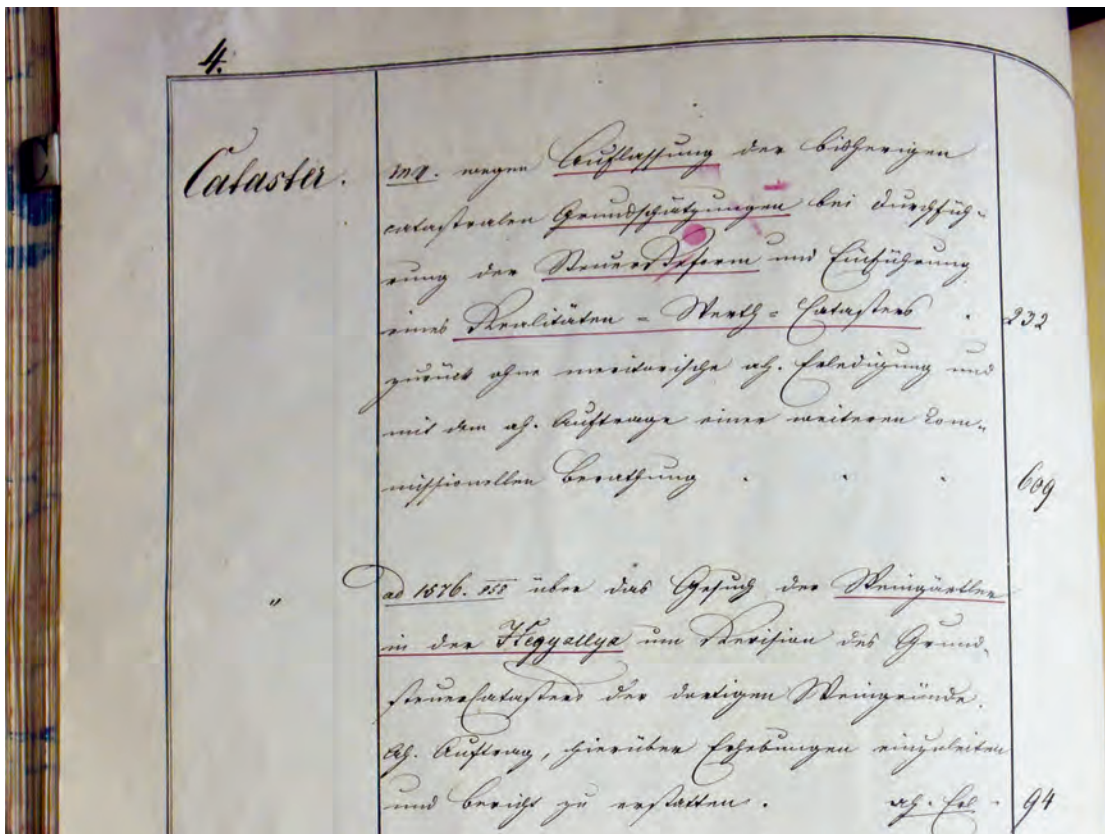
Mindhárom iratanyagra jellemző, hogy az indexekben az egyes bejegyzések mellett lévő iktatószámok pontosan megadják az irat helyét, ugyanis az iratokat nem szerelték össze.

A levéltár évek óta sikeresen működteti online nyilvántartó rendszerét, amelyre a levéltáros kollégák folyamatosan töltik fel a feltárt iratanyagok segédleteit. Így a Katasterabteilung raktári jegyzéke is elérhető online: <http://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=1887>.

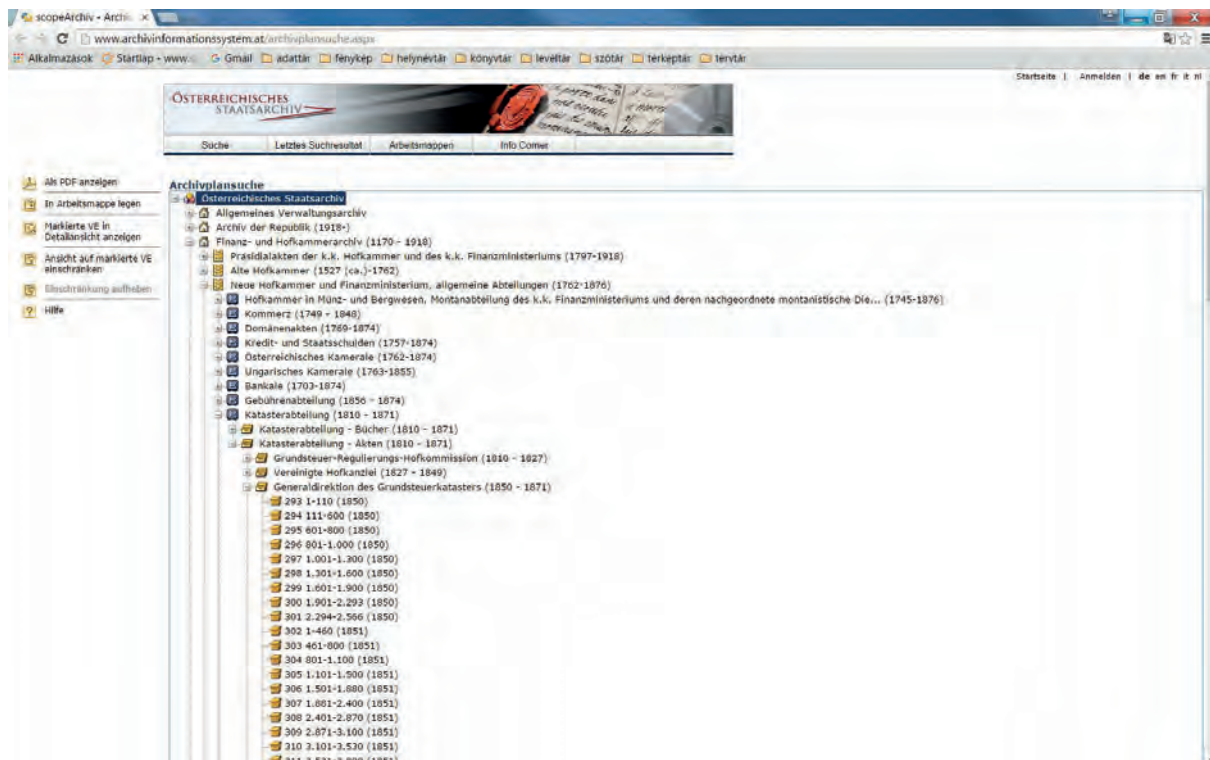
Néhány általános információ a levéltárban való kutatás lehetőségeiről. A kutatótermek nyitva tartása, HHStA–Minoritenplatz 1.: H–Sz: 9–16, Cs: 9–18, P: 9–13, FHKA – Nottendorfergasse 2.: H, Cs: 9–17, K, Sz: 9–18, P: 9–13. A levéltár használata díjköteles:

■ A Staatsrat 1844. évi irataihoz tartozó index egy oldala a Contribution, Steuerwesen, Grundsteuerregulierung, Vermessung, Cataster címszónál (HHStA KA StR Exhibitenindex 1844 A–L (Bd. 488.)

■ A Reichsrat Gremialakten állaghoz tartozó 1859. évi index egy oldala a Cataster címszónál ÖStA HHStA KA RR Index 1859 (Bd. 18.)

■ A Főigazgatóság iratai az Osztrák Állami Levéltár elektronikus levéltári nyilvántartásában (scopeArchiv)

5 napos jegy 10, 20 napos jegy 21, éves bérlet 42 euró. Egy kutatási alkalommal összesen 3 raktári egység kérhető ki, de a megrendelt anyagok már a következő munkanap reggelén a kutatóteremben várják a kutatót. A kutatóteremben lehetőség van szkennelni, a

szkenneren mindenki maga készíti a képeket egy általa hozott pendrive-ra. A szkennerek árai: 10 felvétel – 2,5, 25 felvétel – 6, 50 felvétel – 10, 100 felvétel – 18, 500 felvétel – 60 euró. A levéltár honlapja a www.oesta.gv.at címen érhető el.

ZÁVOCZKI ADRIENN

Kataszteri mérnökök szabadalmi

Pölhössy Géza

A Magyarországon 1856-ban elindult részletes kataszteri felmérés szakmai munkálatait kezdetben osztrák és cseh származású mérnökök végezték, mivel a felmérések Ausztria örökös tartományaiban kezdődtek, így az ott dolgozók rendelkeztek kellő tapasztalattal és szaktudással. Idővel azonban kinevelődött a magyar kataszteri felmérés személyi állománya is, amelynek tagjai fokozatosan vették át az irányítást német ajkú kollégáiktól. A munkálatok előrehaladtával egyre inkább szükségessé váltak újfajta számítási módszerek és mérőeszközök, amelyek a kataszteri személyzet munkáját megkönnyíthették, még hatékonyabbá és gyorsabbá teheték, amelyre különösen a terepi munkavégzéskor volt szükség. A századforduló után több olyan találmány és innovatív elképzelés is született magyar kataszteri és más szakterületen működő mérnököktől, amelyek a mérnöki munkavégzést voltak hivatottak pontosabbá tenni. Ilyen volt többek között Schmidt József segédmérnök találmánya, a kézi számológép, amelyet 1911 decemberében jelentett be a Szabadalmi Hivatalnál, továbbá Pölhössy Géza kataszteri mérnök általános körző elnevezésű újítása is, amelyre a *Kataszteri Közlöny* szerint 1912 folyamán kért szabadalmi oltalmat.

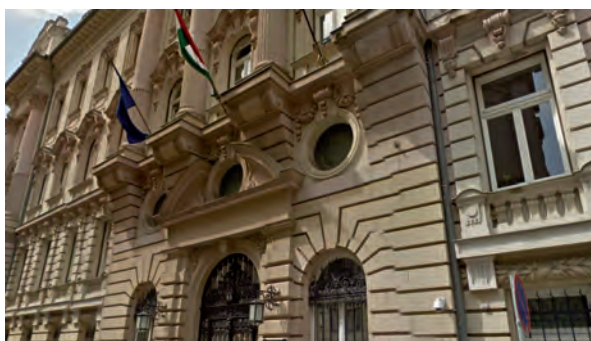
A szabadalom azt a fajta iparjogi védelmet jelenti, amelyet az új műszaki megoldásokra, vagyis találmányokra ad az ezzel foglalkozó hivatal. A szabadalom egy adott földrajzi területre szól és tulajdonosának meghatározott ideig – ez a korszakban 15 év volt, napjainkban 20 év – egyedüli joga van ahhoz, hogy találmányát önmaga hasznosítsa, vagy pedig engedélyezze azt másnak.

Ezen időszak alatt van rá mód, hogy a szabadalmas számára megtérüljenek a befektetett munka költségei, ugyanis a törvényben szabott idő lejártával találmánya közkinccsé válik. Magyarországon az első önálló szabadalmi törvény az 1895. évi XXXII. tc. volt, amely szerint: „*Szabadalmazható minden találmány, amely iparilag értékesíthető*”. A törvénnyel összhangban egy évvel később felállították a szabadalmi hivatalt Budapesten és létrehozták annak személyi állományát. A törvénycikk meghatározta, mi számít találmánynak, amely szabadalmi jogot kaphat, rögzítette a szabadalmi díjakat, amelyeket a bejelentőnek kellett megfizetnie, és rendelkezett a szabadalom hatályáról, tartalmáról, valamint megszűnéséről is, amely normál esetben 15 év volt, de a bejelentő saját maga is lemondhatott róla írásban. A szabadalom megszűnhetett abban az esetben is, ha a bejelentő nem fizette be kellő időben a szabadalmi díjakat. Az 1895. évi törvény egyes rendelkezéseit az 1920. évi XXXV. törvénycikk módosította, illetve kiegészítette, reflektálva az első világháborúra és az azt követő területi változásokra. Napjainkig többféleképpen is hívták az idén fennállásának 120. évét ünneplő hivatalt. Alapításakor, 1896-ban Magyar Szabadalmi Hivatal volt, majd az 1920-tól Szabadalmi Bírósággá vált, a második világháború utáni időszakban Országos Találmányi Hivatal (OTH) lett a neve, a rendszerváltást követően 1996–2010 között – a centenárium kapcsán – ismét a Magyar Szabadalmi Hivatal (MSZH) elnevezést kapta, 2011-től pedig a kibővült funkciók miatt Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala (SZTNH) lett.¹

1 [http://www.1000ev.hu.](http://www.1000ev.hu;); [https://www.sztnh.gov.hu.](https://www.sztnh.gov.hu/); DR. SZARKA ERNŐ: Iparjogvédelem Magyarországon. 100 éves a Magyar Szabadalmi Hivatal. *Szemle*, 101. (1996) 2. szám. [https://www.sztnh.gov.hu.](https://www.sztnh.gov.hu/) (megtekintve: 2016.07.14.)

■ A Szabadalmi Bíróság épülete 1920–1952 között, Budapest, Akadémia u. 2.

■ Az OTH, az MSZH, majd az SZTNH épülete 1952–2015 között, Budapest, Garibaldi u. 2.

Az alábbiakban Pölhössy Géza kataszteri mérnök szabadalmi beadványát mutatom be részletesebben, hangsúlyt fektetve hivatali pályafutására, valamint családi viszonyaira is. A források alapjául a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött S 92 *Az Országos Földméréstani Intézet vegyes iratai* fondban található szolgálati és minősítési táblázatok szolgálták, ezeket egészítettem ki többek között a *Kataszteri Közlöny* számaiban és a *Magyarország tisztí cím- és névtárában* található releváns információkkal, valamint a családi életére vonatkozó anyakönyvi bejegyzésekkel.

Pölhössy Géza (1880–1918 után)

Pölhössy Géza 1880. június 28-án született Székesfehérváron. Édesapja, Pölhössy István városi hivatalnok volt, majd 1887–1889 között a váli járásbírószágon telekkönyvezetőként dol-

gozott. Édesanyját Tomsits Amáliának hívták. Géza a család hetedik gyermekeként jött a világra. 1880. július 11-én keresztelték meg a római katolikus vallás előírásai szerint. Testvérei Árpád Nándor István (1864. 09. 29./*10. 02.), Zoltán Nándor Pál (1866. 01. 14./*01. 24.), István Károly (1867. 07. 04./*07. 09.–1868. 07. 02.), Ilona Flóra Lujza (1871. 12. 23./*12. 26.–1930. 01. 09.), Béla Lajos István (1873. 05. 12./*05. 13.–1923. 12. 05.) és Irén Mária Lujza Johanna (1876. 02. 27./*02. 29) voltak. Géza tökéletesen írt és beszélt magyarul és egy kevéssé tudott németül is. Gimnáziumi tanulmányait 1894-ben Székesfehérváron kezdte meg, a ciszterci rend által működtetett Szent István Katolikus Gimnáziumban, majd a kecskeméti római katolikus főgimnáziumban tett érettségit 1900. június 13-án.²

Ezt követően öt félévig járt a Királyi Magyar Tudományegyetem jogi fakultására, amiről leckekönyve tanúskodik, amelyet a kataszteri állományba való belépésekor bemutatott felettesének.³

Az egyetemi évek után Novák Antal okleveles magánmérnöknel mint műszaki díjnok volt alkalmazásban, amit 1905. július 14-én kelt bizonyítványa igazolt. Az Országos Kataszteri Felmérés állományába ugyanabban az évben lépett, a 9. felmérési felügyelőségnel ideiglenes műszaki díjnokként alkalmazták. Ekkor tette le első hivatalos esküjét is az állomány tagjaként. 1907-től ideiglenes felmérési növendék a 16. felmérési felügyelőségnel Munkácsra és még ugyanezen év augusztus 20-án letette az ünnepélyes fogadalmát is. Két évvel később véglegesítették és előléptették kataszteri mérnöksegédnek, valamint a XI. fizetési osztály 3. fokozatába sorolták, így fizetése 1000 korona lett, amelyhez kapott még 480 korona lakbértámogatást, 780 korona általányt és 400 korona pótlékot. 1911-től önállóan működő kataszteri mérnöksegéd, majd miután letette mérnöki szakvizsgáját 1913

2 *Magyarország tisztí cím- és névtára*. Bp., 1887:451., Uo. 1889:468.; Pölhössy Géza törzslapja: MNL OL, S 92 Az Országos Földméréstani Intézet vegyes iratai (= S 92), Régi szolgálati és minősítési táblázatok, No. 25/6. 223–225.; Pölhössy Géza és testvéreinek székesfehérvári római katolikus születési anyakönyvei: www.adatbazisokonline.hu (A0566–A0578. tekerceken); A tanulók érdemsorozata. *A ciszterci rend székesfehérvári kat. főgimnáziumának értesítője az 1894–1895. iskolai évről*. 1895:134., Bizonyítványmásodlatok. *Hivatalos Közlöny (= HK)*, 23. (1915) 25:440.

3 MNL OL, S 92. No. 25/6. 223.; *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja 1889–1900*. 1900:148.

■ A Schmidt József-féle kézi számológép szabadalmi leírása, 1911 (SZTNH, 57538 a)

áprilisa folyamán Munkácson és Budapesten, kataszteri mérnökké léptették elő és a X. fizetési osztály 3. fokozatába sorolták. Fizetése 1600 koronára emelkedett, amely mellé kapott még 400 korona pótlékot, 1000 korona általányt, 540 korona lakbértámogatást, valamint második lánya megszületése után 400 korona családi pótlékot is. Az első világháború kitörésekor kollégáihoz hasonlóan őt is behívták népfelkelői szolgálatra, pedig korábban háromzori sorozás után is fegyveres szolgálatra alkalmatlannak találták. Hadba vonulásáról nincs további információ, ugyanakkor a törzskönyvéből hiányzik három

év, 1913 után a következő bejegyzés 1917-ből származik, amely megerősíti korábbi hivatali beosztását és fizetését. Minősítési lapján az utolsó beírás 1918. december 31-én történt. E szerint a IX. fizetési osztály 3. fokozatába sorolták át, a fizetése 2600 koronára nőtt, ehhez továbbra is kapta még az egyéb pótlékokat, amelyek összege szintén emelkedett a fizetési besorolásával arányosan.⁴

A mérnök nevéhez köthető többek között Hete község határleírásának elkészítése, valamint az „általános körző” elnevezésű találmány is, amelyet a *Kataszteri Közlöny* korabeli híradása szerint 1912-ben jelentett be a szabadalmi hivatalnál. Az újításról Pölhössy beleegyezésével Lőrincz Ferenc (1887–1960) – akit 1913-tól felmérési gyakornokként alkalmaztak az országos kataszteri felmérésnél – számolt be a lap hasábjain. Az „általános körző” egy olyan mérnöki segédeszköz, amely egyszerre körző, szorzótábla és mérce is. Előnye abban rejlett, hogy a rajta lévő beosztások segítségével a helyszínelések alkalmával tizedpontossággal gyorsan ki lehetett vele számolni egy adott távolság valahányad részét vagy valahányszorosát. A műszer elve alapján a beosztásokat nem csak ölben, hanem méterben is meg lehetett adni. Az eszközt újezűstből tervezte elkészíteni a mérnök, mert a tapasztalat azt mutatta, hogy a rézről gyorsan lekopik a számozás, a körző két hegyének anyaga pedig acélból lett volna. A szabadalmi bejelentésről levéltári dokumentum egyelőre nem lelhető fel, ugyanakkor fontos megemlékezni róla, mert ez is jól mutatja, hogy a kataszteri mérnökök nem csupán műszaki hivatalnokok voltak, hanem kreatív és magas fokon művelt, gondolkodó személyek is.⁵

4 MNL OL, S 92 No. 25/6. 223–225.; *Budapesti cím-és lakásjegyzék*, 18. (1906–1907) 3:369.; *Magyarország tiszti cím- és névtára*. Bp., 1908:198.; *Uo.* 1909:207., *Uo.* 1910:214., *Uo.* 1911:217., *Uo.* 1912:220., *Uo.* 1913:228., *Uo.* 1914:234., *Uo.* 1915:236., *Uo.* 1916:253., *Uo.* 1917:257., *Uo.* 1918:198.; A hivatalos lapból. *Budapesti Hírlap* (= BH), 27. (1907) 115:21.; A hivatalos lapból. BH, 29. (1909) 49:27.; A hivatalos lapból. BH, 33. (1913) 166:15.; Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny* (= BK), 41. (1907) 109:14.; Hivatalos rész. BK, 43. (1909) 46:26.; Hivatalos rész. BK, 47. (1913) 160:13.; Személyi hírek. *Pénzügyi Közlöny* (= PK), 34. (1907) 11:263.; Személyi hírek. PK, 36. (1909) 8:220.; Személyi hírek. PK, 40. (1913) 18:1979.; Vegyesek. *Kataszteri Közlöny* (= KK), 14. (1905) 7:190.; Vegyesek. KK, 15. (1906) 2:61.; Vegyesek. KK, 16. (1907) 5:141.; Vegyesek. KK, 18. (1909) 2:67.; Vegyesek. KK, 20. (1911) 2:92.; Vegyesek. KK, 22. (1913) 7:251.

5 Az „általános körző”. KK, 21. (1912) 3:116–118.; MNL OL, S kataszteri gyűjtemény, 79 Iratok, No. 224/5. Lőrincz Ferencről I. MNL OL, S 92. No. 25/5. 67.; *Magyarország tiszti cím- és névtára*. Bp., 1913:228., gyászjelentése; <http://www.rakovszky.net>

Másolat.

16 1329

Alul nevezett:

- anyagilag rendezett viszonyok között él-e? *igen!*
- nincs-e valamely káros szenvedélye? *nincs!*
- jelenlegi állomáshelyéhez kötve van-e? *nincs!*
- van-e valamely mellékfoglalkozása? *nincs!*
- ministeri engedéllyel nyilvános tanintézetet látogat-e? *nem!*
- az illető kerületben alkalmazott pénzügyi tisztviselőkkel rokonsági viszonyban áll-e? *nem!*

Szolgálati és minősítési táblázat

Pölhössy Géza részére.

Született						Vallás	Családi állapot (nőien, nős, özvegy?) Feleség neve, névük hány és hányja	Gyermekek			
év	hó	nap	ország	megye	község			nevei	születési év	hó	nap
1880	június	28	Magyar	Füzis	Érdújfehérvári	romkath.	1. Anka, Gabriella 2. Edith, Margit 3. 4. 5. 6.	1912	február	10	
1880											
Nyelvismeretek:											
Beszél:						ír:					
Tökéletesen: <i>magyarul</i>						Tökéletesen: <i>magyarul</i>					
Jól:						Jól:					
Elég jól:						Elég jól: -					
Kevésbé: <i>nemkül</i>						Kevésbé: <i>nemkül</i>					
Végzett tanulmányok											
megjelölése				a bizonyítvány kelte, száma				A megtekintett bizonyítványok alapján igazolja:			
1. <i>gymnáziumi érettségi</i>				1900 június 23 ad 585/100 sa				1. <i>Kovács</i>			
2. <i>5 felvételi vizsga</i>				1900 június 23 ad 585/100 sa				2. <i>Jahn István</i>			
3.								3.			
4.								4.			
5.								5.			
Letett szakvizsgálatok											
megjelölése				a vizsga letétel napja, a bizonyítvány kelte, száma				A megtekintett bizonyítványok alapján igazolja:			
1. <i>Kataszteri mérnöki szakvizsga</i>				1903. május 17. és 18. Budapest 1903. június 30. 54. 056. I. n. m. p.				1. <i>Jahn István</i>			
2.								2.			
3.								3.			
4.								4.			
5.								5.			
Az állami szolgálatba való belépés előtt mivel foglalkozott?											
<p><i>1880. m. tud. egyesületi tag, felelős, hallgatói és kovácsbotolók, magánmérnöki munkássági díjazás alkalmánként, mint azt az 1905. évi július 14. in. kelt bizonyítvány igazolja!</i></p>											
Hádkötelezettségének miként és mikor tett eleget?											
<p><i>Háromszor szolgálatra alkalmatlannak találtatott, mert a 1904. évi július 14. in. kelt bizonyítvány igazolja!</i></p>											

Az esküokmány az eredeti szolgálati és minősítési táblázathoz van csatolva.

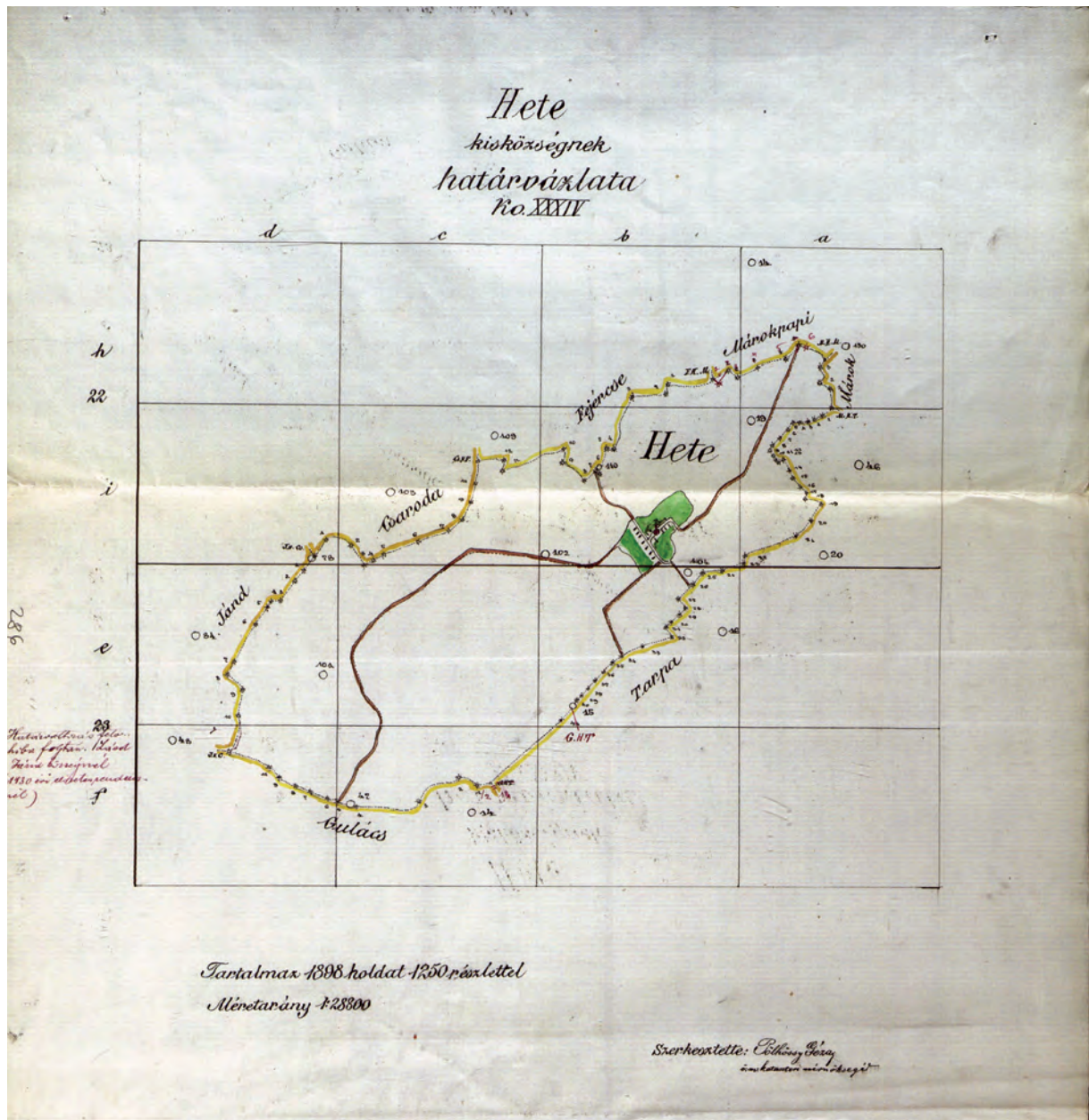
84 b) rakt. szám. V. Nagy-Medián. (Külív.) 150

Szolgálati és minősítési táblázat. (Másolat.)
(1884. évi P. K. 7. sz. megjelent 241/P. M. sz. rend.)

Pölhössy családi életéről annyit tudunk, hogy 1910. december 28-án Munkácson feleségül vette pálóczi Horváth Aranka Erzsébetet, akitől két lánya született, Aranka Gabriella (1912) és Edit Margit (1913). Géza bátyjának, Bélának az azonos nevű fia (1908–1958) szintén mérnök lett és a Magyar Optikai Műveknél helyezkedett el, ahol nevéhez 1953–1956 között három szabadalmi beadvány is köthető. Pölhössy Géza halálának körülményeiről és pontos időpontja-

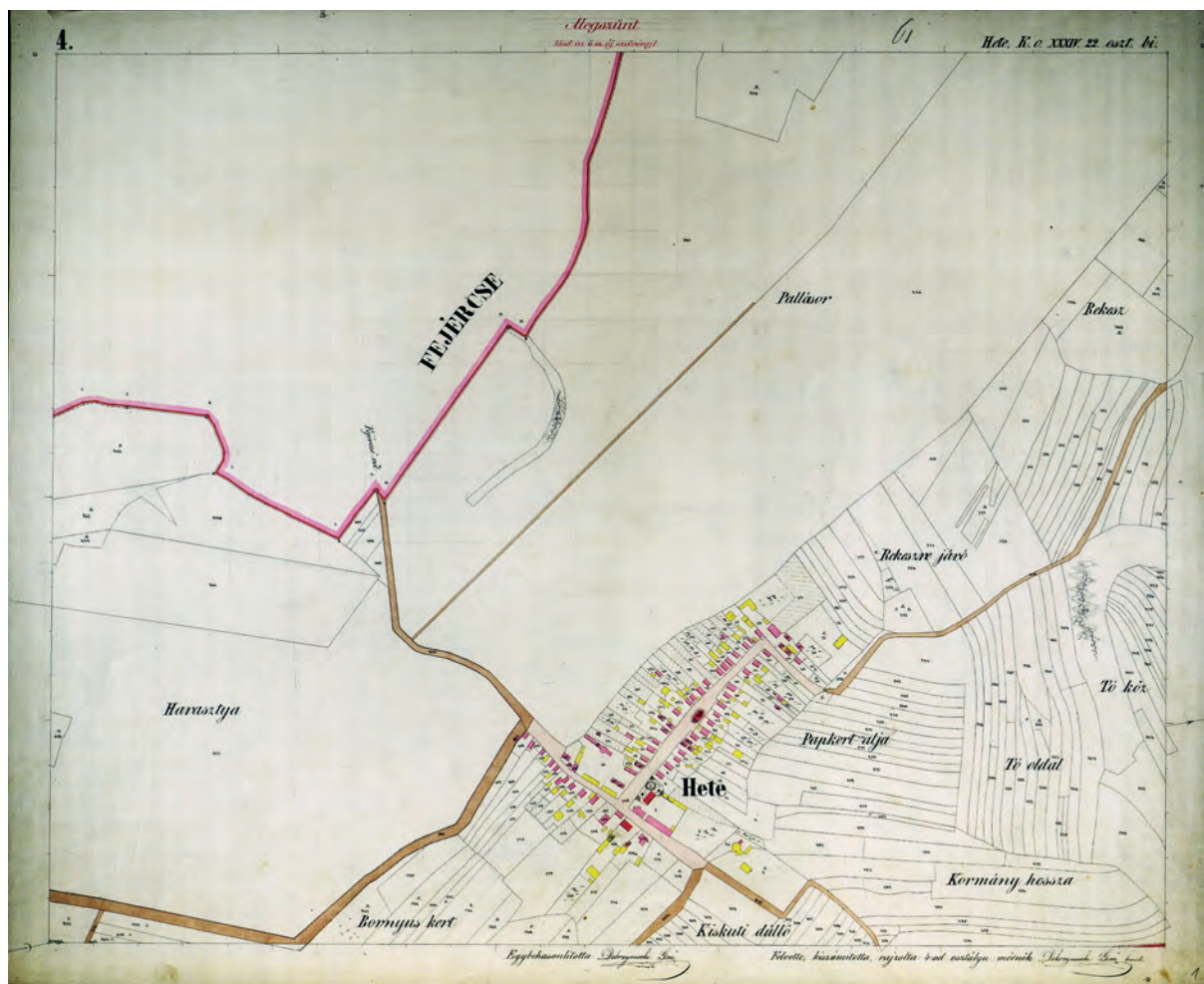
ról nincs információnk. A minősítési táblázat utolsó bejegyzésének dátumából kiindulva a mérnök 1918 után halhatott meg.⁶

A szabadalmak elektronikus formában megtekinthetők a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalának weboldalán, valamint a huszadik századi beadványok közül – azok, amelyek túléltek a levéltár 1956-ban ért tűzvészt – egy-egy példány az Országos Levéltár Bécsi kapu téri és Lángliliom utcai épületében is.

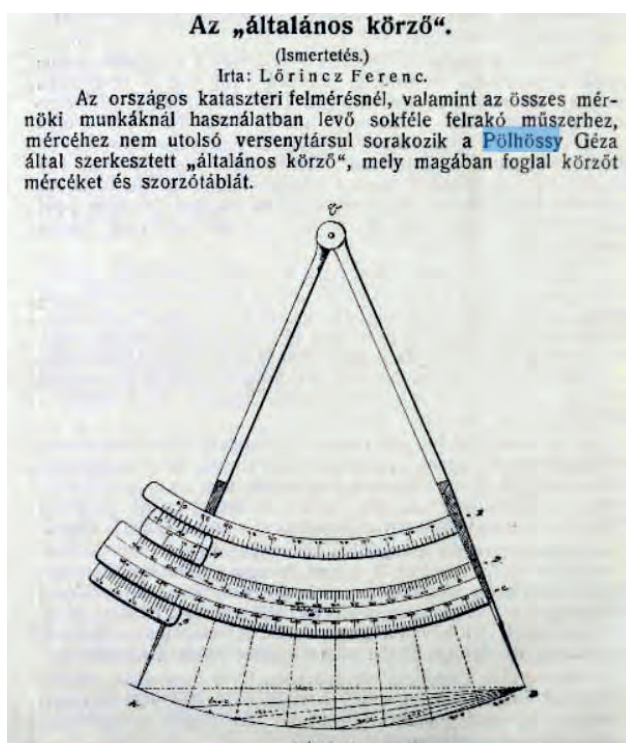

■ Hete község határtérképe (MNL OL, S 79 No. 224/5.)

6 MNL OL, S 92. No. 25/6. 223, 225.; Esküvők. *Heti szemle*, 20. (1911) 1:6.; www.sztnh.gov.hu.

■ Hete község kataszteri térképe (MNL OL, S 78 52. téka)

■ Az „általános körző“ ábrája (Kataszteri Közlöny, 21. (1912) 3:116.)

BELÁKOVÁ MÁRIA

A kataszteri térképek felhasználása a víznevek onomasztikai kutatásában (a nyelvtudomány szemszögéből)

Hidronímia – a víznevek tanulmányozása

A víznevek (hidronim) kutatása az utóbbi évtizedben egyre népszerűbb Szlovákiában. A szlovákiai víznevek, hidronimek részletes kutatását először egy cseh nyelvtudós, Vladimír Šmilauer végezte el „*a régi Szlovákia vízrajzáról*” szóló munkájában.¹ A következő mű több mint 50 évvel később jelent meg, amely a többi szlovákiai vízgyűjtő terület kutatásának kezdetét jelentette.² Több szerző kezdte el vizsgálni az egyes vízgyűjtő területeket a Jaromír Krško által kidolgozott egységes módszertan alapján.³ A kutatók a vízgyűjtő területeket a Hydronymia Europea – Hydronymia Slovaciae programon belül dolgozzák fel, amely keretében több monográfia jött létre, jelenleg a Kis-Duna névanyaga készül.⁴ A kiadványok forrásanyagát könyvek, községi monográfiák, tudományos (nyelvtudományi, történelmi és egyéb) kiadványok, különféle egyéb dokumentumok, de elsősorban a kartográfiai anyagok alkotják. A kutatók a térképeket főként a pozsonyi Geodézia és Kartográfia Köz-

ponti Levéltárában (Ústredný archív geodézie a kartografie) tanulmányozzák, de egyes térképek az interneten is elérhetőek.

A Hydronymia Slovaciae program feladata a Szlovákia területén elhelyezkedő összes folyó, patak és egyéb vízterület feltérképezése és leírása. A kutatók összegyűjtik az összes elérhető megnevezést, kezdve a legrégebbitől a ma aktuális megnevezésig, ezeket rendszerbe foglalják és etimológiai értelmezésüket nyújtják. Az adatok közt megtalálhatóak szabványosított (hivatalos), és nem hivatalos (élő, a mindennapi nyelvben használt) megnevezések is. A nem hivatalos megnevezéseket a kutatók helyszíni munka során gyűjtik össze, mindezt a kutatás második fázisában, amikor már rendelkezésükre állnak a térképekből és iratokból szerzett alapvető adatok.

Az összes víznévtani monográfia egységesen készül, a bevezető információkkal és a kutatott terület jellemzésével kezdve. A kiadványok fő részét a betűsorrendben felállított tárgyszavak képezik. Példaként a † *Hátovský jarok (Hátói ér)-t⁵ említjük:

- 1 ŠMILAUER, VLADIMÍR: *Vodopis starého Slovenska*. Bratislava, 1932.
- 2 MAJTÁN, MILAN – RYMUT, KAZIMIERZ: *Hydronimia dorzecza Orawy*. Wrocław, 1985, újabb kiadása: 2006.
- 3 KRŠKO, JAROMÍR: *Spracovanie hydronymie Slovenska*. Banská Bystrica, 2005. (Szlovákia vízneveinek feldolgozása)
- 4 SIČÁKOVÁ, ĽUBA: *Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej*. Prešov, 1996. (A Sajó vízgyűjtő területe Szlovákiai részének hidronímiája), KRŠKO, JAROMÍR: *Hydronymia povodia Turca*. Banská Bystrica, 2003. (A Turóc vízgyűjtő területének hidronímiája), HLADKÝ, JURAJ: *Hydronymia povodia Nitry*. Trnava, 2004. (A Nyitra vízgyűjtő területének hidronímiája) (= HLADKÝ, 2004), KRŠKO, JAROMÍR: *Hydronymia povodia Hrona*. Banská Bystrica, 2008. (A Garam vízgyűjtő területének hidronímiája) (= KRŠKO, 2008), KRŠKO, JAROMÍR – VELIČKA, DRAHOMÍR: *Hydronymia povodia Kysuce*. Banská Bystrica, 2011. (A Kiszuca vízgyűjtő területének hidronímiája), KRŠKO, JAROMÍR: *Hydronymia horného povodia Váhu – od povodia Rajčanky po prameň Váhu*. Banská Bystrica, 2011. (A Vág felső vízgyűjtőjének hidronímiája – a Rajčianka vízgyűjtőjétől a Vág forrásáig), HLADKÝ, JURAJ: *Hydronymia povodia Dudváhu*. Trnava, 2012. (A Dudvág vízgyűjtő területének hidronímiája), ZÁVODNÝ, ANDREJ: *Hydronymia slovenskej časti povodia Moravy*. Trnava, 2012. (A Morva folyó vízgyűjtője szlovákiai részének hidronímiája), BELÁKOVÁ, MÁRIA: *Hydronymia severnej časti povodia Malého Dunaja*. Trnava, 2014. (A Kis-Duna vízgyűjtője északi részének hidronímiája), GOŤŠOVÁ, ANDREA – CHOMOVÁ, ALEXANDRA – KRŠKO, JAROMÍR: *Hydronymia slovenskej časti povodia Hornádu*. Banská Bystrica, 2014. (A Hernád vízgyűjtője szlovákiai részének hidronímiája) és az utolsóként kiadott ZÁVODNÝ, ANDREJ – HLADKÝ, JURAJ: *Hydronymia Žitného ostrova*. Trnava, 2015. (A Csallóköz hidronímiája) (= ZÁVODNÝ – HLADKÝ, 2015).
- 5 Dőlt betűkkel a forrásokban és a kiadványokban szereplő névalakok szerepelnek.

„† ***Hátovský jarok** a Feketevíz megszünt elágazása Nagyfödémés⁶ (Velké Úľany) kataszteri területének északi részén a „Hátói gyepe” és „Széles parlag és bajcsi erdő” között; variáns: † * Hátovský jarok; DN. Hátov.

VT. 50: 45-11 [nem meghatározható]

VN.: 1810 – 1869 *Ható Árok* KF. II

1892 *Hátói gödör* KT. NF

DN.: 1892 *Hátói gyepe* (Nagyfödémés; domb) KT. NF (rét)

1993 *Hátov (Hátó)* GJFN. NF

2005 *Hátov* GVT.10.

Etimológiai leírás: A **Hátovská dolina* és **Hátovský jarok* megnevezések (eredete a magyar *Hátói gödör*) a magyar helyrajzi névből keletkezett *Hátó* < *hát* főnév (szlovákul *chrát*; jelentése domb), *tó* főnév (szlovákul *jazero*), magyar *gödör* főnév (szlovákul *jama*; völgyben, vízmosásban folyó patak) indítéka a patak elhelyezkedése.”

A tárgyszó magyarázata:

†	megszünt vízfolyás
*	a megnevezés rekonstrukció az eredeti <i>Ható Árok</i> alapján
DN.	dűlőnév
VT. 50:45-11	vízrajzi térkép, a térképszelvény száma
VN.	víznev (hidronim)
KF. II	II. katonai felmérés
KT. NF	Nagyfödémés kataszteri térképe
GJFN	A Galántai járás földrajzi nevei
GVT.10.1	Galánta vázlattérképe 1:10 000 léptékben
[nem meghatározható]	a vízrajzi térképen nics jelölve

Minden tárgyszó tartalmazza a hidronim etimológiai értelmezését, eredetének leírását. Ezért a tárgyszó részét képezhetik különféle dűlőnevek, helyrajzi nevek, illetve helységnevek is, amelyek kapcsolatban állnak a víznévvel. Ezt szemlélteti a fenti tárgyszó, amelyről feltételezzük, hogy a Hátov (régebbi alakja Hát-tó) helyrajzi névből keletkezett. A domb

dűlőneve lehetővé tette a kutató számára, hogy meghatározza a vízfolyás megnevezésének okát. A térképek részletes tanulmányozása nélkül ez nem vált volna lehetővé.

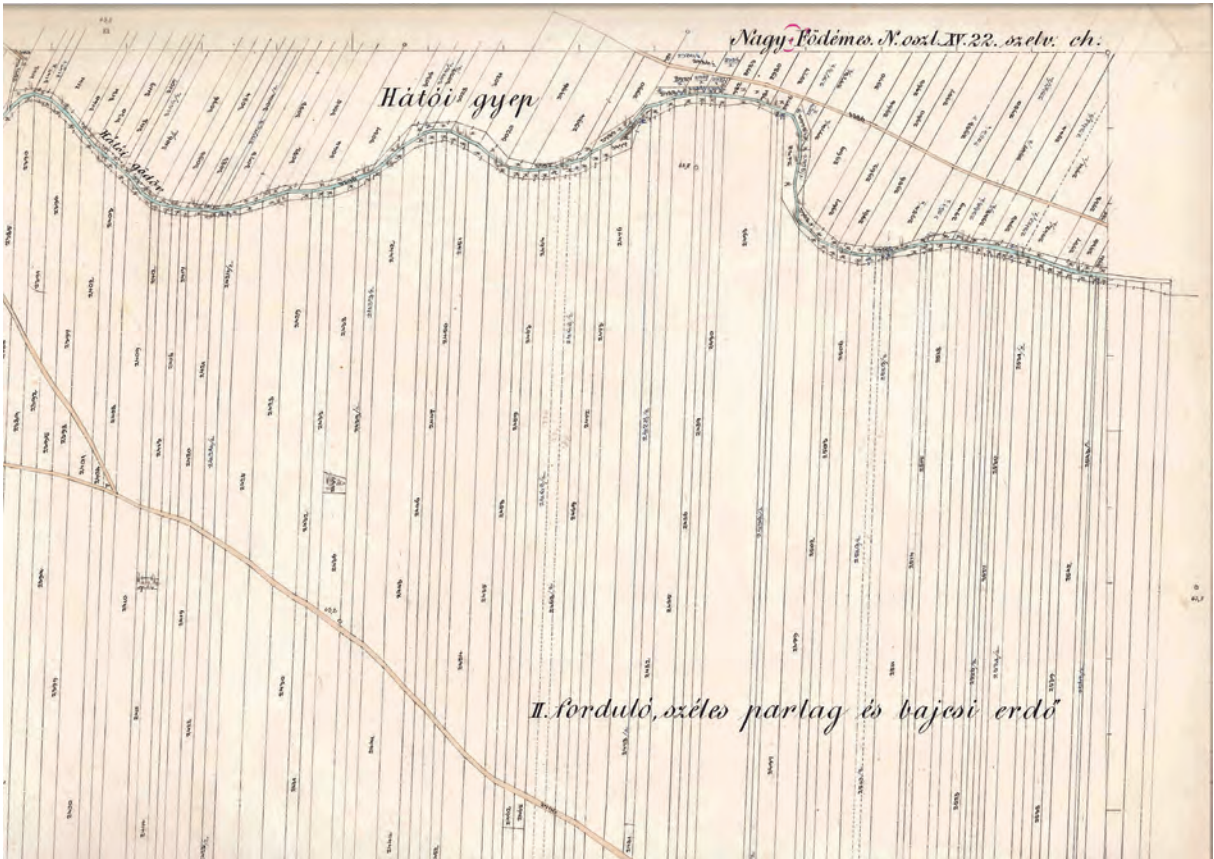
Kartográfiai kiadványok a víznévtani kutatásban

A kutatónak a nyelvi jellegzetességeken kívül figyelembe kell vennie a vízfolyás térképen való bejelölését, a környező földrajzi jellegzetességeket és a terület elmúlt évszázadok alatt keletkezett változásait. Mindezen információkat csak a térképek tanulmányozása során lehetséges összegűjteni.

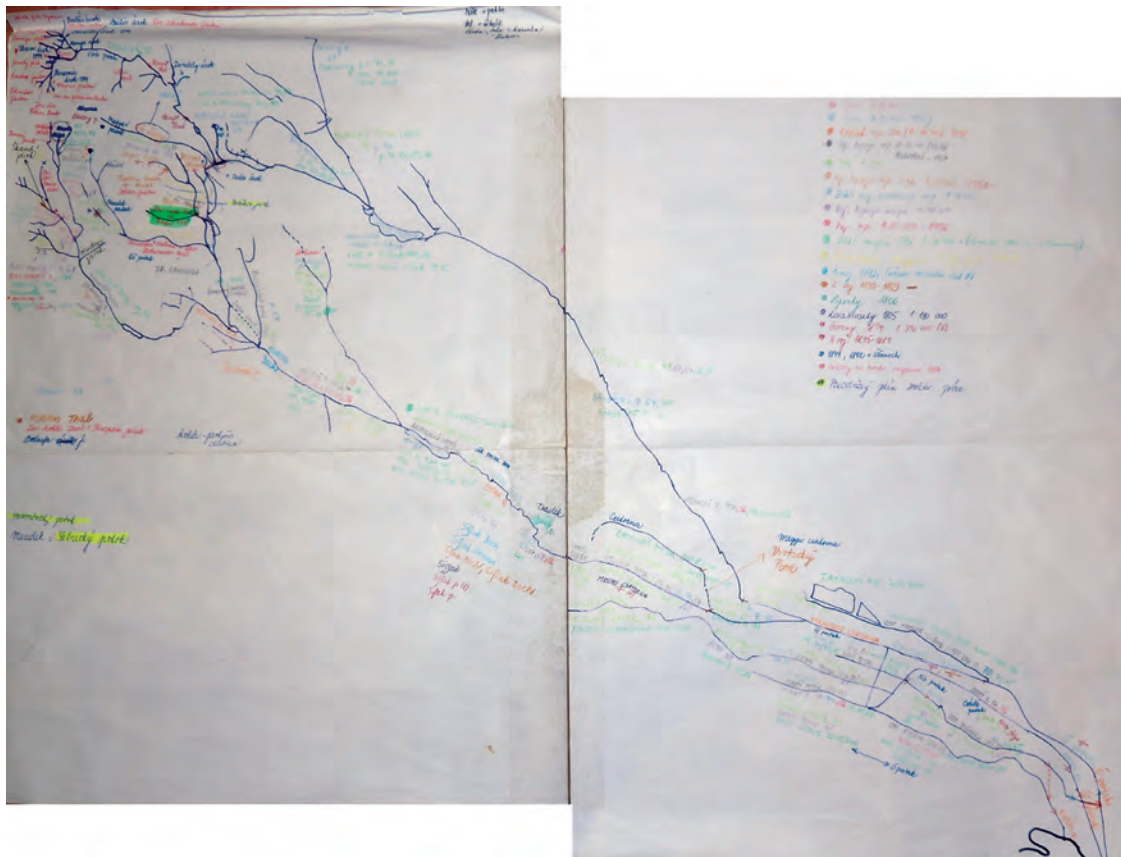
A víznévtani kutatás kartográfiai kiindulópontjaként az 1:50 000 léptékben készült vízrajzi térképeket használjuk, mivel ezen térképek szemléltetik legrészletesebben az egyes vízgyűjtők jelenlegi vízrajzi helyzetét. A folyók, patakok és egyéb vízterületek megnevezéseit ezen térképek szabványosított formában tüntetik fel, azaz hivatalosan elfogadott formában, ezért a kutató számára kötelező információként kezelendők.

A vízrajzi neveken kívül a kutató a térképről megállapítja a vízfolyás hosszát, forrásterületét és torkolatterületét, a forrás és a torkolat földrajzi magasságát. Részletesen leírja a forrás helyét és a vízgyűjtő terület jellegzetességeit, amelyen az adott patak vagy folyó átfolyik. Meghatározza a folyás irányát, mellékágainak torkolatát és az összes, a vízfolyással kapcsolatos és a térképről leolvasható információt. Mivel a *Hydronymia Slovaciae* feladata nemcsak a víznevek összegyűjtése és elhelyezkedésük meghatározása, hanem a megnevezések létrejöttének kutatása és meghatározása is, így a kutatás során összegyűjtik az összes hozzáférhető, a térképen megtalálható megnevezést is, amelyek kapcsolatban állnak a tanulmányozott vízfolyással (völgyek, hegyek, dombok, épületek, rétek stb.), és ezeket bejelölik a vízgyűjtő terület vázlatán is. Gyakran előfordul, hogy a dűlőnevek, illetve a helységnevek az egyetlen

6 A helységnevek korabeli magyar változatainak forrásanyagai a kataszteri térképek, illetve hiányuk esetén MAJTÁN, MILAN: *Názvy obcí Slovenskej republiky*. Bratislava, 1998. (Szlovákia helységnevei)

■ Nagyfödemes kataszteri térképe, 1892 – Hátói gödör

■ A Megyei-csatorna (Stoličný potok) vízgyűjtő területének vázlata

nyomai a valaha létezett pataknak, például ilyen a „Plazov” dűlőnév, amely egyetlen nyoma a „Plazov” nevű megszánt pataknak, miközben ez a dűlőnév is csak három térképen található meg. Az adatokat (megnevezéseket) a kutató a vízgyűjtő vázlatán jelöli meg.

A vízrajzi térképek pontos elkészítése ellenére is megtörténik, hogy ezen térképeken nem található meg vagy hibás a keresett adat, ami a kutatót elbizonytalanítja. Például szolgál a következő térképrészlet, amelyen az eredeti Megyei-csatorna (Stoličný potok) helytelenül Vistuki-patak (Vištucký potok) alakban szerepel. A térképen lévő adat nehezen olvasható és nem felel meg a valós elhelyezkedésnek. További kutatás során megállapítottuk, hogy a patak ártírt neve helytelen, mivel nem felel meg a patak számának sem. A patak száma valószínűleg a Megyei-csatorna száma.

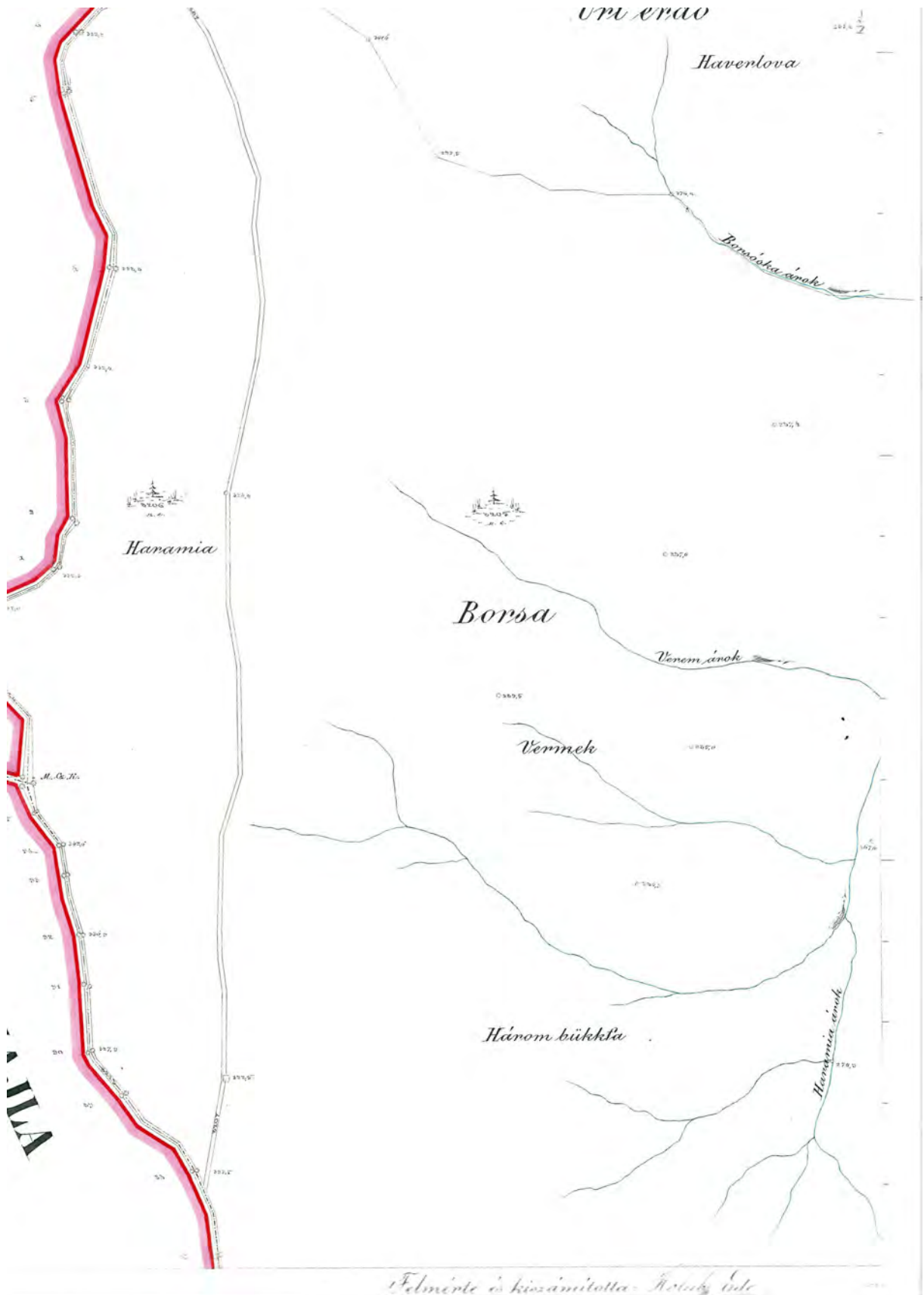
A vízrajzi térképeken – ezek teljessége ellenére – nem található meg az összes általunk ismert megnevezés. Főleg a megszánt vízfolyások megnevezése nem található ezen térképeken, de a nem szabványos megnevezések sem, amelyeket a terminológiai bizottság (Názvoslovná komisia) nem hagyott jóvá, tehát nem hivatalosak. Ez lényegében természetes, mivel a vízrajzi térképek a jelen állapot megörökítésére szolgálnak, nem pedig a megnevezések történeti fejlődésének szemléltetésére. A generalizáció miatt néhány kisebb vagy időszakos, esetleg kevésbé fontos vízfolyást is kihagytak ezekről a térképekről, ugyanúgy, mint néhány forrást, illetve kutat. Ezért fontos, hogy a kutató a többi elérhető kartográfiai anyaggal is dolgozzon, ezek sorában példaként említhetők az általános térképek és katonai térképek, amelyek különböző léptékben készültek, továbbá a velük kapcsolatos tematikus térképek (turistatérképek, útmutatók stb.), az 1:5000 léptékű állami levezetett térképek (ezeken gyakran találhatunk olyan vízneveket, illetve dűlőnevet, helyi megnevezést, helységnevet, amelyek más térképen nincsenek bejelölve, mivel ezek a térképek átmenetet képeznek a régi kataszteri térképek vagy ezek alapján készült későbbi lenyomatok és a modern térképek között), az erdészeti térképek, és nem utol-

sorban a kataszteri térképek. A régi adatok kiegészítésére a kutatók felhasználnak több, az interneten keresztül közzétett térképet, mint például Magyarország 1., 2. és 3. katonai felmérésének térképeit, illetve Mikoviny Sámuel, Lipszky János vagy Gönczy Pál által készített térképeket. Ezek közül méltán legfontosabbnak tekinthetjük a katonai felmérések térképeit, amelyek a víznévtani kutatás szempontjából elengedhetetlenek, mivel jelentős számú, ma már nem létező objektum nevét őrzik. Gyakran megtalálhatók rajtuk különféle megszánt, esetleg kiszáradt vagy ma már szabályozott vízfolyások, amelyek megnevezései idővel megszűntek, és ezen térképek nélkül lehetetlen lenne meghatározni pontos elhelyezkedésüket. A katonai felmérések térképeinek egyetlen hátránya az esetenkénti rossz fizikai állapot és az ezzel kapcsolatos nehézkes olvashatóság, mint például a Kis-Kárpátokban (Malé Karpaty) lévő források nevei Szentgyörgy (Svätý Jur) környékén. Ettől függetlenül ezek a térképek az egyik legfontosabb forrásai a régi víznevek latin, magyar, német és szlovák alakjának.

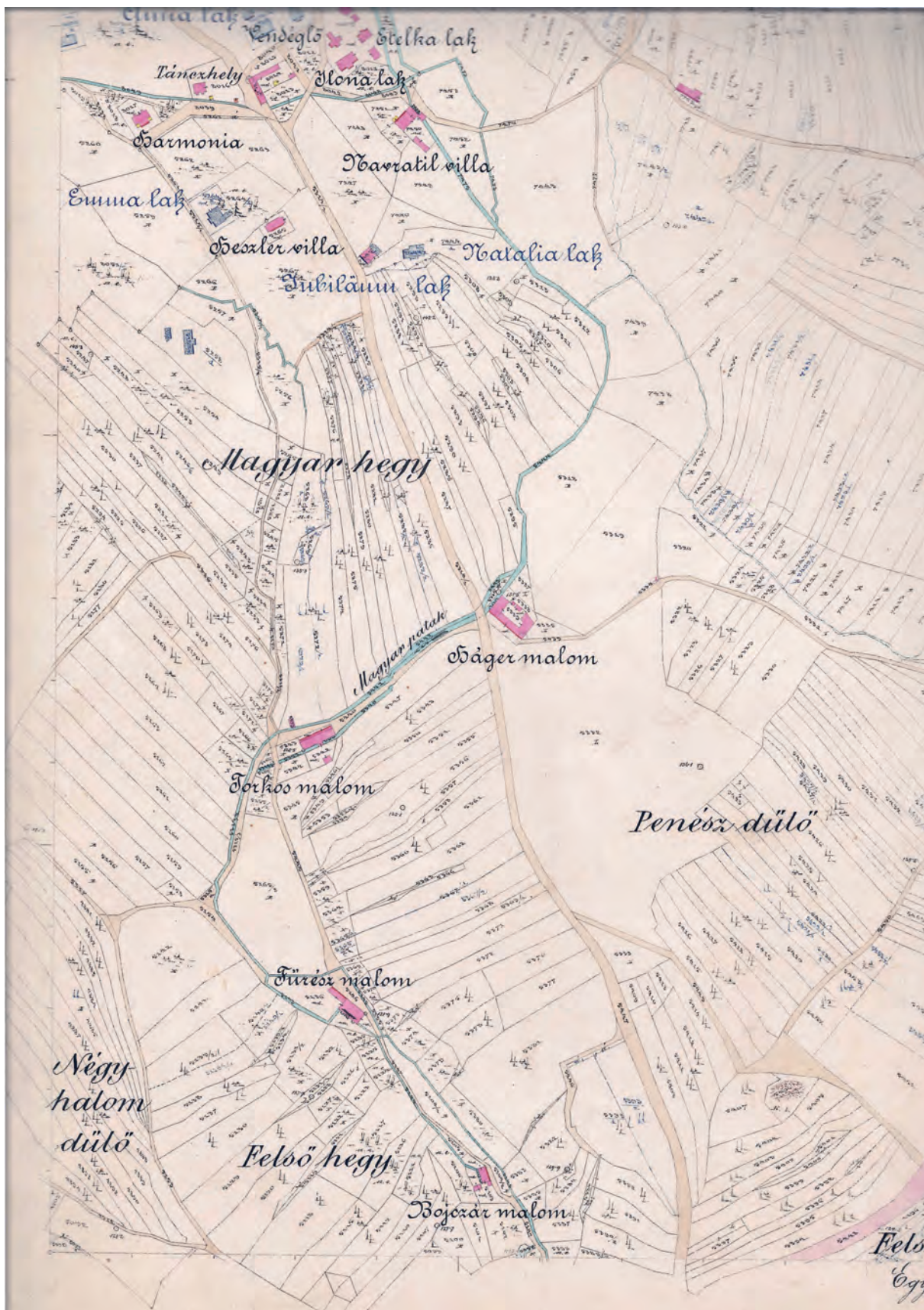
A kataszteri térképek mint a kutatás forrásai

A hidronimek kutatói számára az egyik legértékesebb forrást az eredeti kataszteri térképek jelentik, amelyek a 19. század második felében készültek, többnyire 1:2880 léptékben. A kataszteri térképeken be vannak rajzolva a ma már nem létező vízfolyások, illetve az olyan kis jelentőségű patakok is, amelyek a mai térképeken már nincsenek megnevezve, így ezek nevét más térképeken nem találhatjuk meg. Példaként felhozhatjuk Modor (Modra) város kataszteri térképét. A Megyei-csatorna (Stoličný potok) forrásvidékén (régőbbi megnevezése Kő-patak /Kamenný potok/, mai térképeken Vistuki-patak /Vištucký potok/ néven is szerepel) a kataszteri térképen nyolc patak nevét találhatjuk meg, amelyek az újabb térképeken már csak név nélkül szerepelnek.

Ezen a térképen az egyes patakok magyar nyelvű neveit láthatjuk, ma a patakok többsége kiszáradt vagy csak időszakos jellegű, illetve kevésbé fontos patakokká váltak, ezért térké-

■ Modor (Modra) város kataszteri térképe, 1894

■ Modor (Modra) város térképe, 1894 – Magyar-patak

peken nem találjuk megnevezésüket: *Borsóska-árok*, *Verem-árok*, *Haramia-árok*, *Banya-árok*, *Széles-árok*, *Büdös-árok*, *Zsindely-árok*, *Meredek-patak*. A felsorolt megnevezéseket a kartográfusok a térkép készítése idején az élő nyelvből vették fel, a helyi lakosság a mindennapi beszédben használta őket. Ma ezek a megnevezések már nem ismertek a lakosság számára, mivel ezen a területen csak bizonyos időszakban laktak a helyi favágó családok, és elköltözésük, illetve kihalásuk után a megnevezések is „kihaltak”. A 14. században bajor favágó családok népesítették be a környező erdőket, „Holzhacker”-nek nevezték őket, helyi modori nyelvjárásban „huncokári” néven ismertek. Az erdőben, amely régebben nem volt benépesítve, új településeket hoztak létre és eközben természetesen megnevezték a környék fontosabb tájékozódási pontjait, hogy könnyebben eligazodjanak. A huncokárok favágással és fafeldolgozással foglalkoztak, ezért a környéken több megnevezés a fafeldolgozással kapcsolatos (*Zsindely-árok*, *Schnitzer Graben* / Fafaragó-árok – a megnevezés a német eredeti fordítása/, *Wagner Graben* /Kerekes-árok – a megnevezés a német eredeti fordítása/ stb.). A helyi patakok is gyakran fával kapcsolatos megnevezést kaptak (*Bei den Sicken Linde* /A recézett hárstól – a megnevezés a német eredeti fordítása/, *Von der gebohrten Buche* /A fűrt bükkötől – a megnevezés a német eredeti fordítása/, *Eiben Bach* /*Tiszafa patak*/ stb.). A favágók elköltözése után már nem volt fontos részletesen megnevezni az erdő egyes részeit, így ezek a megnevezések feledésbe merültek, csak a kataszteri térképek tanúskodnak egykori létükről (adatot szolgáltatva ugyanakkor a favágók ittlétére).

A 19. századi kataszteri térképek több ilyen példával szolgálnak, mivel néhány rajtuk megörökített megnevezés máig az egyetlen ismert írásos emlék, amely máshol nem található meg. A kataszteri térképek kutatása révén a kutatók nemcsak az egyes vízfolyások megnevezését

ismerik meg, hanem az újabb térképeken már nem jelölt patakok létéről is tudomást szereznek. Az alábbiakban említünk néhány példát a Nyitra folyó vízgyűjtő területéről:⁷ 1889 *Görbe-ér* Naszvad (Nesvady) kataszteri térképe, 1905 *Kuczina-patak* Podhrazy (Podhradie) kataszteri térképe, 1893 *Bodorska-patak* Üzbég (Zbehy) kataszteri térképe, 1889 *Bogya ér* Keszegfalva (Kameničná) kataszteri térképe, 1891 *Czedron-patak* Cabaj (Cabaj) kataszteri térképe, 1895 *Bukovi jarek* Kovárc (Kovarce) kataszteri térképe, 1889 *Csikos ér* Imely (Imel) kataszteri térképe, 1890 *Kenderáztató* Óhaj (Dolný Ohaj) kataszteri térképe, 1890 *Nyiterka* Nagysurány (Šurany) kataszteri térképe, 1891 *Nyitricska* Nyitra (Nitra) kataszteri térképe, 1890 *Ponczik árok* Verebély (Vráble) kataszteri térképe. A Csallóköz névrajzából megemlíthetjük:⁸ 1889 *Öreg Kámvás és Polgár-tó* Nagymegyér (Velký Meder) kataszteri térképe, 1888 *Italóhely és Kákas ér* Komárom (Komárno) kataszteri térképe, 1889 *Székes sáros ér* Nagykeszi (Velké Kosihy) kataszteri térképe, 1899 *Földégési ér* Kulcsod (Kľúčovec) kataszteri térképe, 1906 *Stagnóza és Nagy-Lápos Gúta* (Kolárovo) kataszteri térképe, 1889 *Töklevelés örvény, Kerekes örvény és Új örvény* Nyárad (Nárad) kataszteri térképe, 1889 *Nádaséri kút* Lakszakállas (Sokolce) kataszteri térképe, 1893 *Béka vár* Bős (Gabčíkovo) kataszteri térképe, 1890 *Békás-tó* Apácaszakállas (Opatovský Sokolec) kataszteri térképe, 1889 *Holt Duna csurgó* Csicsó (Čičov) kataszteri térképe, 1889 *Keringő lapos* Ekecs (Okoč) kataszteri térképe, 1889 *Rakottyási rét* Bogya (Bodza) kataszteri térképe, 1894 *Szarva teleki lapos* Sárosfa (Blatná na Ostrove) kataszteri térképe. A Garam vízgyűjtő területén példaként a következő megnevezések szolgálnak:⁹ 1891 *Remjátka* Szentbenedek (Hronský Beňadik) kataszteri térképe, 1935 *Laško potok* és *Laskó patak* Füzeggyarmat (Hontianska Vrbica) kataszteri térképe, 1891 *Vicinov potok* Németi (Tekovské

7 HLADKÝ, 2004.

8 ZÁVODNÝ – HLADKÝ, 2015.

9 KRŠKO, 2008.

Nemce) kataszteri térképe, 1887 *Nána vize* Párkány (Štúrovo) kataszteri térképe.

Egyedi megnevezés található Modor (Modra) város kataszteri térképén, ahol a Megyei-csatorna (Stoličný potok) baloldali mellékága *Magyar-patak* néven lett bejelölve. Jelenleg Žliabok néven ismert a patak, más forrás nem erősítette meg a *Magyar-patak* megnevezést, és eredete is ismeretlen.

Hasznos forrásként felhasználhatóak a későbbi kataszteri térkép lenyomatai is, amelyek szintén találhatunk egyedi megnevezéseket: 1935 *Hépes patak* és *mlynský potok Múhlbach* Éberhard (Malinovo) kataszteri térképének lenyomata, 1939 *Plačkov* és *Hodislavy* Zsittna (Žitná) kataszteri térképének lenyomata, 1938 *Potôčik* Omasztina (Omasiná) kataszteri térképének lenyomata.

A kataszteri térképek az onomasztika szempontjából pótolhatatlan források az egyes megnevezések variánsainak vizsgálata terén is. Részletességüknek köszönhetően kis területen pontosan határozzák meg az egyes megnevezéseket, és meglehetően rajtuk egy vízfolyás több, különféle neve is. Példaként megemlíthetjük egy patak két különböző nevét, két szomszédos kataszteri terület térképéről – 1892 *Pázsit-patak* (Szalakusz/Sokolníky kataszteri térképe) és 1892 *Bartoskúti-patak* (Menyhe/Mechenice kataszteri térképe). A hasonló eltérések a vízfolyások megnevezésében gyakoriak, egy-egy patak vagy folyó 5-6 variánssal is rendelkezhet, a patak hosszától, illetve az érintett helységek számától függően. Következő példaként említhetjük az *Omasiná* patak megnevezéseit – 1938 *Bystrina* (Omasztina/Omasiná kataszteri térképének lenyomata), 1939 *Žitná* (Zsittna/Žitná kataszteri térképének lenyomata).

Más helyzet áll fenn, amikor egy megnevezés több térképen is megtalálható, de különböző patakot jelöl, amelyre jó példa a Malom-patak (Mlynský potok) megnevezés, amely az összes vizsgált vízgyűjtő területen gyakori. A kataszteri térképek több variánst nyújtanak a mai megnevezésekhez is, mint például a mai Cerová-patak, amelynek több változata is létezik, egyikük a Malom-patak (*Mlýnský potok*) (1933 Radobica kataszteri térképének lenyomata).

Ez a variáns csak a kataszteri térképeken található meg, más forrásban nincs megörökítve. Több példát is felhozhatunk, amelyben ismert a patakok, csatornák több variánsa, de némelyik csak a kataszteri térképen fordul elő: *Starý Klátovský kanál* (1893 *Nagy ér* Sikabony/Malé Blahovo kataszteri térképe), *Velká dolina* (1906 *Nagy-Láposi csatorna* Gúta/Kolárovo kataszteri térképe), **Staré rameno* (1888 *Öreg és felső kis ér* Komárom/Komárno kataszteri térképe), *† Kalinkovské rameno* (1894 *Füzerdei Duna* Gútor/Hamuliakovo kataszteri térképe, Szemet/Kalinkovo kataszteri térképe), *Klížske rameno* (1889 *Duna ág* Kolozsneva/Klížska Nemá kataszteri térképe), *Ključovec-Medvedov* (a 20. század 20-as évei *Ó Duna* Medve/Medvedov kataszteri térképének lenyomata), *Kolárovský kanál* (1906, 1916 *Guta Középtársági csatorna* Gúta/Kolárovo kataszteri térképe), *Bagomerské rameno* (1889 *Duna ág* Dunasáp/Sap kataszteri térképe).

A vízneveken kívül a kutatók azon helyi elnevezéseket is feljegyzik, amelyek segítségével szolgálnak a megnevezés eredetének megállapításához. Ehhez szintén fontos forrásnak számítanak a kataszteri térképek, amelyekből gyakran egyedi információkat nyerhetünk. Például szolgál a Farkas-tó megnevezés (2. katonai felmérés), amelyhez csak egyetlen helyi megnevezést találtunk a kataszteri térképeken dűlőnév formájában – *Farkas Tó* (1893 Bős/Gabčíkovo kataszteri térképe), amely bár nem a tó nevének eredete, de szoros összefüggésben áll vele. Más példa a Kengyeles dűlőnév (1893 Várkony/Vrakúň kataszteri térképe), amely egyetlen kapcsolódó megnevezés a Kengyelesikút hidronimhez. A dűlőnév ebben az esetben segítséget nyújt az eredet meghatározásához. Ugyanilyen példa a *Gátéri dűlő* (1889 Kulcsod/Ključovec kataszteri térképe) dűlőnév a *Gátéri* (Gátsky kanál) hidronimnél.

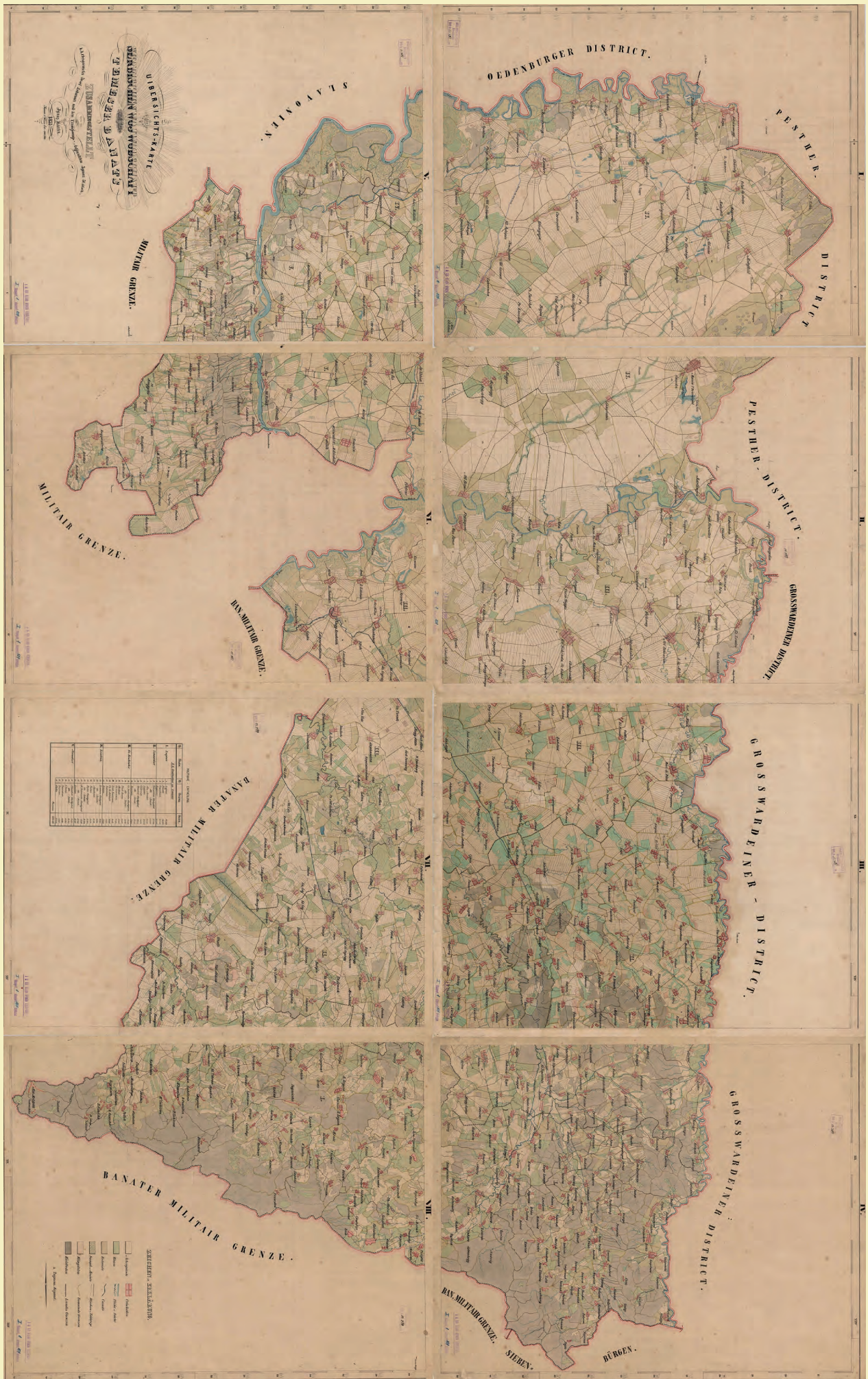
A térképekről ezeken az egyenes vonatkozásokon kívül más információkat is leolvashatunk. A megnevezések írásában gyakran változik magyar, német, illetve szlovák verzió vagy ezek kombinációja, esetleg „félreírása”. A magyar megnevezések mellett – *Széles-ér* (1889 Örsújfalú/Nová Stráž kataszteri térképe),

Andor (1889 Nyárad/Ňárad kataszteri térképe), *Fehér tó* (1889 Nagymegyer/Velký Meder kataszteri térképe), *Sáros tó* (1889 Dunasáp/Sap kataszteri térképe) megtalálhatóak a helyi megnevezések magyar transzkripciói is, például *Zsitva ér* (1889 Ekel/Okoličná na Ostrove kataszteri térképe), *Dodvág-ág* (1889 Keszegfalva/Kameničná kataszteri térképe), *Oszikov patak* (1905 Podhragy/Podhradie kataszteri térképe), *Sztari patak* (1906 Nagykeszi/Velké Kosihy kataszteri térképe), *Bisztra patak* (1912 Éberhard/Malinovo kataszteri térképe) és hasonlóak. A kataszteri térképeken gyakoriak a szlovák megnevezések is, de ezek többnyire az újabb kiadásokon, illetve a kataszteri térképek lenyomatain találhatóak, mint például a négyszer is fellelhető *Mlynský náhon* megnevezés a Nyitra folyó vízgyűjtő területén (1939–1950 Zayugróc/Uhrovec, Alsónastic/Dolné Naštice és Zsittna/Žitná kataszteri térképeinek lenyomatai), vagy az ötször fellelhető *Mlynský potok*, illetve a *Hlboký potok* (1933 Felfalu/Horná Ves kataszteri térképeinek lenyomata), *Kamenczovi járek* (1895 Kovarc/Kovarce kataszteri térképe), *Rakitova p.* (1892 Kistapolcsány/Topolčianky kataszteri térképe) megnevezések.

A kataszteri térképek alkotói általában szakhivatalnokok voltak, akik bejegyezték, amit a helyszínen hallottak, láttak. Így történetelt meg, hogy a helyi nyelvjárás tudata és ennek helyes átírása híján a térképekbe többször a megnevezések torzított formája került. Fontos megjegyezni, hogy ezek a „hibák” nemcsak a lakosság nyelvjárását, az alkotók nyelvi tudását, a hivatalos nyelv bejegyzésének formáját, hanem a patakok, folyók, dűlők megnevezését és ennek megörökítését is tükrözik. A 19. századi kataszteri térképeken megfigyelhető a tömörségre törekedés, a megnevezések többnyire rövidék, egyenesen vonatkoznak a megjelölt tárgyra. Például több alkalommal található a térképeken az egyes vízfolyások általános

megnevezése, mint „*Csatorna*” (1899 Kulcsod/Ključovec kataszteri térképe) a mai konkrét *Lyonský* kanál helyett. Ugyanilyen általános megnevezést alkalmaztak több mai konkrét nevű csatornánál – *Ňárad-Vrbina* (1889 Csilizradvány/Čiližská Radvaň kataszteri térképe), *Patašský kanál* (1893 Várkony/Vrakúň kataszteri térképe), *Gabčíkovo-Topolníky* (1893 Csallóköznyék/Nekyje na Ostrove kataszteri térképe), *Čatajský potok* (1895 Csataj/Čataj kataszteri térképe), *Bohelovský kanál* (1893 Nagymad/Mad kataszteri térképe) – a megszűnt *Balvanský kanál* (1889 Keszegfalva/Kameničná kataszteri térképe), *Čičovský kanál* (1889 Csicsó/Čičov kataszteri térképe) esetében, és a ma meg nem nevezett csatornák esetében is Lidértejed/Lidér-Tejed, Ballony/Baloň, Óhaj/Ohaj, Martos/Martovce, Szelőce/Selice helységek kataszteri területén. Hasonlóan jegyezték fel a kiszáradt medreket, holtágakat, amelyek a mai térképekre létezésük híján már berajzolva sincsenek. Ezen megnevezések viszont abból a szempontból értékesek, mert a vízrajz változása után a hozzá tartozó dűlőnevek gyakran nem változnak, és az új térképeken is megtalálhatóak, így a kataszteri térképek nélkül nem lenne teljes ezek eredetének vizsgálata. A holtágak a vízrajzi változások bizonyítékai, más térképtípusokon ritkán vannak megnevezve, így említünk néhány példát a kataszteri térképekről: *Holt Duna ág* (1893 Bős/Gabčíkovo kataszteri térképe), *Holt Duna* (1889 Kolozsnéma/Klížska Nemá kataszteri térképe, 1889 Csallóközarányos/Zlatná na Ostrove kataszteri térképe).

A kataszteri térképek tehát nagymértékben tanúskodnak a vízrajz, illetve a hidronimek és a velük kapcsolatos környezeti és névbeli változásokról is. Segítségük nélkül a kutatók gyakran holtponton maradnának, és nem tudnák egyértelműen megmagyarázni a fennálló helyzeteket és a változásokat, így csak részleges információkkal tudnának szolgálni.

■ Josef Lokarner és Háitsek Ignác a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságot ábrázoló térképe, 1855 (OSZK, Térképtár TK 1 901.) L. ehhez Török Enikő cikkét.

ORSZÁGOS TALÁL MÁNYI HIVATAL

SZABADALMI LEÍRÁS

144.886. SZÁM

42. h. 23.-25. OSZTÁLY — PO-205. ALAPSZÁM.

Beszélőgéppel kombinált önműködő képváltó berendezés

A Magyar Állam, mint Pöhlössy Béla kutató intézeti osztályvezető, budapesti lakos jogutódja.

A bejelentés napja: 1956. május 4.

Hangosfilmre, magnetofonszalagra, vagy más hanghordozóra felvett szöveg vagy zene visszadáásánál, ha azt vetített képekkel kell kísérni, felmerül az a feladat, hogy a képeket megfelelő pillanatban váltani kell. A kézi képváltás tökéletlen, mert külön személy közreműködését kívánja és emellett tévedéseket enged meg.

A találmány önműködő képváltó berendezés, amely a kellő képet a kellő időben minden tévedés kizárásával hozza a vetítési helyzetbe és emellett egyszerű, olcsó, üzembiztos megoldást ad.

A találmány szerint a diapozitívoknak a vetítési helyzetbe hozatalát olyan képváltó szerkezettel végezzük, amelynél az új diapozitív lemezt a régi helyébe mozgó kar egy elektromágnes gerjesztése folytán mozdul el, az elektromágnes gerjesztő áramkörét záró képváltó relé működtetése céljából pedig a szöveget tartalmazó hanghordozó külön sávjára kellő helyen jel van elrendezve, amely a képváltó relét működésbe hozó áramlökést kelt. A hangfeljegyzésre és a képváltó jelek felvitelére külön egy-egy fej van alkalmazva, amely a hang, ill. a képváltó impulzus levételére is szolgál.

A képváltó kar mozgatása előnyösen folytonos forgású tengelyről elektromágneses tengelykapcsolóval történhet.

Az áramlökés hatásának kellő időtartamra meghosszabbítása úgy történhet, hogy az áramlökést felvevő relé önmagának tartóáramkört zár, amelyet a karral működtetett végálláskapcsoló szakít meg.

A találmány egy kiviteli alakját a rajzmelletti tünteti fel, amelyen az

1. ábra a lemeztárakkal felszerelt vetítő optikát, a

2. ábra a képváltó szerkezetet és annak villamos segédberendezését mutatja.

Az 1. ábrán II a vetítő optika, amelynek részletei a találmány szempontjából közömbösek. I és III a lemeztárak, amelyeknek vagy a lemezeket körülvevő köpeny, vagy a lemezeket csak sarkainál vezető sín alakjuk van. A lemezeket 3 ill. 5 rugók tartják helyzetük-

ben. A III tárnak az 5 rugótól legtávolabbi lemezét a 4 rugók a homloklaltól távol tartják. Ha a 2. ábrán is feltüntetett 6 kar elmozdul, a 7 pecek az útjában levő lemezt a vetítési helyzetbe a II optika elé tolja és ugyanakkor onnan a már levetített lemezt a 4 rugók fölé a III táriba továbbítja.

A 6 lemezváltókart a 8 elektromotorral 9, 10 csavarhajtás útján folytonos forgásban tartott 11 tengely mozditja el azon idő alatt, amíg a 12 elektromágnes a mágneses tengelykapcsolót zárva tartja. Ha az elektromágnes nincs gerjesztve, a 14 rugó a 6 karral összekötött részeket baloldali szélső helyzetükbe húzza, amikor a 6 kar a 15 ütközőhöz támaszkodik.

A képváltás a 12 elektromágnes gerjesztése útján a következőképpen történik:

A 19 kapcsok a képváltójelet leszedő fejhez, a 18 kapcsok pedig váltakozóáramú hálózathoz vannak kapcsolva.

A hangrögzítő megfelelő helyén levő képváltójelet a leszedőfej útján a 19 kapcsokhoz áramlökést küld, amelynek hatására a 20 relé a 21 érintkezőnél a 12 elektromágnes a 23 egyenirányító áramával gerjeszti és egyúttal a 22 érintkezőnél a 23, 20, 17, 22 áramkörben önmagának tartó áramkört zár.

A mágneses tengelykapcsoló tehát záródik s az áramlökés megszűnése után is zárva marad és a 6 kar mindaddig előre mozog, amíg a lemez előretolása be nem fejeződött, amely pillanatban a 16 ütköző hatására 17-nél a tartóáramkör megszakad és a tengelykapcsoló oldódik. A 24 kapcsoló útján a képváltó a fentihez hasonlóan kézzel működtethető.

A lemeztárak külön egységet alkothatnak és úgy képezhetők ki, hogy a vetítőkészülékbe betolhatók.

A lemeztárak függőleges helyzetűek is lehetnek, amely esetben a 3, 5 rugók feleslegesek és a vetítésnél a fényt egy 45° alatt álló tükörrel kell az ernyő felé terelni.

Ha mindkét tárat teljesen megtöltjük diapozitív lemezekkel és (az 1. ábra szerinti elrendezés esetén) egy második 6 lemezváltó kart is alkalmazunk, amely a III tárból a legfelső